

L'OMBRA DEL PODER: UN ESTUDI SOBRE EL
NACIONALISME ESPANYOL

Josep SORT i JANÉ
FUNDACIÓ JAUME BOFILL
MAIG 1994

***"I know patriotism is the first
refuge of scoundrels, but I don't
mind"***

ÍNDIX

L'OMBRA DEL PODER: UN ESTUDI SOBRE EL NACIONALISME ESPANYOL

INDEX	(i)
AGRAÏMENTS	(iii)
INTRODUCCIÓ	pàg. 1
CAPÍTOL PRIMER.-LA FORMACIÓ DE L'ESTAT ESPANYOL	pàg. 10
1.1.- La Corona de Castella (1230-1833)	pàg. 11
1.2.- L'Estat espanyol (1833-1994)	pàg. 14
1.3.- El debat sobre la intensitat nacionalitzadora de l'Estat espanyol	pàg. 22
CAPÍTOL SEGON.- EL NACIONALISME ESPANYOL. LA GENERACIÓ DE 1914.	pàg. 27
2.1.- Precedents	pàg. 27
2.2.- La Generació de 1914	pàg. 36
2.3.- La Liga para la Educación Política Española i "España"	pàg. 41
CAPÍTOL TRES.- INTEL.LECTUALS, POLÍTICS I LA NACIÓ ESPANYOLA (i): JOSÉ ORTEGA Y GASSET	pàg. 49
3.1.- Semblança	pàg. 49
3.2.- La Nacionalització de l'Estat segons Ortega	pàg. 64

CAPÍTOL QUART.- INTEL.LECTUALS, POLÍTICS I LA NACIÓ ESPANYOLA (ii): MANUEL AZAÑA DÍAZ	pàg. 81
4.1.- Semblança	pàg. 81
4.2.- La Refacció d'Espanya	pàg. 97
4.3.- Altres aportacions al nacionalisme espanyol.	pàg. 101
a) Juan Negrín López	pàg. 102
b) Salvador de Madariaga	pàg. 107
CAPÍTOL CINQUÈ.- EL NACIONALISME ESPANYOL, AVUI	pàg. 114
5.1.- La Dictadura franquista i el nacionalisme espanyol liberal	pàg. 114
a) El Franquisme i l'homogeneïtzació estructural	pàg. 116
b) El nacionalisme liberal espanyol i l'homogeneïtzació estructural de l'Estat	pàg. 123
CAPÍTOL SISÈ.- L'ESPANYA DELS "JÓVENES NACIONALISTAS"	pàg. 134
6.1.- La Identidad española	pàg. 136
6.2.- La Vertebració	pàg. 147
6.3.- La Nacionalització	pàg. 152
6.4.- La Solidaritat	pàg. 155
6.5.- La Construcció d'una Societat Civil espanyola	pàg. 162
CONCLUSIONS	pàg. 174
BIBLIOGRAFIA	pàg. 180

AGRAÏMENTS

Aquesta recerca no hauria estat possible sense determinades persones, que en algun moment o altre de la seva elaboració m'ajudaren de moltes diverses maneres. En primer lloc, agrair a la **Fundació Jaume Bofill**, i particularment, al seu Director, el Sr. **Jordi Porta**, la confiança que dipositaren en mi, i que es materialitzà en la concessió d'una beca de recerca, sense la qual, molt probablement, no hauria estat possible la realització d'aquest estudi. També vull agrair el temps que em dedicaren els senyors **Joan Baptista Culla**, **Salvador Giner**, **Baltasar Porcel**, **Borja de Riquer** i **Joan Triadú**, les converses amb els quals aportaren noves idees o perspectives que he incorporat al text.

Aquest treball tampoc hauria estat possible, en gran mesura, sense els comentaris i ajuts de dos amics meus, que han seguit molt de prop el seu desenvolupament i que tot sovint han formulat suggerències, algunes de les quals he seguit i d'altres, potser no tant. Són l'Agustí Barrera i Puigví i en Xavier Ferré i Trill.

Finalment vull agrair als meus familiars, la paciència que han tingut, que sovint ha estat molta, durant el temps de redacció del text. Quan semblava que no me'n sortia, ells m'han ajudat de moltes maneres.

Josep Sort i Jané

Cornellà, Maig 1994

INTRODUCCIÓ

El nacionalisme espanyol és l'objecte d'anàlisi d'aquesta recerca. Paradoxalment, comença ja a ser un tòpic dir-ho, el nacionalisme espanyol ha atret l'atenció d'un nombre reduït d'investigadors i professors si el comparem, per exemple, amb els nacionalismes català i basc¹. Una explicació d'aquest fet és que la gran explosió d'estudis sobre els nacionalismes dits "perifèrics", té a veure amb la rellevància dels moviments nacionalistes català i basc en la lluita contra la dictadura, primer, i en la construcció de l'Estat de les Autonomies, després. És obvi que sense aquesta presència, l'evolució post-franquista de l'Estat espanyol hauria estat tota una altra.

En els darrers anys, però, hem presenciat com aquesta tendència

¹ Vegeu en aquest sentit els treballs **CARDÚS** (1989); **RIQUER** (1990); **FUSI** (1990); **BERAMENDI-MÁIZ** (1991).

sembla modificar-se, amb l'aparició d'un seguit d'estudis sobre el nacionalisme espanyol. Aquest canvi coincideix cronològicament amb una reacció centrípeta que considera que s'ha de reforçar el projecte comú espanyol, un cop el procés autonòmic ja s'ha desenvolupat i, sobretot amb el Pacte Autonòmic de 1992, s'ha encetat un procés d'homogeneïtzació regional, tendent a fer desaparèixer les asimetries generades durant els primers anys de l'actual règim polític². D'aquí les crides adreçades a recuperar el "patriotisme espanyol", és a dir, a reforçar la identificació/lleialtat de la major part dels ciutadans amb la idea d'una Espanya-Nació, per damunt de les identificacions localistes. Val a dir, però, que aquest canvi no té una exclusiva lectura "espanyola", ans cal emmarcar-lo també dins el procés d'unió continental europea. Efectivament, degut al fort arrelament dels moviments nacionalistes català i basc³, l'estat espanyol no ha reeixit, fins ara, a consolidar una "identitat espanyola", tal i com sí que ho han fet, la major part de la resta dels Estats comunitaris -llevat del cas de

² Quant a les etapes del procés autonòmic, veure **BLAS GUERRERO (1989a)**.

³ Sense oblidar però Galícia i Canàries.

Bèlgica. En aquest sentit, el cas espanyol presenta un dèficit d'integració nacional el qual, des d'un punt de vista europeu, pot arribar a ser preocupant. És en aquest sentit, que recentment, en **Jordi Solé** i **Tura** afirmava el següent,

"La identidad española es necesaria porque hay una demanda, incluso europea, de que España se presente como algo que funciona armónicamente, y no como una serie de piezas confrontadas entre sí"⁴

Un altre exemple de la necessitat de reforçar el nacionalisme espanyol davant el repte de la Unió europea, ens l'ofereix l'anterior Ministre d'Afers Exteriors espanyol, el ja traspassat, **Francisco Fernández Ordóñez**, el qual, segons sembla patia una autèntica "obsessió per Catalunya". Per Fernández Ordóñez, reclamacions com la introducció del català a la Unió Europea o la creació del Comitè Olímpic de Catalunya "restaban fuerza a nuestra política exterior"⁵.

⁴ **LA VANGUARDIA**, 18 de juliol de 1993.

⁵ **EL PAIS**, 7 d'agost de 1993.

En definitiva, doncs, l'aparició de treballs recents sobre el nacionalisme espanyol, estudiat des de diferents disciplines científiques (història, ciència política, sociologia, dret), coincideix amb un moment en què des de diferents sectors polítics, econòmics, comunicacionals, etc., s'ha accentuat un missatge nacionalista-espanyol sense precedents en el règim polític actual⁶.

Ara bé, la nostra recerca sobre el nacionalisme espanyol se circumscriu exclusivament a aquells corrents liberals o liberals-democràtics, deixant de banda les teoritzacions feixistitzants o tradicionalistes. És un fet curiós que, tot sovint, quan s'ha estudiat el nacionalisme espanyol, només s'ha fet referència a les formulacions explícitament anti-liberals o feixistes, com si no existís un pensament nacionalista espanyol liberal, el qual comparteix, com veurem, molts

⁶ Exemples d'aquesta reacció són els esdeveniments de 1992 (Jocs Olímpics i Exposició Universal), però sobretot, la campanya electoral de 1993. L'alt grau de polarització entre les dues principals formacions (PSOE, PP) afavorí l'"espanyolisme" molt més que en les cinc anteriors conteses. En aquest procés, val a dir, que la televisió (privada) hi desenvolupà un gran protagonisme.

punts de contacte amb aquelles⁷. Joan Fuster ja advertia, en un article que en gran mesura es troba en l'origen d'aquesta recerca, que "L'espanyolisme no és una simple confecció de la dreta: és una confecció espanyola"⁸. Per la seva banda, un dels acadèmics espanyols amb més renom mundial, el polític Juan Linz, ha assenyalat recentment que, en contraposició amb la classe política de la transició post-franquista, "muchos dirigentes republicanos [l'any 1932] tenían una fuerte identificación nacional"⁹. Precisament, gran part dels estudis que darrerament han sorgit sobre el nacionalisme espanyol, posen l'accent no sobre les teoritzacions anti-liberals o tradicionalistes, ans al contrari tracten de recuperar les formulacions liberals i republicanes, més modernitzadores i europeitzants. Les recerques del Catedràtic de Teoria de l'Estat, Andrés de Blas Guerrero, en són exemples paradigmàtics, però no únics, d'aquest intent de recuperar un nacionalisme -un patriotisme- espanyol liberal prenent com a referència

⁷ Per exemple la llengua, la unitat política, les gestes "universals", etc.

⁸ FUSTER, (1985). Pg. 101. Publicat originàriament a ARBÓS-PUIGSEC (1980).

⁹ LINZ, (1992). Pg. 131.

bàsica els intel·lectuals i polítics nacionalistes espanyols del primer terç del segle XX¹⁰.

En aquest sentit la nostra recerca estudia la formació d'aquest corrent nacionalista espanyol. Pensem que el seu coneixement ens ajuda a entendre millor el projecte nacional que s'ha intentat aplicar en aquests darrers anys des del govern, adreçat bàsicament a aconseguir la implementació de determinades idees-força la major part de les quals ja foren formulades pels intel·lectuals modernitzadors nacionalistes espanyols d'ideologia liberal i europeista del primer terç del segle XX. Això ens ha obligat a estudiar aquests intel·lectuals. En concret els autors que estudiem amb més deteniment són els que formaren part de la **Generació de 1914**, un grup que no ha assolit popularment el renom que els de l'anterior Generació, la del 98, ni probablement tampoc la de la posterior, la del 27. La causa d'aquest "desconeixement" rau molt possiblement en el seu elitisme intel·lectual, adreçat a crear unes minories dirigents -intel·ligents- projecte que, val a dir-ho, fracassà en

¹⁰ **BLAS GUERRERO** (1984, 1988, 1989b, 1989c, 1990, 1991, 1993a).

l'escenari políticament i social polaritzat dels anys trenta que culminà amb la Guerra dels Tres anys. Això no obstant, la seva influència, precisament en els cercles il·lustrats tant a l'interior, com a l'exili, serà enorme i, el que ens interessa particularment, influenciarà les noves élites polítiques post-franquistes. Dos autors tractarem amb més deteniment, **Manuel Azaña Díaz (1880-1940)** i **José Ortega y Gasset (1883-1955)**. Ambdós representaren, efectivament, un nacionalisme espanyol de tarannà liberal i europeitzant, el qual, però, al seu torn no trencà amb els primers formuladors del nacionalisme espanyol contemporani, els historiadors decimonònics, coetanis i legitimadors - com veurem- del procés de construcció de l'Estat espanyol, els quals bastiren el que podem anomenar la **ideologia-marc** del nacionalisme espanyol, altrament dita, la "història sagrada" acceptada per tots els nacionalistes espanyols independentment del corrent ideològic en el qual se situïn.¹¹

Més breument també estudiarem altres destacats representants

¹¹ Sobre el concepte d'**ideologia-marc** veure **LORÉS (1985)**.

del nacionalisme espanyol liberal com en **Salvador de Madariaga (1886-1978)** o en **Juan Negrín (1892-1956)**. Els hem triat perquè pensem que són representatius d'aquell conjunt d'intel.lectuals i polítics republicans espanyols, que professaren uns posicionaments a l'hora obertament espanyolistes i democràtico-liberals, i que, en conseqüència, no es veieren esquitxats per la identificació entre espanyolisme i feixisme que a l'interior quallà particularment en els darrers anys de la transició, en gran mesura degut al protagonisme ja al.ludit dels moviments nacionalistes català i basc. I també perquè des de determinats sectors político-socials se'ls reivindica en l'actualitat cada cop més, malgrat que en el moment de la transició, per raons de conveniència, foren prudentment marginats.

Una altra qüestió que ha centrat el nostre interès és la possible interrelació entre la dictadura franquista i el neo-nacionalisme espanyol. Partim aquí d'una consideració molt clara. La transició fou encapçalada per élites polítiques formades a l'interior de l'estat franquista, les quals

arraconaren les exiliades¹². És a dir, que foren homes i dones socialitzats i educats sota el règim franquista. Aquesta constatació cal tenir-la ben present, car com veurem, tingué una influència molt gran damunt la seva percepció de les profundes transformacions que es portaren a terme al llarg d'aquells anys.

Finalment, la darrera part de la nostra recerca estudia amb més deteniment les idees-força que han marcat el neo-nacionalisme espanyol en els darrers anys. Entenem per idea-força, una construcció ideològica l'apel·lació a la qual té per objectiu generar una mobilització/identificació popular per tal d'aconseguir unes finalitats considerades com a fonamentals o prioritàries. En aquest sentit, tot grup humà actua en funció d'unes determinades idees-força, originades i difoses per un dels seus segments (classe). Les idees-força, en definitiva, van adreçades a cohesionar i crear identitats col·lectives que superin les divisions socials en general, sempre existents en tot grup humà.

¹² L'única excepció és, com se sap, el Principat, on el "restabliment" de la Generalitat, donà un gran protagonisme a un polític de l'anterior etapa republicano-autonòmica, en Josep Tarradellas.

CAPÍTOL PRIMER: LA FORMACIÓ DE L'ESTAT ESPANYOL

En aquest primer capítol s'analitza el procés de formació de l'estat espanyol. No ens ocuparem aquí de polemitzar a l'entorn de l'origen d'Espanya, sobretot amb els defensors de les teories visigotistes, ni tampoc amb els de les teories prehistòriques, tot i que en els darrers mesos tornen a la càrrega amb obres com **Breve Historia de España** de F.García de Cortázar i J.M.González Vesga, la qual malgrat la seva voluntat sintètica pretén estudiar ni més ni menys que 3.000 anys d'història¹. Tampoc ens ocupem de la qüestió dels Reis Catòlics. Considerem que, malgrat que el nacionalisme espanyol de tot color en

¹ **GARCÍA DE GORTÁZAR-GONZALEZ VESGA**, (1994). Veure també **FUSI**,(1994). Pg.42.

fa un ús reiterat d'algunes d'aquestes teories, el que realment ens interessa en aquest treball és el situar històricament l'aparició del nacionalisme espanyol com a conseqüència de la formació i consolidació d'un Estat que el legitima.

1.1.- La Corona de Castella (1230-1833)

L'Estat espanyol és el producte de l'evolució de l'Estat castellà pre-burgès. Segons J.F.Mira, "Espanya és propietat històrica i intel·lectual de Castella"². Òbviament, l'estat castellà pre-burgès no és altra que la Corona de Castella. La fundació de la Corona de Castella tingué lloc l'any 1230 com a producte de la unió dels Regnes de Castella i Lleó. Durant els segles següents, es produeix l'expansió peninsular i imperial de Castella, seguint normalment el dret de conquesta. Les terres d'Al-Andalus, les Illes Canàries, les Índies Occidentals (Amèrica), totes elles realitzades mitjançant l'extermini físic dels derrotats³. A la península, la penetració en les altres corones i

² MIRA, (1985), pg. 188.

³ No cal estendre's sobre l'anihilació de la població morisca andalusí feta per la Corona de Castella, donat que hi ha multitud de llibres que en parlen.

regnes tampoc es deturà: incorporació de Navarra (1515), unió de Portugal (1580), intervenció a l'Aragó (1591), procés que donarà finalment lloc al projecte d'Unió d'Armes del Comte-Duc d'Olivares (1621), que pretenia aplicar les lleis de Castella als estats de la Corona d'Aragó. Amb els Decrets de Nova Planta (1707 i 1716), finalment la Corona castellana aconseguia estendre's per la major part de la península, arrabassant a la resta d'Estats les seves pròpies constitucions, "per dret de conquesta"⁴. Alguns historiadors han fet una lectura "tecnocràtica" d'aquest procés, lectura que amaga un component nacionalista espanyol ben evident. Diuen que es tractà de la destrucció de les estructures medievals, ocultant que darrera aquesta suposada modernització no es donés un procés de "castellanització". En

Menys coneguda és la total desaparició dels autòctons canaris, els *guanxes*. Respecte a les Índies Occidentals foren milions els indígenes americans massacrats sota la Corona de Castella, al llarg dels segles.

⁴ Ara bé, aquesta unitat territorial i política, mai ha estat complerta. El 1640 Portugal aconseguia de separar-se'n, el 1659 el que ara coneixem com a Catalunya Nord era entregat a França; el 1705 els anglesos s'emparaven de Gibraltar i de Menorca. Mentre que Menorca no fou "recuperada" fins el 1785, Gibraltar -conquerit pels castellans el 1309- continua sent una espina clavada en l'orgull patriòtic espanyol.

aquest sentit, semblen negar qualsevol tipus de capacitat d'evolució pròpia diferents estats que van ser ocupats progressivament per la Corona de Castella. Respecte a això, la historiadora E.Serra no pot més que preguntar-se,

"¿Les institucions històriques [catalanes] aparentment immutables tenien possibilitats de solucions de recanvi i de novetats legislatives i eren susceptibles de transformar-se, és a dir, de ser ocupades per unes bases socials noves i no pas feudals?"

I afegeix,

"¿L'estratègia militar dels Habsburg engendrà una ofensiva feudal que distorsiona la dialèctica social interna i les transformacions de la societat catalana moderna?"⁵

D'altres autors han remarcat el paral·lelisme entre la construcció dels estats espanyol i britànic. Això no obstant, és evident que el resultat fou molt diferent un cas de l'altre. En **Batista i Roca** ho diu ben clarament, quan afirma que

⁵ **SERRA**, (1987), pgs. 78-79.

"[El Reialme Unit de Gran Bretanya] és creat per negociació i pacte entre una comissió del Parlament d'Escòcia i del Parlament d'Anglaterra (Acta d'Unió de 1707). L'Estat castellà per la conquesta militar i l'annexió (text dels decrets de 1707 contra Aragó i València, de 1716 contra Catalunya). El Regne Unit de la Gran Bretanya és una creació constitucional nova, superior a Escòcia i Anglaterra. Aragó, València i Catalunya són simplement annexionades i sotsmeses a Castella, no integrades a una creació superior, com hauria estat Espanya" ⁶

Ara bé, ni tan sols amb la unitat política del segle XVIII es pot parlar d'Estat espanyol, car els Monarques no seran Reis d'Espanya fins el 1833. De fet la Corona de Castella va perdurar fins a l'aprovació de la Constitució de 1837 quan, després dels fracassos de 1808 i 1820⁷, s'estructura un estat liberal i burgès.

1.2.- L'Estat Espanyol (1833-1993)

Els anys següents a la instauració del règim liberal són els de la veritable construcció de l'Estat espanyol. Un procés eminentment centralitzador i, cal remarcar-ho, car sovint s'oblida, castellanitzador. S'inicia en els anys 30s i segueix amb l'etapa moderada (1843-1868).

⁶ **BATISTA i ROCA**, (1968). Pg.53.

⁷ Respecte el fracàs del primer liberalisme nacionalista espanyol, durant el trienni liberal, **ARBÓS**, (1986).

L'historiador Vicenç i Vives, concretament, afirma que,

"És en aquests vint-i-cinc anys que Catalunya s'aprovinciana. La xarxa de l'administració centralista, començada a nuar-se el 1820, deturada per guerres i revolucions, es consolida a recer de la constitució de 1845. El governador civil de la província comença ara a pesar en l'esdevenidor de la terra, desvirtuant el record de les institucions col·lectives: capità general, Audiència, Diputació. En depenen la Policia i, sobretot la Guardia Civil, la institució que representa efectivament el centralisme i la uniformitat, i que a cada poblet imposarà la llei i, si cal, la voluntat del Govern, manifestada sobretot en els fraus electorals i en el desenrotllament del caciquisme. Muntada des de 1844 amb la intenció de reduir l'anarquia que imperava en el camp, la Guàrdia Civil fou a Catalunya un element de castellanització, un camí ocult però deliberadament volgut, per a capgirar la mentalitat de la terra"⁸.

Per la seva banda, el ja esmentat Joan Fuster, incideix en el mateix procés quan sentència que

"L'*oligarquia* espanyola inicial, disposant de l'aparell de l'estat, s'imposava a través d'una vasta capil·laritat administrativa tremendament eficaç: mestres d'escoles, autoritats burocràtiques, catedràtics d'universitat, guardiacivils, escalafons, servei militar obligatori, capellans d'alta i baixa graduació, notaris i partits polítics..."⁹.

És l'etapa que es coneix a les comarques catalanes meridionals, com de la coentor, és a dir, de la castellanització d'una bona part de la burgesia, sovint de procedència rural que s'estableix a la capital -

⁸ VICENÇ I VIVES-LLORENS, (1958). Pg. 262.

⁹ FUSTER, (1985). Pgs. 98-99.

València, Barcelona- però també a les altres noves capitals provincials -Alacant, Castelló, Girona, Lleida, Palma, Tarragona- que esdevenen nuclis de concentració burocràtica i doncs, focus de castellanització amb una intensitat variable, però en general prou important. Una burgesia que de seguida establí estrets lligams amb els centres burocràtics, consolidant-se d'aquesta manera una oligarquia, un **bloc dominant**.

El procés de construcció de l'Estat espanyol modern compta amb importants fites: la creació de les províncies (1833), de la Guàrdia Civil (1844)¹⁰, Reforma fiscal (1845), la Llei Moyano d'Instrucció Pública (1857), la Llei del Notariat (1862)¹¹. La força de l'estat en l'afaiçonament de les mentalitats i dels costums dels ciutadans queda ben reflexada en la següent cita d'en **Josep Narcís Roca i Farreras**, recuperada per en Fèlix Cucurull,

¹⁰ Sobre la Guàrdia Civil veure **LÓPEZ GARRIDO**, (1982).

¹¹ **ROVIRA i VIRGILI**, (1936). Pg. 22.

"L'organització administrativa d'una nació té una influència molt gran sobre la vida dels pobles que la formen, perquè tractant-los i resolent-los de tal o tal manera determinada, d'assumpes de la vida diària i íntima, d'interessos de tots els dies, de totes les classes, de totes les necessitats i de totes les poblacions, va emmotllant-los no poc a poc els habitants a l'objecte que ha presidit en crear-la i al cap d'una generació o dues, ja ha fet un gran canvi en el caràcter, les idees i l'esperit dels pobles sobre els que ha obrat¹².

Amb tot, la resistència del Poble Català a aquesta uniformització, aparegué sobretot en aquelles conjuntures on tenia l'ocasió d'expressar-se més o menys lliurement. Així podem constatar que malgrat les lectures tecnocràtiques sobre el suposat encaix de Catalunya en l'Espanya borbònica del XVIII¹³, el fet cert és que el record de l'11 de setembre i de la pèrdua de les institucions polítiques pròpies (de l'Estat, en definitiva), mai s'esborrà. Això queda pal·lès tant en els manifestos que les élites polítiques

¹² **ROCA I FARRERAS**, (1877). Pg.65.

En el mateix article, i referint-se concretament a la divisió provincial esquarteradora, Roca i Farreras ens diu, "**que això va ser fet expressament per matar l'esperit provincial [s'entén català], com a França l'any 91 o 92 amb els departaments. Alguna cosa vol dir que tots els governs francesos i espanyols, des dels *vermells als blaus i als blancs*, hagin conservat la divisió polvoritzadora de ses respectives nacions**" (pg. 68).

¹³ Vegeu, per exemple, **FERNANDEZ (1993)**.

catalanes redactaren regularment demanant el restabliment d'aquelles, com en l'oposició a la Ciutadella, símbol d'opressió i escarni, l'enderrocament de la qual, fou un objectiu d'una gran majoria de les forces polítiques catalanes al llarg de XIX¹⁴.

L'etapa següent, la de la Restauració borbònica (1874-1931) és sens dubte fonamental en la consolidació d'una estructura política que aspira a imitar les formes dels estats liberals avançats. Així l'alternança en el poder entre liberals i conservadors, instaurada per Cánovas del Castillo, volia reproduir el sistema polític britànic. Des del punt de vista nacional, l'experiència del període revolucionari de 1868-1874, amb el destacat paper jugat per polítics catalans (Prim, Pi i Margall, Figueres, etc.), per una banda, i amb la proclamació de l'Estat Català (1873)¹⁵, de l'altra, donaren lloc, a una reacció de

¹⁴ Veure en aquest sentit els treballs de **FERRER (1975)** i de **CUCURULL (1975,1982)**.

¹⁵ **CUCURULL, (1970)**.

"catalanofòbia" dins els cercles polítics de Madrid¹⁶. Així pel propi Cánovas la "qüestió nacional" fou una de les que centraren la seva actuació política, donat el progressiu arrelament del nacionalisme català. Els intents d'uniformització del Codi Civil, un dels pocs vestigis institucionals propis que encara sobrevivien, motivaren una rèplica contundent d'una gran part de la societat catalana que el defensà.

Amb l'adveniment de la crisi del 98 la "qüestió d'Espanya" esdevé per a la immensa majoria d'intel.lectuals i polítics, un punt de no retorn, en el qual cal replantejar-se l'ésser d'Espanya i cap a on ha d'anar. En general, podem dir que el regeneracionisme del 98 es presenta més que com una referència al passat com un **projecte de futur**, del que es desprèn la necessitat de realitzar una **revolució**

¹⁶ Segons Balcells, "*Históricamente, todo parece indicar que fue anterior la catalanofobia en el centro de España que la aparición del catalanismo político*", BALCELLS, (1991a). pg. 29.

Balcells també assenyala l'existència d'acusacions de "traïció" de Catalunya respecte la resta de l'Estat, pel fet de realitzar actes de sobirania en moments considerats crítics. Aquesta cançoneta la trobarem també en altres conjuntures tals com en els anys 1936-38.

nacional o la formació d'un **partit nacional** que posi terme als mals estructurals de la "nació"¹⁷. Malgrat les connotacions clarament pre-totalitàries d'aquestes teoritzacions, val a dir que també d'elles participaren polítics netament liberals i socialistes, començant pel propi **Ortega**, com veurem més endavant. En aquest sentit, podem dir, que la Generació del 98 és explícitament nacionalista espanyola. Per Fuster,

"La generación del 98, básicamente periférica -Azorín, Baroja, Unamuno, Maeztu, Valle-Inclán- fou d'un espanyolisme rabiós: dir-ne <castellanisme> seria fer trampa"¹⁸.

De fet, però, l'autèntic "moviment nacional" només es produirà després d'una guerra de tres anys. D'aquesta contesa en sortí un Estat el principal objectiu del qual fou assolir la plena homogeneïtzació nacional. Les dècades centrals del segle XX, en

¹⁷ **GARCÍA CASADO**, (1987). Pg. 41-42.

D'entre les obres regeneracionistes més destacades cal esmentar les de **PICAVEA**,(1899); **MALLADA**, (1890). Per una bibliografia sobre el nacionalisme espanyol veure **BLAS GUERRERO, A**,(1989c). Pgs. 117-149.

¹⁸ **FUSTER** (1985). Pg. 99.

aquest sentit, tenen tanta o més importància que les corresponents del segle XIX en la vertebració d'aquest estat. El desenvolupament de les vies de comunicació (trens, carreteres i pont aeri) i sobretot la construcció d'un **espai comunicacional** -primer amb la ràdio i després amb la televisió- tingueren un gran protagonisme en aquests processos. En el període tecnocràtic de la dictadura (a partir de 1956), assistim a l'inici del procés d'homologació europea que culmina trenta anys després amb l'ingrés a la CE. La progressiva internacionalització però, es féu seguint la premissa anunciada ja per **Florentino Pérez-Embid** l'any 1949 de "españolización en los fines y europeización en los medios"¹⁹.

Finalment, el règim constitucional encetat l'any 1978 no constitueix més que la fase de **legitimació** d'aquest estat que fins llavors s'havia caracteritzat pel seu autoritarisme. Posteriorment, d'ençà 1982 es produeix la fase de la **distribució**, és a dir de la construcció d'un **Estat del Benestar**, que tanmateix ha tingut una

¹⁹ Citat per **DÍAZ**, (1983). Pg. 57.

expansió molt limitada si el comparem amb els altres estats industrialitzats ²⁰.

1.3.- El debat sobre la intensitat de l'acció nacionalitzadora de l'Estat espanyol

Estretament lligat a l'anàlisi de la construcció de l'estat espanyol i d'una suposada "comunitat nacional espanyola", trobem el debat sobre l'efectivitat d'aquest estat en el procés de nacionalització. És a dir, de construcció d'una Nació espanyola. És una polèmica que sembla haver-se revifat arran d'un article recent de l'historiador **Borja de Riquer**²¹.

Segons Riquer, va ser la inexistència d'un "lideratge nacional burgès amb capacitat de generar cohesió social" el que impedí que

²⁰ Aquí seguim les teoritzacions de **Stein Rokkan** sobre els processos de construcció de la nació i de l'estat. Hi distingeix cinc períodes bàsics: penetració, integració, participació, legitimació i distribució. Vegi's l'obra del base **JAUREGUI BERECIARTU**, (1986). Pg. 8, cita 4.

²¹ **RIQUER**, (1993). Pgs. 8-15.

l'Estat espanyol, al llarg del segle XIX, tal i com succeí en els casos francès i àdhuc italià, reeixís "a l'hora de coordinar i impulsar una vertebració econòmica i social, d'imposar una unificació cultural i lingüística real i d'integrar políticament la majoria de ciutadans". I continua,

"Així, va ser més la inacció que no pas l'acció la que va acabar creant a l'administració la seva imatge impopular. Era per defecte que les classes mitjanes i bona part de les altes es queixaven de l'Estat. Era sobretot per desatenció, per la corrupció i per la ineficàcia que proliferaven denúncies contra els serveis i l'administració"

Això va donar lloc, en definitiva, a una "dèbil consciència d'identitat espanyola", el que permeté el ressorgiment de,

"moviments alternatius d'identificació nacional, precisament als territoris en què, al costat d'unes particularitats històriques, culturals i lingüístiques, hi havia també un grau més alt de desenvolupament econòmic i de cohesió social"²²

Aquesta perspectiva no és compartida per d'altres científics socials, els quals afirmen la solidesa no només de l'estat, ans també de la "Nació espanyola". Així, el ja citat **Andrés de Blas**, afirma que

²² **RIQUER**, (1993).

"El Estado español que sale del traumático siglo de hierro, el que va a vivir momentos de paz anormalmente prolongados en el siglo de las luces y una difícil asimilación de la nueva planta política liberal en el siglo XIX, es un Estado seguro de su identidad, prácticamente incuestionado en su condición de Estado nacional, envidiado más de una vez por esta circunstancia en la vida europea"²³.

Per la seva banda, l'historiador, **Juan Pablo Fusi** sentència que "La España de 1900-1936 era ya una entidad coherente y vertebrada"²⁴.

Davant d'aquesta polèmica és difícil restar neutral. Per una banda l'Estat espanyol acusa molt més que la majoria d'estats occidentals, les tensions nacionalistes, el que efectivament ens pot induir a parlar d'un fracàs del procés nacionalitzador espanyol, sobretot si el comparem amb la veïna França. Per contra si prenem com a referència altres elements, com per exemple el coneixement de la llengua estatal -és a dir, l'extensió del bilingüisme individual- o la capacitat de desarticulació i desestructuració de la unitat de les nacions catalana, basca i gallega, principalment (importància de la

²³ **BLAS GUERRERO, A.** (1993b).

²⁴ **FUSI,** (1990). Pg. 131.

interiorització de fronteres regionals), és obvi que el nacionalisme espanyol ha reeixit molt més que no pas la majoria de moviments unificadors estatals. En aquest sentit, l'aïllacionisme tradicional de l'Estat espanyol afavorí la creació d'un univers simbòlic clarament unificador. Per això, parlar d'una "inacció nacionalitzadora" de l'Estat espanyol pensem que és erroni. La nacionalització -espanyolització- menada per l'Estat ha estat persistent al llarg de molts anys i per això no podem més que preguntar-nos conjuntament amb **Núria Sales,**

"Un estat capaç d'enviar centenars de milers de quintos a guerres d'ultramar? Endeutat, endeutadíssim, víctima de corrupteles, cops d'estat militars i incúries, sí, però ¿particularment feble, si en lloc de comparar-lo amb quatre o cinc màximes potències el comparéssim amb la majoria d'estats que corren per aquests móns?"²⁵.

En definitiva, és força qüestionable la suposada feblesa de l'acció nacionalitzadora de l'Estat espanyol, particularment en els seus pocs més de 150 anys d'existència. Ha estat un procés, sens dubte, ple d'obstacles i de contratemps, però no debades, els nacionalistes espanyols, el valoren positivament. Així el propi Felipe

²⁵ SALES, (1993). Pg. 44.

González, referint-se al procés de formació de l'Estat-Nació espanyol, declarava,

"A mi el balance de esta etapa me parece positivo. O sea, no estoy dispuesto a rediscutir la tarea de Javier de Burgos y constato que España se hizo nación unida, sin duda alguna con traumas, pero con innegables ventajas, que ningún ciudadano puede negar"²⁶

²⁶ RIVIRIEGO (1982). Pg. 108.

CAPÍTOL SEGON: EL NACIONALISME ESPANYOL

LA GENERACIÓ DE 1914

2.1.- Els Precedents

Un cop estudiat el desenvolupament de l'Estat espanyol, passem ara a ocupar-nos de la ideologia que segregà, és a dir, el nacionalisme espanyol. Com ja hem remarcat més amunt, l'estudi del desenvolupament d'aquest nacionalisme, històricament s'ha vist dificultat o obstaculitzat pel fet que sovint s'ha tendit a emmascarar-lo darrera la construcció racional i tecnocràtica del propi estat. Segons el propi Borja de Riquer,

"el nacionalismo español no tiene necesidad de explicitar-se contínuamente, de afirmar-se como tal, sino que puede perfectamente quedar implícito en un discurso pretendidamente aséptico y neutral. El nacionalismo español tiene la mayor fuerza de penetración ideológica que le ha proporcionado la larga utilización, exclusiva y abusiva, de los poderes públicos y de todos los medios de comunicación"¹.

¹ Riquer, (1990). Pg. 116.

D'aquesta cita remarquem els qualificatius "asèptic" i "neutral". Efectivament en la major part d'ocasions el nacionalisme espanyol s'amaga rera posicionaments que fan apel·lació a la raó i la tècnica, car parteixen d'unes estructures polítiques considerades pre-existents, les quals poden ser millorades en un sentit o en un altre, però que en tot cas mai són qüestionades. De fet, aquesta utilització de la raó i la tècnica, en definitiva, de la ciència, com a coartades ideològiques, ens indica que ens trobem davant d'un nacionalisme que s'autoidentifica amb el **progrés**, titllant les altres identitats de ser productes de la reacció. En aquest sentit, ja en els orígens del liberalisme espanyol hi trobem l'associació de la llengua espanyola -castellana- amb la causa de la "Libertad" i el "Progreso", en contraposició a les llengües subordinades, emprades pels reaccionaris, és a dir, pels carlins. La influència del discurs jacobí francès, doncs, no pot ser més patent.

Els estudis sobre el nacionalisme espanyol acostumen a assenyalar l'existència d'un proto-patriotisme espanyol ja en el projecte de **Union**

de Armas promogut pel Comte-Duc d'Olivares l'any 1626². Altres interpretacions, per la seva banda, assenyalen que és durant el segle XVIII, amb il·lustrats com Jovellanos (1744-1811) i el propi Cadalso (1741-1782), quan comença a desenvolupar-se un patriotisme espanyol³. En general, aquest segle és percebut com un període de reforçament de l'estat i d'unitat política, després de l'ocupació militar dels antics Estats de la Corona d'Aragó i llur assimilació a les lleis castellanes. En aquest sentit, la figura del monarca Carles III, sens dubte el més important de la centúria, és un precedent en el qual

² La Unió de Armas fou un projecte militar de formar un exèrcit de 140.000 homes aportats pel conjunt d'estats de la Monarquia hispànica -setze mil i sis mil dels quals havien de provenir, respectivament del Principat i de València. La lleva forçosa d'aquests contingents no existint perill d'invasió, així com el fet que haurien de combatre fora del territori propi, donà lloc al rebuig d'aquest projecte per part de les Corts del Principat, al·legant la Constitució *Princeps namque*.

³ El segle XVIII veié néixer un dels signes d'identitat i de cohesió més forts del nacionalisme espanyol: **Gibraltar**. La conquesta de Gibraltar per part d'una esquadra anglo-holandesa tingué lloc l'agost de 1704, en el context de la Guerra de Successió. En la ocupació, hi participaren de forma destacada, soldats catalans, extrem aquest que tot sovint "s'oblida" -d'aquí l'existència en el penyal d'una platja anomenada **Catalan Bay**.

s'inspirarà el nacionalisme espanyol liberal. El seu despotisme il·lustrat tingué per objectiu aconseguir multiplicar la capacitat productiva per tal d'impulsar el desenvolupament en tots els ordres -econòmic, cultural, militar, obres públiques, etc.- sense, però, modificar l'estructura social i el poder polític. És un clar exemple de **nacionalisme modernitzador**, que s'aplica des del poder. En definitiva, el segle XVIII amb l'arribada dels Borbons, és considerat, en contraposició als segles anteriors, com d'autèntica construcció de l'Estat i de la Nació espanyoles⁴.

Per la seva banda, el segle XIX és el de la consolidació d'un nacionalisme espanyol de caràcter unitarista i homogeneïtzador, que té com a objectiu principal el de construir una Nació a partir d'un Estat que, com ja hem vist en el capítol anterior, s'aferma i intenta afaiçonar la societat sobre la qual incideix. Es tracta de resoldre d'una vegada per sempre allò que ja s'havia iniciat el segle anterior, és a dir, l'assimilació

⁴ Fins i tot, a nivell simbòlic, cal esmentar la oficialització, l'any 1785, de la bandera espanyola, amb els colors que actualment encara té.

sense "concesiones y paliativos"⁵.

En aquest sentit, el nacionalisme espanyol evolucionà paral·lelament als principals nacionalismes europeus del segle XIX: homogeneïtzació a l'interior de l'estat i aventurisme imperial a l'exterior. Així entre la provincialització interna que es mena a partir dels anys trenta i quaranta i les intervencions militars exteriors estudiades per **José M. Jover**⁶, i que contribuïren de forma decisiva a l'aparició d'una historiografia nacionalista espanyola⁷, hi ha una estreta interrelació. Es tractava d'afeblir les lleialtats tradicionals a favor d'una nova lleialtat, espanyola, que al projectar-se com a potència imperialista, o neo-imperialista, aconseguia col·locar-se entre les "nacions civilitzades" -i

⁵ Pierre Vilar, en el pròleg general a la Història de Catalunya per ell dirigida, aporta el testimoni del General Fernández San Román, autor d'un article a la **Revista Militar**, l'any 1849. Bàsicament, pel militar del que es tracta és d'acabar definitivament, gosaríem dir liquidar, una qüestió heretada de les anteriors generacions. Vilar remarca que el llenguatge que utilitza l'esmentat militar és el mateix que el 1936 i el de 1939. **VILAR**, (1987). Pgs. 41-43.

⁶ **JOVER**, (1984). Pgs. 1-22.

⁷ Sobre la historiografia nacionalista i liberal espanyol del Vuit-cents, veure el treball de **CIRUJANO MARIN**, (1985); **MORENO ALONSO**, (1985). Pgs. 63-115.

civilitzadores- del món.

Particularment la historiografia del segle XIX cercà en aquelles etapes passades on s'havia consolidat una certa unitat política, els precedents legitimadors del procés d'unificació que en aquell moment s'estava duent a terme. D'aquí les referències a l'etapa visigòtica, als Reis Catòlics, etc. que els més importants historiadors nacionalistes espanyols, **Modesto Lafuente** (1806-1866), **Antonio de Alarcon** (1833-1891), **Marcelino Menéndez Pelayo** (1856-1920), **Rafael Altamira** (1866-1951), **Ramon Menéndez Pidal** (1869-1968) entre d'altres, s'encarregaran de difondre⁸.

En aquest sentit, el nacionalisme espanyol, històricament, s'ha forjat coetàniament a la crisi del seu Imperi tradicional, així com als intents de reconstruir-lo o de formar-ne un de nou, aquest cop, a l'Àfrica. La cronologia d'aquest procés s'inicia ja amb la derrota d'Ayacucho, el 1824, que donà pas a una onada d'independències

⁸ Tampoc cal oblidar, ja en el segle XX, les aportacions, oposades, d'**Américo Castro** (1885-1972) i de **Claudio Sánchez Albornoz** (1893-1984).

americanes i que fou un cop molt humiliant⁹. Continua amb la Guerra d'Àfrica (1859-60) i les expedicions militars a Amèrica (1862-66), durant les quals un nacionalisme espanyol liberal i expansionista assoleix el seu cim¹⁰. L'experiència nacionalista-imperialista espanyola acabà, però, com és ben conegut, en el rotund fracàs que representa la pèrdua de les darreres colònies americanes i de Filipines¹¹.

La crisi del 98, en aquest sentit, es troba en l'arrel d'un nou

⁹ Borja de Riquer afirma, en aquest sentit que, "*El nacionalismo español empezó a formularse así, tras la pérdida del imperio americano con la pretensión de justificar, arropar y consolidar el frágil estado liberal naciente*". Veure **RIQUER**, (1990). Pg. 119.

¹⁰ Un exemple d'això són els **Episodios Nacionales** de Benito Pérez Galdós, els quals estengueren de forma important el sentiment nacionalista espanyol. A Catalunya, per la seva banda, la Guerra d'Àfrica tingué un important ressò pel protagonisme dels voluntaris catalans comandats pel General Joan Prim.

¹¹ Sens dubte fou a Cuba on el prestigi del nacionalisme espanyol resultà més traumàticament afectat. Per les **Guerres de Cuba** s'entén un conjunt de conflictes que precediren a la Independència d'aquesta illa caribènica. La primera guerra tingué lloc entre 1868-1878, i conclougué amb la Pau de Zanjón. La segona guerra (1878-95) fou bàsicament una lluita de guerrilles dels independentistes cubans, per la qual cosa rebé el nom de "Guerra Chiquita". Finalment, la coneguda com a Guerra de la Independència (1895-98) donà lloc a la intervenció nord-americana, i significà la fi del domini espanyol de Cuba i, també de Puerto Rico i Filipines.

nacionalisme espanyol que serà el que ha acabat consolidant-se en el segle XX. És un nacionalisme que té per objectiu el de combatre la dissidència "interior", és a dir, el nacionalisme català, que a aquestes alçades ja era un veritable fenomen sòcio-polític de masses, a l'hora que es pretén la regeneració espanyola en base, novament, a la modernització (reforma sense ruptura) i l'uropeïtzació -car són les potències europees com Anglaterra, França o Alemanya, les que han reeixit a conservar el seu imperi colonial. El fracàs dels militars, d'altra banda, donà lloc al sorgiment d'un nacionalisme o d'un patriotisme civil encarnat pels intel·lectuals i professionals, partidaris d'una "nacionalització de l'Estat", és a dir, de la creació d'un aparell estatal al servei no del govern o partit de torn, ans del conjunt de la "nació" el que òbviament acabarà topant amb el sistema polític corromput de la Restauració¹².

La Generació del 98 és considerada, sens dubte la pedra de toc

¹² Es produeix d'aquesta manera una paradoxa. Car la crítica que sempre ha rebut el nacionalisme català de "ravejar-se en les derrotes", pot ser aplicat d'igual forma al nacionalisme espanyol contemporani, producte directe de la crisi del 98.

del nou nacionalisme espanyol¹³. Representa l'inici de l'anomenada "Edat de Plata de la cultura espanyola" que es perllongà fins a la guerra dels tres anys¹⁴. Això no obstant, és impossible parlar d'una única Generació. De fet en podem trobar múltiples corrents o escoles: des del conegut com el pseudo-regeneracionisme (Silvela, Polavieja i d'altres), passant pels regeneracionisme pre-feixista (Picavea, Mallada), el costisme popular, els deixebles de la Institución Libre de Enseñanza, sense oblidar els grans representants del nacionalisme literari, tals com Ganyet, Pio Baroja, Azorin o Antonio Machado, i òbviament, Miguel de Unamuno. Aquesta Generació, com hem dit, malgrat que mantingué contactes amb determinats membres de la intelligentsia catalana (cas de Maragall, per exemple) i basca, defensà clarament posicionaments unitaristes espanyols, i bandejà, i àdhuc condemnà dels

¹³ El conegut com a "mètode de les generacions", iniciat per Ortega i seguit pel seu deixeble Julián Marías, ha estat sovint titllat com a aliè a la historiografia feta a Catalunya. Això no obstant, fou el propi Vicenç i Vives qui en féu ús en el seu llibre clàssic sobre la Catalunya del segle XIX. Veure **MARÍAS** (1949), **VICENÇ** i **VIVES** (1958).

¹⁴ Vegi's el volum 39 de la *Historia de España*, de R. Menéndez Pidal, coordinat per P. Laín Entralgo,, i on destaca l'aportació, sempre polèmica, de Julián Marías, **MARÍAS** (1993).

de l'any de referència, s'anaren distanciant i acabaren prenent posicionaments diferents sobretot arran de la Guerra dels tres anys. Els membres d'aquesta Generació reberen l'impacte també de la crisi finisecular, i adoptaren actituds regeneracionistes, però a diferència dels seus antecessors -sobretot dels més lletraferits- emfasitzaren la necessitat de la preparació tècnica i intel·lectual. El seu nacionalisme espanyol, òbviament, no fou menor al dels seus antecessors, si bé certament, tingueren una predisposició més dialogant amb els representants del "catalanisme", el qual ja havia aconseguit importants victòries electorals i pressionava per obtenir poder polític, enfront els partits dinàstics. En aquest sentit, els membres de la Generació de 1914, i sobretot els més aperturistes, veien en el catalanisme triomfant, un aliat conjuntural per tal d'aconseguir la transformació d'Espanya seguint l'evolució dels estats europeus més avançats. Aquest **tacticisme**, remarquem-ho, és el que ha guiat des d'aleshores l'actitud dels intel·lectuals -i dels polítics- nacionalistes espanyols respecte el que ells anomenen la "**cuestión catalana**".

Un altre dels trets d'aquesta generació, que ha esdevingut comú denominador en el nacionalisme espanyol liberal posterior, és la separació entre la vessant **cultural** i la vessant **política** del nacionalisme català. És a dir, que aquests intel·lectuals, al mateix temps que es mostraren partidaris d'un cert **nacionalisme cultural**¹⁵ perifèric, qüestionaren per contra que hi hagi un nacionalisme **polític**, car per ells, l'única nació és Espanya, amb la qual s'han d'identificar tots els ciutadans de l'Estat, independentment del seu lloc d'origen. De fet, com veurem més endavant, aquests intel·lectuals nacionalistes espanyols seguien la premissa formulada anys més tard, per un altre intel·lectual, no precisament caracteritzat llavors pel seu liberalisme, **Rafael Calvo Serer**, segons el qual calia "Diálogo, si; pero para convencer, para asimilar"¹⁶. Cal tenir en compte, però, que aquests contactes amb el

¹⁵ El nacionalisme cultural, serà acceptat, però, sota reserva que no impliqui un retrocés de l'element que tal vegada és considerat clau pel nacionalisme espanyol, és a dir, la **llengua espanyola**, considerada com a **tret comú** entre tots els "espanyols".

¹⁶ **CALVO SERER**, 1949. Pg. 167. Sobre el debat del "problema de España", veure **DÍAZ**, (1983). Pg.54. Com és normal en Díaz, no deixa de subratllar la posterior evolució cap al liberalisme de Calvo Serer i d'altres destacats intel·lectuals falangistes, avui totalment rehabilitats pel "progressisme" espanyol i bona part del català.

catalanisme -sobretot l'intel.lectual-, que representa una novetat, si ho comparem amb el rebuig furibund dels polítics i intel.lectuals lligats amb els partits dinàstics, i àdhuc amb els propis membres de la generació del 98 -per exemple, Unamuno i Pio Baroja-, foren molt escadussers¹⁷. Fou a partir dels anys vint, en el context de la lluita contra la primera dictadura -tacticisme, doncs- que aquests contactes es multiplicaren¹⁸.

Un altre fet que cal tenir en compte és el desenvolupament en paral·lel a la Generació de 1914 espanyola, d'una generació pròpiament catalana, formada també per intel.lectuals i polítics, però que es desenvolupà sota l'ombra de la Mancomunitat, creada el mateix any, i

¹⁷ És significatiu en aquest sentit, que sempre que es parla de contactes entre intel.lectuals catalans i "castellans", el protagonisme català recau de forma quasi exclusiva en Joan Maragall, extrem aquest que indica i confirma l'abast limitat d'aquests contactes.

¹⁸ Veure el llibre de **VENTALLÓ**, (1976). L'autor relata el Manifest de 1924 en defensa del català signat per un nombrós grup d'intel.lectuals "castellans", com Azorin, Menéndez Pidal, Madariaga, Azaña, Ortega, Sánchez Albornoz, amb la significativa absència d'un Miguel de Unamuno. També hi esmenta l'exposició de Llibres Catalans a Madrid, l'any 1927, entre d'altres. Sobre el diàleg entre cultures, veure també **PORCEL**, (1973).

de l'acció d'Enric Prat de la Riba.

Finalment, per acabar de contextualitzar aquesta Generació de 1914, tinguem present que és al llarg del període en el qual s'estengué més àmpliament la seva actuació pública, és a dir, fins a la guerra, que a l'Estat espanyol es desenvoluparen determinats factors que trencaren amb el localisme de facto que al llarg del segle XIX havia perdurat¹⁹. Ens referim, òbviament als mitjans de comunicació de masses (premsa i ràdio) així com a la vertebració d'una xarxa d'ensenyament públic primari. Ambdós processos actuaren com a elements d'homogeneïtzació del territori, i en conseqüència, de nacionalització, si bé és evident, que això no significà una total submissió de la perifèria al centre polític (Madrid) donat que a Barcelona es consolidà un espai comunicatiu i també una experiència escolar i pedagògica pròpies, paral·lela a l'espanyola²⁰.

¹⁹ En aquest sentit, tant Fusi com Riquer accepten que l'Estat espanyol del XIX era "*un país de centralismo legal pero de localismo real*". Veure RIQUER, (1990). Pg. 119.

²⁰ Respecte els mitjans de comunicació, cal assenyalar que encara perdura a Madrid, el costum de considerar únicament com a "nacional" la premsa

2.3.- La Liga para la Educación Política Española i "España"

Tal i com acabem de veure, les diferències amb la Generació precedent, la del 98, cal considerar-les importants. Si bé ambdues reben l'impacte de la gran crisi finisecular, en el cas de la de 1914, a més, també es dona l'impacte de la Primera Guerra Mundial, que afavorí un interès creixent per les qüestions europees i internacionals. D'altra banda, mentre que en la Generació del 98, les figures senyeres són els literats, en la del 14 ho foren els intel.lectuals i professionals altament preparats, els quals protagonitzaren una important renovació del pensament polític espanyol, i en conseqüència, també del nacionalisme espanyol.

Ultra la ja esmentada, de la Guerra Mundial, dues circumstàncies marquen la Generació de 1914. En primer lloc el fet que la majoria dels seus membres, cursaren estudis a l'Europa pre-bèl.lica, gràcies als ajuts de la **Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas,**

madrilenya, titllant la resta de "local".

organisme creat l'any 1907, hereu de la tradició de la Institución Libre de Enseñanza²¹. Així Ortega, Azaña, Negrín i la futura élite intel.lectual de l'estat, estudiaren en diferents universitats europees (Alemanya, França, Regne Unit, Itàlia), rebent una forta influència intel.lectual. Aquesta experiència universitària comuna, influí de seguida en una mateixa percepció sobre la realitat política a l'Estat espanyol de la Restauració, en el sentit de la urgència de les transformacions necessàries per tal d'europèitzar-lo. D'aquí que hagi estat definida com "la primera generación plenamente europea"²².

El segon fet clau d'aquesta Generació no és altre que la creació, l'any 1913 -però presentada públicament l'any següent- de la **Liga para la Educación Política Española**, formada bàsicament per joves intel.lectuals que veien en la conjuntura política d'aquells moments, una oportunitat òptima per trencar amb el predomini dels dos partits dinàstics, i apostaven per una "nueva política" que es materialitzava en

²¹ Observi's que fou creat el mateix any que l'Institut d'Estudis Catalans.

²² **CEREZO GALVÁN**, (1993). Pg. 227.

l'oposició entre l'Espanya vital i l'Espanya oficial. Aquesta conjuntura es caracteritzava per una progressiva fragmentació interna dels dos partits dinàstics -liberal i conservador²³- i per la recent formació del **Partido Republicano Reformista** (1912), encapçalat **Melquíades Álvarez**, que propugnava la superació de les querelles entorn la forma de govern (monarquia o república), i la posada en pràctica d'un ampli acord entre partits liberals i progressistes que culminés, amb l'aprovació del propi rei Alfons XIII, d'una reforma constitucional que aprofundís en l'evolució democràtica del règim, la qual permetria la realització dels grans projectes modernitzadors pendents. L'aparició d'aquest partit fou molt ben rebuda pels cercles intel·lectuals, com ho demostra el fet que àdhuc Ortega i Azaña hi militaren, arribant a ocupar llocs dirigents²⁴.

²³ El Partit Liberal es trobava dividit entre la fracció del Conde de Romanones i la de Garcia Prieto, mentre que els conservadors ho estava entre els seguidors de Maura i els d'Eduardo Dato.

²⁴ El 1913 passà a anomenar-se Partido Reformista. La seva política d'entesa amb el rei, l'allunyà de la resta del republicanisme i del PSOE, els quals l'acusaren de decantar-se cap a la dreta. El seu accidentalisme era un dels principals atractius que aquest partit tenia per a les minories intel·lectuals, car d'aquesta manera se superava el principal obstacle vers la formació d'un espai podríem dir *centrista*, amb la unió dels liberals dinàstics més aperturistes i dels sectors republicans més pragmàtics i moderats. Veure el llibre de **SUAREZ CORTINA**, (1986).

La Liga para la Educación Política Española, però, no tenia pretensions d'esdevenir un partit polític. Tres eren les premisses que guiaven la seva actuació. En primer lloc, la voluntat d'organitzar una minoria directora encarregada de l'educació política de les masses. Aquesta minoria havia de ser composta per elements altament qualificats, és a dir, per intel·lectuals i professionals. En concret s'adreçava a "los nuevos hombres privilegiados de la injusta sociedad - (a) los médicos e ingenieros, profesores y comerciantes, industriales y técnicos"²⁵. Aquests havien d'actuar com el que actualment es coneix com a opinion makers (creadors d'opinió), i el seu objectiu era evitar precisament l'enfrontament social, la insubordinació de les masses.

En segon lloc, la Liga es proclamava, enfront les ideologies col·lectivistes, partidària d'un liberalisme, és a dir, d'una preeminència de l'individu. Però d'un individu actiu, compromès. D'altra banda, no era un individualisme pur i dur, ans reformista i socialitzant -preocupat per l'organització de la societat. D'aquí deriva el tercer dels elements de la

²⁵ ORTEGA Y GASSET, J.,(1990). Pg. 63-102.

Liga, que és la voluntat d'afermar l'**organització nacional**, és a dir, la Nació, la qual era concebuda com una articulació d'interessos superiors. En definitiva es tractava de **nacionalitzar la política** per tal de **vertebrar Espanya**, expressió orteguiana que ha esdevingut clàssica dins la cultura política nacionalista espanyola, tant de dretes com d'esquerres.

En total foren noranta-nou els seus membres fundadors, amb la presència de representants de diversos corrents ideològics. D'entre ells cal esmentar, a banda d'Ortega y Gasset, el seu màxim dinamitzador, a **Azaña, P. Azcárate, Américo Castro, Salvador de Madariaga, Ramiro de Maeztu, A. Machado, Ramon Pérez de Ayala, Fernando de los Ríos, Gregorio Marañón**, entre d'altres.

La seva presentació pública tingué lloc el 23 de març de 1914 al Teatro de la Comedia de Madrid. En aquest acte l'orador principal fou el propi Ortega Y Gasset, principal inspirador de la Liga, el qual pronuncià un discurs abrandat que duia per títol "**Vieja y nueva**

política", que tingué un extraordinari ressò públic²⁶.

Això no obstant, la Liga no reeixí a mobilitzar els sectors als quals s'adreçava, i en conseqüència el seu projecte elitista fracassà. Com també fracassà el Partit Reformista de M. Alvarez, que acabà acceptant les regles del joc de la restauració sense aconseguir a canvi cap tipus de modificació constitucional en la direcció abans esmentada²⁷. El fracàs d'aquestes iniciatives partidàries de reformes socials i institucionals moderades, cal emmarcar-les en l'increment de la polarització política i social dels anys següents, la qual es materialitzà amb els esdeveniments revolucionaris de 1917-19 i els contrarevolucionaris de 1922-23. En concret aquesta polarització féu impossible els projectes polítics "centristes", fonamentats en el

²⁶ **MADARIAGA**, (1931).

²⁷ El seu líder, M. Alvarez, aconseguí ser nomenat President de les Corts després de les eleccions de 1923, càrrec des del qual s'oposà a la Dictadura de Primo de Rivera. Amb la República, el partit canvià de nom i passà a anomenar-se Partido Liberal-Democrático i es posicionà com un partit burgès de centre-dreta. Això féu que donés suport a la repressió dels fets de 1934 durant el bienni negre. Per aquest motiu, Alvarez fou empresonat el juliol del 36 i, poques setmanes després, executat a Madrid.

consens, és a dir, més en allò que uneix que en allò que separa.

Això no obstant, l'herència de la Liga fou recollida en gran mesura durant els anys següents, per una publicació que tindrà un gran pes dins la intel·lectualitat nacionalista espanyola. Ens referim a "España", revista d'idees polítiques de periodicitat setmanal que fou fundada l'any 1915 i que perdurà fins el 1924. Al llarg d'aquests anys, la revista fou dirigida successivament per Ortega (1915), Luis Araquistain, i finalment pel propi Azaña (1923-24), el que donà lloc a tres etapes ben diferenciades en funció del posicionament ideològic de cadascun d'ells. "España" comptà amb un gran nombre de col·laboradors i en les seves pàgines es tractaren múltiples aspectes de la vida espanyola així com també del desenvolupament de la Guerra Mundial. En concret el número 74, aparegut l'any 1916, tractava exclusivament sobre el Catalanisme, amb la participació d'alguns dels principals representants del catalanisme polític de llavors (Cambó, Prat de la Riba, Rovira i Virgili, Fabra, entre d'altres). L'article de presentació d'aquest exemplar, és un exemple clar del tacticisme des del qual sempre s'ha tractat la

"cuestión catalana" des de Madrid,

"La fortaleza que todo español íntimamente liberal está interesado en asaltar y destruir es la inercia y la inepticia del Estado centralista que padecemos. El catalanismo se nos brinda a todos los españoles de buena voluntad como una catapulta. No usarla equivale a hacerse cómplice de la política fosilizada que nos rige"²⁸.

En definitiva, la Generació de 1914 posa les bases del nacionalisme liberal espanyol que s'ha desenvolupat al llarg del segle XX i que particularment ha influenciat la classe governant espanyola en els darrers anys, sobretot a través d'idees-força tals com l'europeïtzació, la modernització i la nacionalització de l'Estat espanyol.

A continuació ens ocupem de l'estudi dels dos personatges centrals d'aquesta Generació als quals ja hem fet reiterades al·lusions en les pàgines precedents. En primer lloc estudiem Ortega y Gasset, i a continuació, Manuel Azaña.

²⁸ ESPAÑA, Núm. 74, 1916.

CAPÍTOL TERCER:
INTEL.LECTUALS, POLÍTICS I LA NACIÓ ESPANYOLA (i).
JOSÉ ORTEGA Y GASSET

3.1.- Semblança

En les pàgines anteriors ja hem fet reiteradament esment a l'obra i la importància del filòsof José Ortega y Gasset en la formació del nacionalisme espanyol liberal. Si aquest pes fou evident ja durant l'etapa pre-bèl·lica, pensem que encara ho ha estat més, tant en l'etapa immediata del post-franquisme, com d'ençà l'arribada al poder del partit socialista. Podem atribuir aquesta rellevància a diverses causes. En primer lloc, hi ha una coincidència evident entre el discurs comunitarista o consensualista que Ortega propugnà al llarg de la seva vida, sobretot

amb l'adveniment de la República, amb el discurs legitimador del procés de la transició política. La diferència rau en el context en el qual fou explicitat. Mentre que en el cas d'Ortega, es donà en un ambient de conflictivitat i polarització extremat, de revolució i contrarevolució, enfront del qual es veié superat per totes bandes, la situació a l'Estat espanyol de mitjans dels setanta, en general, era molt diferent, amb un risc revolucionari o rupturista molt menor. Segonament, al fet que un determinat mitjà de comunicació, com *El País*, publicat d'ençà l'any 1976, amb una influència enorme sobre la política estatal des d'aleshores, "procede, en paraules de López Aranguren, (...), sin la menor duda, del orteguismo"¹. La tercera causa de la presència d'Ortega en el nacionalisme espanyol liberal, es deu precisament a la commemoració del centenari del seu naixement, l'any 1983, i que donà lloc a una profunda revisió de la seva producció, com ho demostra la publicació, de nombroses obres que generaren un important debat dins

¹ LÓPEZ ARANGUREN, (1983). Pg. 135. Veure també FIGUERES (1986).

els cercles acadèmics i culturals espanyols². Gosem dir que és precisament arran aquesta commemoració, que es produeix una plena rehabilitació de l'obra d'Ortega per part del poder socialista, després de decennis de reticències, quan no de crítica aferrissada, pels sectors més doctrinaris. Aquesta recuperació d'Ortega, no exempta de polèmica, val a dir-ho, es dona en un context marcat per l'inici d'un progressiu desplaçament cap al liberalisme del propi PSOE, així com per l'etapa de desenvolupament o execució del *café para todos* de l'Estat de les autonomies. En definitiva, l'obra d'Ortega ha exercit, i exerceix encara una influència important en l'estructuració del nacionalisme espanyol liberal, com ho demostra l'actualitat de conceptes clarament orteguians com la "vertebració d'Espanya", la "nacionalització de l'Estat", la necessitat de "partits nacionals", en definitiva, la contraposició entre la "nació" i l'Estat.

² Vegeu per exemple **ELORZA**, (1984); **DEL VAL**, (1984); **CEREZO GALAN**, (1984). A aquests caldria afegir tots els dossiers commemoratius apareguts en les principals publicacions intel·lectuals, començant, per descomptat, per la pròpia **Revista de Occidente**, així com als **Cuadernos Hispanoamericanos**, entre molts d'altres.

Els principals estudiosos d'Ortega han remarcat l'existència de diverses etapes al llarg de la seva activitat pública, la qual cronològicament es pot situar entre els primers anys del segle XX i la República. De fet, podem dir que la seva estrella es comença a apagar durant el període del bienni negre, quan el grau de polarització assolit ja comença a predir el drama posterior. Així, amb posterioritat a aquests anys el protagonisme d'Ortega decau. La guerra dels tres anys, dugué Ortega a l'estranger, formant part d'aquell conjunt d'intel·lectuals i polítics, als quals **Carlos M. Rama** s'ha referit com la "España neutralista", és a dir, com un tercer en discòrdia enfront el mite de les "dues Espanyes" tan reiterat, i útil, pel nacionalisme espanyol³. L'estada d'Ortega fora de l'estat es perllongà fins el 1945, quan hi retornà, en un acte que aixecà no poca indignació entre la intel·lectualitat republicana exiliada⁴. En els deu anys que li restaven de vida es dedicà a la filosofia, completament arraconat, quan no

³ **RAMA**, (1976).

⁴ Entre 1938 i 1942 romangué a l'Argentina, posteriorment s'establí al Portugal de *l'Estado Novo* de Salazar, una elecció que alguns consideraren delatadora de les seves simpaties corporativistes i àdhuc, filo-feixistes.

menyspreat, per l'ortodoxia integrista i els cercles intel·lectuals del règim franquista⁵.

Si ens centrem, però, en el seu període d'auge, podem distingir, tanmateix diverses etapes, en les quals s'hi combinen les iniciatives polítiques amb les de caire més intel·lectual o cultural.

Seguint **Marichal**, que cita **Galdós**, podem dir que **Ortega y Gasset**, nasqué en una "família parlamentaria". Particularment els **Gasset**, s'identificaven tradicionalment amb el Partit Liberal dinàstic, en pugna amb els conservadors⁶. Això féu que el nostre personatge visqués de molt a prop la vida política, ja des de la seva infantesa. El seu pare, **José Ortega Munilla**, era el propietari del diari **El Imparcial**, fet que sens dubte influiria en la importància que el seu fill donaria sempre

⁵ El 1948 fundà juntament amb el seu principal deixeble i estudiós, **Julián Marías**, el **Instituto de Humanidades**, que serà un oasi dins el pensament filosòfic espanyol de l'època. Ultra el ja esmentat **Marías**, hi col·laboraren altres intel·lectuals que tindran un pes decisiu en la segona meitat del segle XX, tals com **Zubiri**, **Ferrater** i **Mora**, **López Aranguren**, etc.

⁶ **MARICHAL**, (1990). Pg. 37.

a la premsa i les publicacions en general. Nascut el 1883, Ortega òbviament també visqué el desastre del 98, que commocionà la identitat espanyola, no obstant això, no seria fins els primers anys del segle XX que iniciaria el seu periple públic. Eren els anys del domini conservador, sota la figura de l'Antoni Maura, autèntica bèstia negra dels liberals i no tan sols d'ells. En opinió de Marichal, aquest primer decenni conservador influí en la determinació d'Ortega de cercar un liberalisme renovat.

Com ja s'ha dit més amunt, Ortega formà part de l'avantguarda intel·lectual espanyola que, mercès a la Junta de Ampliación de Estudios, va poder estudiar a Europa, concretament, a Alemanya. En aquest país hi conegué d'aprop l'experiència socialdemòcrata i els partits de masses⁷. També féu amistat amb els coneguts com a "socialistes de càtedra", que l'impactaren molt. D'aquest coneixement Ortega derivà, també, la importància dels intel·lectuals en la vertebració d'una nació. Ja l'any 1910 atribuïa imperativament als intel·lectuals

⁷ L'any 1911 el Partit Socialdemòcrata alemany ja comptava amb tres milions de militants. Veure el clàssic de la ciència política MICHELS, (1911).

-incloent-s'hi- una funció molt concreta, "Construyamos España"⁸. Una crida que serà recurrent al llarg de la seva obra, com veurem més endavant.

Entre 1908 i 1914 transcorre la coneguda com a etapa "socialista" d'Ortega y Gasset. Producte del coneixement de l'experiència alemanya, i traçant un evident paral·lelisme amb el Partit Socialdemòcrata, Ortega veié en el PSOE el partit que havia de modernitzar i europeïtzar Espanya. En d'altres paraules, Ortega veia en el PSOE, allò que sempre reclamarà al llarg de la seva trajectòria pública, un **partido nacional**. Aquesta identificació s'incrementà arran l'elecció, per primera volta, d'un diputat socialista, en Pablo Iglesias, l'any 1910. Ortega, seguint les formulacions reformistes de Lassalle, era partidari de la integració política dels treballadors en la política parlamentària, mitjançant una tàctica legalista i evolucionista, lluny d'extremismes revolucionaris. L'elecció d'Iglesias, en aquest sentit, podia donar lloc a una creixent **personalització** del partit, és a dir, al

⁸ MARICHAL, (1990). Pg. 34.

reforçament del seu lideratge, seguint l'evolució dels altres partits socialistes europeus, els quals passaven a ser controlats per unes elites polítiques o líders parlamentaris, sorgides del seu interior, gràcies a la formació d'unes burocràcies centralitzades.

La "lluna de mel" amb els socialistes, començà a esvair-se, però, a partir de 1913. En aquest allunyament influí d'una manera determinant la política de classe que continuà predominant en el PSOE, així com el seu internacionalisme proletari i, de forma decisiva, la seva aliança amb els republicans ortodoxos (la "conjunción republicano-socialista"), el que implicava la impossibilitat de qualsevol tipus d'entesa amb el sistema polític de la Restauració. També hi incidí la pròpia negativa d'Iglesias a assumir un protagonisme personal, per damunt del propi Partit. En definitiva, el divorci amb els socialistes, es degué, a que en aquesta formació hi predominaven les tendències **particularistes**, és a dir, aquelles que només tenien en compte una part de la població, i en conseqüència no eren nacionals. El concepte de particularisme és clau en l'obra d'Ortega, com veurem tot seguit.

La segona etapa de l'actuació pública d'Ortega s'inicia l'any 1914 i perdura fins 1923. És una fase que comença amb unes grans expectatives però que de seguida evoluciona en una direcció ben diferent. Són els anys de la Primera Guerra Mundial, de les revolucions boltxevic i espartarquista i de les contrarevolucions feixistes a Portugal i Itàlia, en l'àmbit internacional; i de la fragmentació dels partits dinàstics, de l'auge econòmic durant la guerra mundial, però també de les crisis i vagues de 1917 i 1919, del projecte d'Estatut d'Autonomia pel Principat, de la derrota d'Annual i el cop de Primo de Rivera, en l'àmbit de l'Estat espanyol.

Ortega, durant aquests anys començà a desplegar un gran activisme públic, polític i intel·lectual a l'hora. Com ja s'ha dit més amunt, es decantà a partir de 1913-14 cap a posicions centristes, que políticament s'expressaren a través del Partido Reformista de Melquíades Álvarez, arribant a ser membre del seu màxim òrgan executiu. També assumí un paper decisiu en la constitució de la ja també referida Liga para la Educación Política española, que pretenia ser

una mena d'instància d'intel·lectuals propers al partit. En tercer lloc, dirigí o dinamitzà diverses publicacions ideològiques, enteses com el principal instrument d'intervenció dins la societat espanyola per tal de difondre els seus plantejaments. La primera d'elles fou la ja al·ludida revista **España, Semanario de la Vida Nacional**, que Ortega dirigí entre 1915-16. Durant aquesta etapa, mereix ser destacada una entrevista a Menéndez Pidal, historiador consagrat i destacat membre de la intelligentsia nacionalista espanyola, de la qual ja ens ocuparem més endavant. La segona, i sens dubte, més important, fou l'aparició del diari **El Sol**, el qual perdurà fins l'any 1930. Els articles i preses de posicionament d'Ortega exerciren una gran influència, sobretot en determinades conjuntures. Així mateix, en les seves pàgines, es publicaren inicialment nombrosos capítols que després serien aplegats en alguns de les seves obres més importants, com per exemple, **La España invertebrada**.

Ortega entre 1914 i 1918 adopta un posicionament optimista. Veu en els canvis econòmics i en la crisi de la política oficial, una

oportunitat per a reestructurar el **bloc en el poder** mitjançant la incorporació de noves classes burgeses i professionals, que possibiliti la modernització del país i la capacitat d'integració política, sobretot dels sectors obrers, però també de les "regions". Tot això, però, comença a entrar en crisi l'any següent, amb la polarització dels enfrontaments i les repercussions revolucionàries, primer i contrarevolucionàries, després. En aquest sentit, **La España invertebrada**, escrit entre 1920-21, reproduïx una sensació de frustració sobre el futur del país que des de llavors ha obsessionat i continua obsessionant encara, a molts pensadors i polítics nacionalistes espanyols.

En l'adveniment de la primera dictadura, la de Primo de Rivera molts hi veieren el **cirurgià de ferro** que d'ençà el 98 es reclamava per tal de posar ordre al país. L'actitud d'Ortega enfront aquest esdeveniment és ambigua, el que ja resulta revelador. Hi concorda respecte la necessitat de "parar els peus" als particularismes, és a dir, a la revolució bolxevic, el sindicalisme revolucionari i els

"regionalismes". Però hi divergeix quant a les noves classes que han de dirigir el país: mentre que Ortega aposta per una burgesia emprenedora - sense que aquesta reculli el repte- el nou règim es fonamentà en les classes conservadores, és a dir, en les mateixes que havien protagonitzat la "vieja política" que ell ja havia denunciat l'any 1914. Això el dugué a allunyar-se de la intervenció pública i a refugiar-se en una activitat cada volta més elitista⁹. Així el 1923 s'iniciava una nova aventura cultural, expressament adreçada a les "minories directores" a les quals sempre havia volgut influir, ens referim, és clar, a la **Revista de Occidente**, de títol significatiu, i sens dubte el producte orteguià per excel.lència. La seva actitud respecte la Dictadura restà, doncs, molt allunyada de la d'altres intel.lectuals de prestigi, com Unamuno o Azaña, els quals es dedicaren sense treva a complotar per foragitar-la. Durant aquests anys s'accentuà el seu anti-estatisme, en contraposició per exemple a d'altres pensadors burgesos com el propi Azaña. Per Ortega, era en la nació, és a dir, en les forces socials més dinàmiques i modernitzadores, on calia dipositar les esperances per a la regeneració

⁹ ELORZA, (1990). Pg.361.

del país, i no en les estructures estatals, controlades per l'oligarquia conservadora i el caciquisme. D'aquí la crida a la **nacionalització** sobre la qual ja ens estendrem més endavant.

Cap a les darreries de la Dictadura, Ortega publicà **La redención de las provincias**, en el qual apostava per una profunda reorganització política i institucional fonamentada en una descentralització en unitats anomenades "grans comarques". Sobre aquest projecte, i la seva influència posterior -particularment en la construcció de l'Estat de les Autonomies- també en parlarem tot seguit.

És precisament entre 1930-32, quan s'esdevé la segona etapa d'intervenció activa d'Ortega y Gasset en la política, que el dugué a les Corts. La conjuntura política es caracteritzava per la crisi del règim dictatorial, i per la creixent pressió popular contra la Monarquia, per la seva connivència amb aquell. El pas a la Dictablanda del General Berenguer no fou, contràriament a molts altres intel.lectuals, inicialment rebutjat per Ortega, car continuava pensant que un poder fort havia de

ser necessari. No obstant, l'intent de tornar a la situació pre-dictatorial, com si res hagués passat, fou el que rebel·là Ortega que acabà posicionant-se a favor de la República en un article, publicat a *El Sol*, el 15 de novembre de 1930, titulat "El error Berenguer". En aquest article, Ortega culpava la Monarquia de tots els defectes que assolaven Espanya i acabava amb una crida imperativa, "Espanoles, vuestro Estado no existe!;Reconstruidlo!". En els cercles polítics madrilenys l'efecte d'aquest posicionament fou molt important. Amb tot el republicanisme d'Ortega no era ortodox, ans més aviat accidental, fruit d'un desengany respecte la possibilitat que la Monarquia pogués dur a terme la modernització que ell sempre havia desitjat¹⁰. Temia que en el nou règim s'imposessin els particularismes per damunt de la voluntat d'un gran consens, i doncs que triomfessin els radicalismes, d'un o d'altre color, que ell sempre havia rebutjat. Segons Ortega, el nou règim havia de tenir com a objectiu crear definitivament l'Estat Nacional. Per intervenir en el nou clima polític, Ortega i d'altres intel·lectuals de renom, com Marañón o Pérez de Ayala participaren en la formació, ja

¹⁰ TUSELL-QUEIPO DE LLANO, (1990). Pgs. 114-115.

en l'any 1931, de la **Agrupación al Servicio de la República**, un grup polític que tingué un destacat protagonisme durant la primera legislatura republicana. El paral·lelisme amb la Liga de 1914 és notable. Com aquesta, la Agrupación anava adreçada als sectors intel·lectuals i professionals per tal que difonguessin les idees republicanes dins la societat, però des d'una perspectiva moderada.

De l'actuació d'Ortega durant aquesta legislatura, destaca sens dubte, el seu posicionament contrari a la concessió de l'estatut d'autonomia al Principat. Ortega i els altres membres de la Agrupación s'arregleraren en aquest sentit amb la dreta pura i dura i polemitzaren tant amb els diputats catalans, com amb Azaña i els seus homes¹¹. Tant en la política autonòmica, com també en les polítiques religiosa i social, que Ortega titllarà de sectàries, el dugueren a un progressiu allunyament del règim, fins a l'extrem que després de 1933, abandonà l'activitat pública i es reclougé definitivament, com ja hem assenyalat més amunt.

¹¹ CUCURULL, (1976).

3.2.- La Nacionalització de l'Estat segons Ortega

Fins aquí hem repassat les diverses etapes de l'activitat pública de José Ortega y Gasset. A partir d'ara analitzarem el seu pensament polític sobretot pel que fa a la qüestió nacional, i encara més concretament, l'Estat espanyol com a Estat Nacional i la visió dels nacionalismes "particularistes", per tal d'emprar un concepte clarament orteguià. No ens entetindrem, òbviament, en el seu pensament filosòfic, car és un aspecte que no s'emmarca dins el context d'aquesta recerca. El que ens interessa tornar a assenyalar, és que progressivament, si més no, Ortega ha anat ocupant un lloc central en la vertebració del neo-nacionalisme espanyol en el govern d'ençà 1982. Diem que progressivament, perquè, com ja s'ha esmentat, inicialment molts sectors de l'esquerra socialista i marxista no s'estaren de criticar-lo, el que no els impedí que, posteriorment comencessin a reconèixer-lo com un dels "pares fundadors" de la nova democràcia espanyola¹². Això no implica que no existeixin altres "ilustres republicanos e izquierdistas de

¹² MARICHAL, (1990). Pg. 57.

la preguerra", en paraules de Cebrián, que també ho siguin. Aquesta influència d'Ortega, val a dir-ho, es transmeté en gran mesura, a través dels seus deixebles i col.laboradors que encara avui en dia ocupen llocs preeminents dins el pensament polític espanyol. Ens referim a Julián Marías, López Aranguren, P. Laín Entralgo, entre d'altres, així com, d'altra banda al seu propi fill, José Ortega y Spottorno, un dels fundadors del diari El País¹³. La petja d'Ortega, en aquest sentit, també es fa palesa en aquells instruments d'indústria cultural que ell mateix engegà, tals com la pròpia **Revista de Occidente**, o l'**Editorial Espasa-Calpe**, així com en la **Fundación Ortega y Gasset** que aplega en els seus òrgans directius a destacadíssims personatges de la política i la cultura.

La teorització d'Ortega sobre el nacionalisme a l'Estat espanyol parteix d'una dialèctica entre dues forces oposades, la de la **totalització** i la del **particularisme**, que regeixen la història de les diverses nacions.

¹³ Això no obstant, Ortega y Spottorno acabà desvinculant-s'hi, degut a la pressió exercida pel totpoderós **Jesús Polanco**, propietari del més gran imperi multimedia a l'Estat espanyol. Sobre aquesta lluita pel control de El País, veure **DÍAZ HERRERA-TIJERAS**, (1991). Pgs. 249 i ss.

Per totalització es refereix al progressiu procés d'incorporació de les diverses fraccions o parts per tal de formar un tot. Per Ortega la totalització s'esdevé quan existeix un **projecte col.lectiu engrescador** que fa unir a les diverses élites de cada fracció per tal de realitzar **missions històriques** d'abast mundial. D'aquí les contínues crides a la creació d'amplis moviments o partits nacionals, amb una força anorreadora, que Ortega féu al llarg de la seva existència.

Per contra el particularisme es produeix quan cadascuna de les fraccions deixa de sentir-se part del conjunt. Això succeeix quan no hi ha aquest projecte col.lectiu, quan s'avantposen els interessos propis als de la comunitat. Com ja hem vist, Ortega assenyalarà en el particularisme de classe, de regió o de religió, entre d'altres, com un de les principals malures de la societat espanyola entre 1910-30. En aquest sentit, els moviments "regionalistes" o "separatistes" tenen un valor de **diagnosi**, són la prova de l'**atomització de la vida nacional**, de la manca d'un **projecte de vida convincent**, que faci desitjable a

la perifèria la convivència amb el centre¹⁴. Podem dir, doncs, que per Ortega els moviments nacionalistes subestats no aspiren a la regeneració, ans són productes de reaccions irracionals, de sentiments i de desitjos. D'aquí el seu més absolut menyspreu envers ells i el manteniment d'una actitud d'indissimulada superioritat, basada en la raó enfront les actituds fosques i petites d'aquells.

L'aplicació d'aquest quadre a la situació de l'Estat espanyol entre 1910 i 1930 és immediata. Ortega parteix d'una concepció sobre la formació històrica de l'Estat, clarament hereva dels historiadors nacionalistes espanyols tals com Menéndez Pelayo i el propi Menéndez Pidal, i que prenen Castella com l'autèntic motor del procés integrador abans al.ludit. En aquest sentit, Ortega no s'allunya gens de l'ortodòxia del nacionalisme historiogràfic espanyol, el qual es pot sintetitzar en la següent cita extreta de l'entrevista a Menendez y Pidal publicada al número 50 de la revista **España** de l'any 1916, llavors encara dirigida pel propi Ortega,

¹⁴ HINA, (1986).

"La fuerza mayor de Castilla estaba precisamente en no participar del defecto capital ibérico: la disgregación, el no sentir la solidaridad con el conjunto español. Entre sus ideales cupo el de formar el conjunto nacional: mientras fué fuerte España, de Castilla fueron las iniciativas nacionales; en la hora de la debilidad, sabe llevar la cruz y sacrificarse por toda España, sin que prenda en ella nunca la idea egoísta de salvarse sola"¹⁵.

Ortega, doncs, parteix de la "nuclearización del hecho nacional entorno a Castilla"¹⁶. Així, tant Ortega com el propi Azaña, tindran sempre molt clar que per ser espanyol cal ser "acastellanado", donat que Castella és la "hacedora" d'Espanya. Per això, el que més li preocupa no és Catalunya, ans la pròpia Castella, "pues no Cataluña, sino Castilla, es para Ortega el problema español por antonomasia: todos los demás problemas españoles deben ser entendidos a partir de Castilla"¹⁷. Aquesta preocupació es deu al fet que Castella, contràriament a altres èpoques, s'ha particularitzat, ha esdevingut castissa, i ha deixat de segregar projectes engrescadors nacionals d'abast universal. Així Ortega afirma que d'ençà 1580, amb l'annexió de Portugal, i quan s'assoleix el punt culminant de la influència

¹⁵ "Hablando con Menéndez Pidal", *España*, núm. 50, pg. 12, 1916.

¹⁶ ELORZA, (1990). Pg. 365.

¹⁷ HINA, (1986). Pg. 384.

espanyola al món, "Espanya" va seguir un procés inexorable de crisi i decadència, pel fet que Castella va deixar de ser el seu element mobilitzador -bé per exhauriment, bé pel predomini d'una societat de castes-. Lluny quedaven aquelles missions històriques per ella dirigides i protagonitzades, tals com la conclusió de la Reconquesta, la colonització d'Amèrica, la Contrareforma, etc. Per això Ortega sosté la necessitat d'una gran transformació de la vida pública espanyola, que inauguri un nou règim fonamentat en una **concepció comunitària de la nació** és a dir, en una articulació d'interessos superiors ordenats jeràrquicament, per damunt dels interessos particulars -siguin aquests socials o territorials. En aquest sentit, tota l'obra d'Ortega cal veure-la com un intent de crear un nou projecte col·lectiu espanyol que possibiliti la unitat de totes les élites "espanyoles" en la vertebració de la "nació".

Tornant, però, al caràcter castellà que històricament ha tingut l'estat espanyol, és indicatiu les anàlisis caracteriològiques que tant Ortega, com també el propi Azaña, feren de la capacitat política dels

catalans. En aquest punt, ambdós entronquen amb una tradició força arrelada a Madrid, que en gran mesura té el seu origen en l'experiència del Sexenni. Així els teòrics federalistes i nacionalistes catalans (Pi i Margall, Almirall, Prat de la Riba), partidaris de l'intervencionisme en la política espanyola, foren ferotgement atacats per Ortega, segons el qual,

"Hay razones para ir sospechando que, en general, sólo cabezas castellanas tienen órganos adecuados para percibir el gran problema de la España integral ¹⁸.

O bé aquesta altra,

"Más de una vez me he entretenido imaginando qué habría acontecido si, en lugar de hombres de Castilla hubieran sido encargados mil años hace, los *unitarios* de ahora, catalanes y vascos, de forjar esta enorme cosa que llamamos España. Yo sospecho que, aplicando sus métodos y dando con sus testas en el yunque, lejos de arribar a la España una, habrían dejado la Península convertida en una pululación de mil cantones"¹⁹.

Hom pot veure en aquestes anàlisis, no només un escepticisme total, ans també un rebuig frontal a la "catalanització d'Espanya",

¹⁸ HINA, (1986). Pg. 380-384.

¹⁹ Noti's aquí l'evident caràcter messiànic del poble castellà, com l'escollit per a realitzar la unificació de la Península (sic). Aquest tret, es repeteix en la major part d'escrits dels nacionalistes espanyols.

intentada per determinats polítics catalans, amb resultats del tot decebedors²⁰.

Arribats aquí, és hora de corregir una interpretació del pensament orteguià. Ens referim, òbviament, a la tan debatuda "conllevancia". Determinats pensadors, polítics i filòsofs catalans han defensat i continuen defensant encara, una lectura pactista de la "conllevancia"²¹. És a dir, que segons ells, Ortega partia del reconeixement de la pluralitat de pobles, els qual pacten una entesa o acord per conviure plegats. Per refermar aquesta lectura, sovint es fa referència a la participació del propi Ortega en els homenatges a la llengua catalana que tingueren lloc durant la primera dictadura²². No

²⁰ L'error d'aquests polítics catalans rau en el fet que consideren que l'Estat espanyol és realment el producte d'un **pacte** entre els diferents pobles, i doncs, que té un comportament neutral en la seva actuació. Òbviament, com ja s'ha dit al llarg del treball, això no és així, i els catalans, per l'Estat, sempre hem estat **ciutadans de segona**.

²¹ **MARAGALL**, (1993).

²² Esdeveniments, aquests, que no es poden aïllar de la conjuntura política del moment, caracteritzada per la lluita dels intel.lectuals contra la Dictadura, tot i que Ortega, com ja s'ha dit, no fou un dels més actius en aquesta tasca.

obstant això, és evident que per ell Espanya és (de) Castella, i doncs, els nacionalismes "perifèrics", sobretot els de signe polític, són fenòmens que cal combatre i fer desaparèixer. No hi ha un reconeixement d'una pluralitat nacional. De nació, i en això Ortega és molt taxatiu ("soy español hasta las cachas", arribà a dir), només n'hi ha una: Espanya. Aquest combat contra les forces disgregadores i particularistes, però, no es pot plantejar recorrent a mètodes formalment anti-democràtics, ans potenciant al màxim un nacionalisme espanyol modern, liberal, europeu i universal, que resulti atractiu per a les élites particularistes. El ja reiteradament esmentat, Professor Andrés de Blas, assenyala de forma correcta, segons el nostre parer, el veritable sentit de la "conllevancia" orteguiana. Segons ell, per Ortega,

"el nacionalismo de signo periférico, cuestionador del Estado, no puede ser neutralizado sino a través de la potenciación de un nacionalismo integrador de signo pan-español"²³.

No cal dir que aquest plantejament segueix la mateixa lògica que el del nacionalisme espanyol del segle XIX, que ja hem vist, i que

²³ **BLAS GUERRERO**, (1989c). Pg. 74.

constitueix un precedent de la "Modernidad" del neo-nacionalisme espanyol dels anys vuitantes: identificar un projecte nacional concret amb el progrés i els valors dominants i prestigiats en una societat concreta. La "conllevaria" és, per damunt de qualsevol altra consideració, una **competència entre dos projectes nacionals**, l'espanyol i el català (o el basc o el gallec), car es parteix de la constatació de la impossibilitat -o de l'elevat cost- de l'assimilació per la força²⁴.

Quant al contingut d'aquest projecte nacionalitzador, que ajudarà a vertebrar la "nació espanyola" i en conseqüència a desnodrir i a reabsorbir els nacionalismes perifèrics, resta formulat en el llibre, **La redención de las provincias**, així com en els debats sobre l'Estatut d'Autonomia del Principat, l'any 1932.

²⁴ Aquesta constatació, però, no implica que en determinades conjuntures sí que es recorri a la força. Sobre el pes del factor militar dins la teorització d'Ortega sempre hi ha hagut polèmica. Mentre que alguns el remarquen, d'altres tendeixen a matisar-lo. Elorza, en aquest sentit, ens diu, "Pero, indirectamente, el elemento militar está ahí, en la definición fundamental de que se trata de un proceso incorporativo que Castilla impone a la periferia peninsular, porque Castilla sabe mandar". ELORZA, (1990). Pgs. 365-366.

Respecte el primer, Ortega hi dibuixa un projecte de reorganització de l'Estat espanyol on els criteris històrics són totalment desplaçats per d'altres de funcionals que afavoreixen una completa integració nacional. En concret la integració s'assoleix mitjançant un mecanisme de retroalimentació entre dos pols: Madrid i les províncies. Per una banda, Madrid -és a dir, el govern de la "nació"- descentralitza el poder en unes instàncies, que Ortega anomena "grans comarques", deu en total. Això permet la creació de focus de desenvolupament i progrés, sobretot a les deu capitals d'aquestes grans comarques -que han de ser, al seu torn, també ciutats grans-. Aquests focus a l'hora que ordenen el seu entorn, és a dir, llurs territoris, dinamitzen l'economia, la cultura, la ciència i l'administració, modernitzen en definitiva el país i afavoreixen l'aparició d'una burgesia i d'unes classes professionals i intel·lectuals innovadores i progressistes. L'aparició d'aquests sectors dóna lloc, per una banda, a la destrucció a curt o mig termini de les oligarquies caciquils que havien infestat el govern local espanyol des de sempre, i l'eliminació dels quals era una de les obsessions del propi Ortega -i de tots els "modernitzadors" espanyols-, car eren l'exemple paradigmàtic de la

"vieja política". Per altra banda, però, aquesta multiplicació de focus modernitzadors, afavorirà que la capital de la nació, deixi de ser castissa, és a dir, particularista, i, bé per un efecte de competència, bé per un efecte centrípet -d'atracció- recuperi el seu paper director, per tal de canalitzar nous projectes col·lectius engrescadors que donin lloc a noves missions històriques d'impacte universal²⁵. Hi ha, doncs, a l'obra d'Ortega, un reconeixement de la importància de la pluralitat "regional" espanyola. De fet, aquesta apreciació no és nova, car ja en els escrits d'altres destacats intel·lectuals nacionalistes espanyols com Menéndez y Pelayo -deixeble de Milà i Fontanals, recordem-ho- o de Menéndez y Pidal, l'apel·lació a la "riqueza regional de España" és reiterada -com també formà part del discurs ideològic del règim franquista. Vegeu, com a mostra, les següents declaracions de Menendez Pidal, en una entrevista ja esmentada més amunt,

²⁵ Aquesta capacitat d'atracció del centre (Madrid) pot exemplificar-se per la procedència perifèrica (andalusa, gallega, basca) de moltes de les figures més senyeres de la política i de la intel·lectualitat -les generacions del 98 i del 14-, a excepció feta dels propis Ortega y Azaña.

"No me asustaría el hecho de que se desarrollasen en las regiones o en algunas de ellas ideales imperialistas y expansivos que las hicieran luchar entre sí para imponerse las unas a las otras, llegando a adquirir cualquiera de ellas (siempre sería por este hecho la superior) la hegemonía de España"²⁶

Ara bé, aquesta pluralitat s'ha d'entendre estrictament en termes culturals, folklòrics àdhuc antropològics, i en cap cas ha de materialitzar-se en termes polítics. El pas d'un nacionalisme cultural a un nacionalisme polític, el que implica l'existència de fidelitats i lleialtats col·lectives prèvies, i sovint oposades, a l'espanyola, és vist coherentment, com un trencament de la unitat i de l'homogeneïtat política i legislativa de l'estat. D'aquí l'oposició, o en tot cas, la resistència, dels ideòlegs del nacionalisme espanyol a concedir un tractament particularitzat a determinades "regiones". Així Menéndez Pidal continua la cita anterior tot dient,

"Pero todo demuestra desgraciadamente que no es así. Basta pensar en lo que a la lengua se refiere. Cuando posee España como elemento de unión enorme e incomparable una lengua gloriosa como expresión histórica de cultura e instrumento de expansión, lengua que aunque fuera castellana, y local por lo tanto, en sus orígenes, ha sido hecha y elevada a lo que es por obra de todos los españoles, el espíritu regional exclusivista trata de encerrarse en el cultivo de su propia lengua (cultivo en ciertos aspectos tan loable), renunciando de modo suicida a un instrumento incomparablemente más adecuado para realizar

²⁶ "Hablando con Menéndez Pidal", **ESPAÑA**, núm. 50, pg.12. 1916.

las aspiraciones de expansión de su espíritu y de sus intereses"²⁷

És dins d'aquest context que s'ha d'entendre el posicionament d'Ortega y Gasset en els debats sobre l'Estatut d'Autonomia del Principat l'any 1932²⁸. Com ja s'ha dit, Ortega s'arreglerà amb la dreta i s'oposà a les tesis del propi Azaña i dels diputats principatins. Fou el propi Ortega qui explicà ben clarament, les raons d'aquest posicionament,

"En vez de recompensar al regionalismo nacionalista, las Cortes deberían organizar España en regiones igualitarias, haciendo caso omiso [así] del nacionalismo y sofocando el particularismo. Una vez alcanzado este objetivo, ya no será la España una, quien se encuentre frente a frente de dos o tres regiones indóciles, sinó que seran las regiones entre sí quienes se enfrenten, pudiendo de esta suerte [cernirse] majestuoso sobre sus diferencias el Poder Nacional, integral, estatal y único soberano"²⁹.

²⁷ Ídem.

²⁸ Un fet que sovint s'oblida és l'impacte que sobre aquests debats tingué la revolta del General Sanjurjo l'agost del 32. Tant aquest esdeveniment, com el cop del 23-F de 1981, amb la consegüent "rectificació autonòmica" a que va donar lloc, ens mostren ben a les clares que l'exèrcit espanyol, definit com la "columna vertebral" de l'Estat, sempre ha condicionat els successius processos de descentralització que s'han portat a terme. Sobre el debat autonòmic en la República, veure VARELA (1976).

²⁹ ORTEGA y GASSET, OCCC, Volum XI. Pg. 374; SILVER, (1988). Pg. 53.

Ortega, doncs, no era partidari de limitar la concessió d'autonomia a unes poques regions, ans de generalitzar un procés descentralitzador, evitant tot tipus de particularisme. És en aquest sentit que podem considerar Ortega y Gasset, no només com un referent ideològic del procés de generalització del sistema autonòmic establert en la Constitució de 1978³⁰, sinó també dels intents d'homogeneïtzació d'aquest mitjançant els successius pactes o acords autonòmics entre els grans partits estatals espanyols³¹.

Ortega y Gasset, en definitiva és una peça clau en la construcció d'un nacionalisme espanyol de signe liberal. Malgrat que les seves aventures polítiques fracassaren, com ja s'ha esmentat, la seva aportació ha tingut una influència creixent entre els governants espanyols dels darrers anys. El seu missatge s'adreçava a les noves classes burgeses emprenedores, als intel.lectuals i en definitiva a

³⁰ **GARCIA DE ENTERRIA**, (1989). Pgs. 17-34.

³¹ Bàsicament podem parlar de dos pactes. El de 1981, entre la UCD i el PSOE, i el més recent, de 1993, entre el PSOE i el PP. Veure l'article de **BLAS GUERRERO**, (1989a).

aquells compromesos en una reforma sense ruptures i traumes, que contribuís a la nacionalització de l'Estat, és a dir, a desvincular-lo de les oligarquies i de les classes conservadores, per tal que fos al servei de tots els ciutadans, independentment del seu color polític. Però per assolir un Estat Nacional, calia d'antuvi crear un partit o un moviment nacional, és a dir, un gran consens que deixés de banda actituds particularistes -socials o territorials- en benefici d'un interès superior, el de la Nació espanyola. Per Ortega, els nacionalismes particularistes, i especialment el català, no tenen vocació universal, car els considera producte d'una reacció defensiva i conservadora. Segons ell, quan Espanya està en crisi, apareixen els nacionalismes disgregadors. El que cal, en conseqüència, és **construir un nacionalisme pan-espanyol, un projecte col·lectiu, que sigui capaç de vertebrar totes les élites en una mateixa direcció. Mentre no s'arribi a aquest projecte, caldrà "conllevar" els nacionalismes perifèrics, si bé no dubta que si s'assoleix el projecte col·lectiu, aquests seran absorbits i acabaran per desaparèixer.** Ortega, doncs, forneix al nacionalisme espanyol liberal, molt tocat pel trauma de la crisi colonial, però potser més pel

"segrestament del patriotisme" pels sectors anti-democràtics i anti-liberals, d'un projecte optimista. És des d'aquesta perspectiva que, segons el nostre parer, cal emmarcar les grans campanyes nacionalitzadores que ha menat l'Estat espanyol en els darrers anys, culminant amb els "fastos del 92", el conegut com a "Año de España", que cal considerar-los efectivament com un gran projecte de nacionalització i de reforçament de la identitat espanyola.

Això no obstant, els fonaments del nacionalisme espanyol d'Ortega arrelen directament de les teoritzacions dels grans historiadors conservadors espanyols, basades en el protagonisme central de Castella i en la denúncia dels nacionalismes perifèrics. Per Ortega, Castella és l'únic poble "espanyol" que al llarg dels temps no s'ha tancat en ell mateix, ans sempre s'ha bolcat d'una manera generosa i desinteressada envers la resta de pobles de la península, convertint-se d'aquesta manera en el motor principal dels processos d'incorporació territorial que han donat lloc a l'Espanya contemporània. En resum, el llegat d'Ortega és encara ben viu dins els cercles del poder de l'Estat.

CAPÍTOL QUART:
INTEL·LECTUALS, POLÍTICS I LA NACIÓ ESPANYOLA (ii)
MANUEL AZAÑA DÍAZ

4.1.- Semblança

Com s'ha remarcat anteriorment, Manuel Azaña Díaz és l'altra gran figura de la Generació de 1914. Manté, amb Ortega y Gasset, importants afinitats i diferències a l'ensem. Així, per exemple, pel que fa a les primeres, trobem la seva àmplia preparació professional i, element recurrent, la importància de l'Educació, de la socialització política del poble espanyol (no de les masses), com a instrument democratitzador i racionalitzador enfront l'oligarquia, l'integrisme i el protagonisme de l'Església. Respecte les diferències, tal vegada, el que

pren més relleu és el fet que mentre que Ortega reeixí més com a intel·lectual que com a polític, amb Azaña succeix l'inrevès. Azaña fou el membre de la Generació del 14 que més amunt arribà en la política espanyola dels anys trenta. O dit d'una altra manera, fou el més polític de tots els intel·lectuals d'aquesta fornada.

Per altra banda, probablement com a conseqüència de l'anterior, el debat entre partidaris i detractors de qui fou el Cap de l'Estat espanyol, ha estat molt més aferrissat i polaritzat. La figura d'Azaña ha suscitat i continua suscitant apassionades controvèrsies. Des del panegíric desmesurat fins al rebuig més absolut. Això no obstant, podem dir que, de nou a diferència del filòsof, el pes del pensament azañista en el context de la dècada dels vuitanta, dins del socialisme governant, és més aviat limitat, o en tot cas pateix un procés d'arraconament gradual, tot i el revival que conegué amb motiu de la commemoració del cinquantenari de la seva mort, que s'escaigué el novembre de 1990. L'única part de la seva herència política que no només s'ha deslliurat d'aquest procés, ans sembla assolir més gran pes

a mesura que passa el temps és, precisament, el seu patriotisme espanyol. Efectivament, mentre que el seu radicalisme burgès revolucionari, els seus anti-clericalisme i anti-borbonisme furibunds, la seva teoria de l'Estat, de la República i de la democràcia, han estat prudentment marginades pels neo-nacionalistes espanyols en el govern, s'ha recuperat i refermat la imatge de l'Azaña patriota, "español por los cuatro costados", com a exemple de l'existència d'un profund nacionalisme espanyol pre-bèl·lic de caire liberal i democràtic, gens contaminat pel nacionalisme espanyol que el règim franquista difongué¹. Tampoc és absent d'aquesta recuperació del nacionalisme azañista per part del Poder, el seu furibund enfrontament principalment amb el nacionalisme català durant els anys de la guerra, com veurem tot seguit.

El prudent oblit que ha tingut lloc del radicalisme azañista es deu bàsicament al seu rebuig a qualsevol tipus de pacte o entesa, de

¹ En aquest sentit, la reivindicació de la figura d'Azaña pel propi José M. Aznar durant la campanya electoral del 1993, és una confirmació d'aquesta recuperació del pensament patriòtic liberal d'aquell.

consens, amb els que ell considerava els seus enemics. Així ell mateix declararia que "Mi propensión a lo absoluto no me deja ser misericordioso: a un axioma abstracto, intemporal, subyugaría mil libertades particulares"². O, en paraules de qui possiblement ha estudiat amb més profunditat la seva obra, Juan Marichal,

"Azaña adopta así la actitud de un gran liberal, el historiador inglés, católico, Lord Acton, cuando decía que el liberalismo consistía en afirmar lo que debe existir, sin prestar atención a lo que existe"³.

La intransigència rupturista d'Azaña, el situa com un deixeble directe del jacobinisme revolucionari francès, estatista i centralista, i, dins la història del liberalisme espanyol, com a continuador de la tradició liberal revolucionària dels primers decennis del XIX, aquella que propugnava l'extermini a sang i foc de la reacció. És en aquest sentit, que més recentment, Azaña ha estat definit com un "demócrata violento"⁴. És obvi que amb aquest currículum, Azaña no podia figurar com un dels

² CEREZO GALAN, (1993). Pg. 302.

³ MARICHAL, (1990). Pg.76.

⁴ CEREZO GALVÁN, (1993). Pg. 304

pares fundadors del Règim monàrquico-constitucional encetat l'any 1978, el qual es fonamenta, no únicament en el consens com a moderació, tolerància i convivència, ans en la institució de la Monarquia com a símbol de reconciliació nacional⁵.

Si bé hem dit que, en tant que polític, Azaña triomfà per damunt dels de la seva generació, no hem d'oblidar que de totes maneres, el seu protagonisme públic s'estén per un període cronològicament curt. De fet, només abasta entre els anys 1931 i 1939, sense que això impliqui que amb anterioritat no hagués fet política. El que succeí és que en poc temps passà de ser un dels molts intel.lectuals conspiradors contra la primera dictadura, a ocupar càrrecs d'un gran pes polític, com foren el Ministeri de la Guerra, la presidència del Govern i, finalment, la presidència de l'Estat. Aquest canvi sobtat, però, no fou cap problema

⁵ Vegeu el llibre de **AGUILAR-MONTORO**, (1984).

Certament, enfront aquesta caracterització revolucionària d'Azaña es pot contraposar la seva actitud en els darrers mesos del seu mandat, sobretot arran de la famosa crida a favor de la "*Paz, piedad y perdón*", pronunciat des de l'ajuntament de Barcelona, el 18 de juliol de 1938. Aquest capteniment, però, era fruit de la pròpia percepció de la seva feblesa i marginació del poder polític real, llavors en mans de Negrin, així com del pessimisme entorn l'evolució dels aconteixements bèl.lics.

per a un home que des de molt abans ja havia teoritzat abastament sobre les mesures que calia prendre per redreçar el país. Car Azaña, a diferència d'Ortega, novament, unia al seu radical reformisme social -no classista, però- un estatisme furibund, seguint l'exemple dels revolucionaris jacobins francesos. Per Azaña, doncs, era l'Estat qui havia d'assumir el protagonisme transformador per tal de culturitzar, educar i socialitzar al poble enfront la reacció. Però per aconseguir-ho calia assolir el poder. No cal oblidar, d'altra banda, que Azaña era funcionari de carrera, el que sens dubte influí en la seva vinculació personal i política a l'Estat.

Manuel Azaña va néixer l'any 1880 a Alcalà de Henares. La seva joventut va transcórrer, doncs, entre aquesta històrica vila, i la no menys històrica de l'Escorial, sens dubte dues de les poblacions que més élites polítiques han donat a l'Estat espanyol. A més a més, la seva família ja havia intervingut en política al llarg del segle XIX, defensant el liberalisme. Tal i com també hem vist en el cas d'Ortega, Azaña sempre es mostrà cofoi per la seva procedència castellana, car assumia

plenament el rol que els nacionalistes espanyols han atorgat sempre a Castella, el de la construcció d'Espanya. Així al llarg de la seva vida, no s'estigué de pronunciar frases tals com "Las preocupaciones de Castilla no son de orden regional, sino del orden del Estado" o "A nosotros, nos basta nuestro destino, que es llevar sobre los hombros la universalidad del nombre de España"⁶. Després d'entrar com a funcionari al Ministeri de Justícia, entre 1911 i 1913 gaudí, com tants d'altres membres de la Generació de 1914, d'una beca de la Junta de Ampliación de Estudios, que li permeté fer una estada a la França de la III República, atravessada per profundes crisis, tals com l'Affaire Dreyfuss, el que el dugué a estudiar en profunditat la seva política en general, i determinades qüestions sectorials, tals com la política militar, que després tindrien un fort impacte en la seva pròpia actuació política a l'estat espanyol. És també durant aquesta estada que coneix exhaustivament la Revolució francesa, de la qual se'n declarà un deixeble incondicional. En ella hi veia el més formidable intent d'alliberament de l'individu, del ciutadà i, seguint les tesis jacobines,

⁶ "El Genio político de Castilla y los destinos de la República", AZAÑA, (1966-68). Volum II. Pg. 284.

arribà a la conclusió que l'Estat havia de ser un instrument d'educació i de llibertat, en definitiva, de civilització.

El seu retorn a l'estat espanyol suposà l'inici d'una certa activitat pública i intel.lectual. Ja hem vist que, juntament amb Ortega, participà tant en la Liga para la Educación Política Española com en el propi Partido Reformista de Melquíades Álvarez. Però el seu posicionament respecte aquestes dues instàncies fou exactament l'oposat al del filòsof. Mentre que de seguida s'allunyà de la Liga, de la qual no fou un dels seus principals impulsors, per contra sí que s'implicà més en la lluita dels reformistes, arribant a presentar-se com a candidat a diverses eleccions durant els anys següents, sense, però, aconseguir l'acta. Per altra banda, el mateix any 1913 fou escollit secretari de l'Ateneo de Madrid, del qual arribaria a ser el seu President, l'any 1930, i des d'on exercí una tasca que el donà a conèixer sobretot entre la intel.lectualitat madrilenya.

L'adveniment de la primera dictadura significà la seva separació

dels reformistes i una evolució definitiva envers el republicanisme. Entre 1923 i 1924, com hem esmentat més amunt, dirigí la darrera etapa del setmanari **España**, el que féu incrementar la seva popularitat entre els sectors polítics i culturals. L'any següent, fundà la **Acción Republicana**, una agrupació política que participà decididament en els intents d'enderrocar la Dictadura i que subscrigué el Pacte de San Sebastián de 1930. És precisament en aquest any que el nom d'Azaña comença a despuntar com a figura política de primera magnitud. Sens dubte en aquest fet hi intervingué el seu nomenament com a president de l'Ateneo de Madrid, i, en menor mesura, la seva participació en el viatge dels intel.lectuals "castellans" a Barcelona, en solidaritat amb la llengua catalana. Aquest darrer esdeveniment, tot i no ocupar un lloc rellevant, reservat per a altres intel.lectuals amb més renom, com Ortega, significà, per una banda, la seva presentació pública al Principat, car anteriorment hi era pràcticament un desconegut, i de l'altra, inversament, el seu primer contacte amb el "problema catalán"⁷. La proclamació de la República, el dugué a ocupar la cartera de Guerra

⁷ "La Libertad de Cataluña y España" (26 de març de 1930), a AZAÑA, (1966-68), Vol.III, pgs.573-576.

en el govern provisional, i de seguida esdevingué el polític amb més empenta del gabinet. Per això l'octubre de 1931, assumí la direcció de l'executiu tot i conservant el càrrec de ministre de la Guerra. S'inicia així el període anomenat el bienni azañista, que es perllongà fins a finals del 1933. És en aquests dos anys quan podem dir que es forja la llegenda d'Azaña com el gran reformador burgès i laic, i, el que més ens interessa ara, com l'**Amic de Catalunya**⁸. Efectivament car, deixant de banda els altres dos grans temes que també centraren aquest període, és a dir, la reforma agrària i la reforma militar, Azaña destacà com a partidari aferrissat de la concessió de l'Estatut d'Autonomia pel Principat, tot enfrontant-se amb la dreta i, com hem vist, amb determinats sectors de la intel·lectualitat, tals com el propi Ortega i els seus companys de l'Agrupación al Servicio de la República. Quan finalment l'Estatut de 1932 fou aprovat per les Corts, tot i ser un text molt rebaixat respecte el de 1931, que havia estat votat pel Poble

⁸ Veure el dossier **Azaña "Amic de Catalunya?"** publicat per la revista **L'AVENÇ**, núm. 152, Octubre 1991.

Català, Azaña fou rebut com un heroi a Barcelona⁹. La relació d'Azaña amb el Principat es tornà a manifestar més endavant, amb ocasió de l'adveniment del govern del bienni negre, compost per homes de la CEDA i dels radicals de Lerroix, que arribaren al poder en virtut de les eleccions de novembre de 1933. Aquest govern de dretes tingué per objectiu la destrucció de tota l'obra del govern d'Azaña. En aquest context, Azaña utilitzà de fet l'existència d'un govern d'esquerres presidit per Companys al Principat, com a trinxera contra el govern de dretes de la República¹⁰. Així ajudà a popularitzar l'eslògan de "Catalunya, baluard de la República", que sens dubte fou també un dels més presents en els Fets d'Octubre de 1934¹¹.

⁹ "La República y la autonomía" (26 de setembre de 1932), a **AZAÑA** (1966-68). Vol. II. Pgs. 425-427.

¹⁰ Cal tenir present que poc després de la victòria electoral de les dretes a tot l'estat, el 25 de desembre de 1933, moria el President Francesc Macià, sent substituït per en Lluís Companys, que a principis del 34 formà un govern clarament d'esquerres.

¹¹ No estem suggerint aquí una implicació directa d'Azaña en els Fets d'Octubre, tal i com fou acusat pel govern, i per això empresonat. El que sí que afirmem és que no es pot dubtar que Azaña intentà instrumentalitzar el govern català, atiant-lo, contra el govern central. Així en un discurs pronunciat el 25 de juny de 1934 a les Corts, Azaña, afirmava dramàticament, "*Cataluña no protesta contra España, no se separa moral ni materialmente de España; contra*

El fracàs del 1934, però, es convertí, en les eleccions de febrer de 1936, en un esclatant triomf del Frente Popular a Espanya i el Front d'Esquerres al Principat. Azaña, que encapçalava la Izquierda Republicana, representava el flanc burgès del Frente Popular, del qual era una de les figures més destacades. Per això fou nomenat novament cap de l'executiu, càrrec en el qual, però, romangué poc temps, car en el mes de maig, esdevingué el nou President de la República. A partir de llavors, però, l'estrella d'Azaña començà a declinar. Hom li criticà precisament, el fet d'haver abandonat un lloc clau -la presidència del govern- amb un poder executiu real, per un lloc més simbòlic -la presidència de l'estat-, el que significaria que més tard o més d'hora, el primer cauria en mans d'alguns dels partits de classe del Front Popular, amb tota probabilitat en el socialista, com així fou realment, poc després de l'aixecament dels militars. Sota la seva presidència, la República no conegué res més que derrotes i lluites intestines, sense que Azaña tingués el coratge per redreçar la situació. Sobre aquest

lo que protesta Cataluña y hace bien en protestar, es contra la política del gobierno (...) Que así como hoy Cataluña es el último bastión de la República, el Poder autónomo de Cataluña es el último poder republicano que queda en pie en España".

particular, en Josep Benet afirma que

"Azaña, president de la República, davant aquell tràgic panorama no fou capaç de mantenir-se en el lloc que li corresponia. Els esdeveniments el sobrepassaren. I aquell home de govern que s'havia revelat durant els primers temps del règim republicà, quedà eclipsat, com vençut. En lloc de lluitar per dominar els esdeveniments, des de la presidència de la República, desmoralitzat, es convertí gairebé en un espectador ferotgement crític, rancuniós, sense aportar cap mena de projecte polític de govern"¹².

La seva marginació política s'incrementà encara més a partir del nomenament de Juan Negrín com a president de govern, amb el recolzament dels comunistes pro-soviètics. Tal vegada la seva única iniciativa fou la de cercar, a partir de la primavera de 1938, un cop el Principat havia quedat aïllat de la resta de la zona republicana, un armistici per mediació de les grans potències -França i el Regne Unit-. Aquesta iniciativa, però, no reeixí en gran mesura per evitar que Negrín i els comunistes, partidaris de la resistència a ultrança, no el titllessin de derrotista.

¹² BENET, (1990).

Però si hi hagué quelcom que l'indignà tant o més que la marginació per part dels negrinistes, fou l'actitud del Govern de la Generalitat d'ençà la rebel·lió de 1936. S'ha escrit molt entorn els conflictes entre els governs republicà de Madrid (potser s'escauria més dir de València) i el govern de la Generalitat. Des del primer, novament, les acusacions de deslleialtat es repetiren, sobretot arran de les iniciatives unilaterals preses per la Generalitat en els primers mesos del conflicte, les quals significaren un increment teòric del seu poder¹³. En aquest sentit, l'historiador Albert Balcells, que és qui ha estudiat més a fons aquest període, afirma que "Totes les iniciatives catalanes de 1936 eren interpretades com a actes de deslleialtat"¹⁴. Respecte aquesta total desconfiança envers Companys i els seus homes, és

¹³ Entre aquestes iniciatives destacaren les següents: control de les fronteres, del Banc d'Espanya, de Montjuïc, de Campsa, la telefònica, el port, les mines de potassa, creació de la Conselleria de Defensa, decret de leva general, expedicions militars a l'Aragó i a les Illes Balears i Pitiüses, creació d'una indústria de guerra, i moltes d'altres. Diem que significaven un increment teòric del seu poder per que cal tenir en compte que la majoria d'elles tingueren lloc paral·lelament a l'actuació revolucionària dels anarquistes i dels pòmistes, el que significà l'existència d'una doble legalitat, l'autonòmica i la revolucionària.

¹⁴ BALCELLS, (1991b). Pg. 52.

alliçonador veure el doble raser emprat per Azaña en funció dels seus propis interessos polítics. Així si el 1934 no havia dubtat en recolzar les iniciatives de la Generalitat contra el govern dretà de la República, a partir de 1936, un cop recuperat el poder, no féu més que recriminar-les i malparlar-ne. Aquesta malfiança arribà al punt d'acusar al Principat de no ajudar amb tot el seu esforç la causa de la República. Recriminació que meresqué una resposta no menys contundent, per part d'en Carles Pi i Sunyer. Sens dubte el súmmum d'aquesta aversió creixent envers els catalans es materialitza en aquest fragment de les seves Memòries datat el 29 de juliol de 1937,

"Una persona de mi conocimiento asegura que es una ley de la historia de España la necesidad de bombardear Barcelona cada cincuenta años. El sistema de Felipe V era injusto y duro, pero sólido y cómodo. Ha valido para dos siglos"¹⁵.

Qui pensés això, en un context caracteritzat pels bombardeigs continus a que estava sotmesa la capital catalana, així com tantes d'altres ciutats del país, en cap cas pot ser considerat, ni remòtament, com a

¹⁵ AZAÑA, (1966-68).

"Amic de Catalunya", ans en tot el contrari¹⁶. En definitiva, podem tornar a constatar que el nacionalisme espanyol liberal, personificat aquest cop en Azaña, torna a adoptar una actitud tacticista respecte el "la cuestión catalana". És a dir, se la fomenta quan s'és a l'oposició i se la combat quan s'és al poder.

Per acabar aquesta breu semblança política d'Azaña, podem afegir que a partir de l'estiu del 38, Azaña esdevingué un autèntic cadàver polític, però que no fou fins el mes de febrer de l'any següent, un cop ocupat militarment el Principat, i havent creuat la frontera amb França, que Azaña no dimití del seu càrrec presidencial. El mes de novembre de 1940 morí a França.

¹⁶ Sobre els bombardeigs franquistes durant la Guerra, veure la Monografia de **SOLÉ i SABATÉ- VILLARROYA**,(1986). El mateix mes de juliol de 1937, el Principat patí importants incursions aèries i atacs navals, especialment intensos al voltant del dia 18 per motius del tot evidents. A Tarragona, per exemple, l'atac del 19 de juliol provocà 51 morts i 47 ferits. Per la seva banda Barcelona fou atacada els dies 18, 22,24 i 25, amb un balanç de 22 morts. També foren objectiu dels feixistes, altres poblacions costaneres (pgs. 33 i ss.).

Per una anàlisi psicològica del pensament d'Azaña, em remeto al magnífic escrit de **MUÑOZ ESPINALT**, (1971).

4.2.- La refacció d'Espanya

Al llarg de les pàgines anteriors ja hem deixat entreveure en gran mesura el pensament nacional d'Azaña. El que ens interessa ara remarcar és que en ell hi trobem a l'hora dos components contradictoris. Per una banda hi ha una recuperació d'un patriotisme popular, clarament contraposat al nacionalisme imperialista dels sectors oligàrquics, tradicionalment detentors del poder. De l'altra, però, hi ha una assumció plena de la Història d'Espanya tal i com la van formular els historiadors nacionalistes del segle XIX, i particularment, per la centralitat del paper de Castella com a motor unificador, així com per l'existència d'uns components integradors de tipus psicologista, racials i culturals, que hipotèticament predeterminaren ja fa segles la unió política i legislativa de l'Estat. És a dir, trobem que Azaña no trenca tampoc amb el que ha estat considerat la **història nacional** d'Espanya, aquella que concep l'Estat espanyol formant una sola nació, el procés unificador predeterminat de la qual es fonamenta en factors o causes multidimensionals que es perden en la llunyania dels segles.

Pel que fa al seu nacionalisme o patriotisme, Azaña dóna una gran importància a la recuperació del que ell anomena l'autèntica tradició política espanyola, liberal i popular, exemplificada en les ciutats castellanes comuneres, organitzades en ciutats-repúbliques que van ser derrotades per la Monarquia imperial el 1521. En aquest sentit, només tornant a adoptar aquesta tradició típicament espanyola -segons el seu parer- de defensa de les llibertats, podrà el poble espanyol esdevenir ell mateix i desenvolupar totes les seves potencialitats. D'aquí el que ell anomena la "refacción de España" és a dir, la necessitat de reinstaurar aquests principis organitzatius basats en les llibertats locals, després de segles de centralisme monàrquic que han dut al país a una situació eixorca, incapaç de mobilitzar les diverses potencialitats latents (la burgesa, l'obrera, la camperola, etc). En aquest sentit, la concessió de l'Estatut d'Autonomia és jutjada pel propi Azaña com una projecció d'aquesta tradició popular de llibertats locals, la qual, però, en cap cas significa una desintegració de l'Estat, ans el seu reforçament, car dóna lloc a la integració dels catalans -dels no separatistes, s'entén- en l'administració regional. En aquest sentit, Azaña afirmà cofoi que

"Ahora [els catalans] sois de la República, que os ha hecho suyos por la justicia, que es la mayor fuerza que se puede ejercer sobre el corazón de un pueblo. Pueblo a quien se le hace justicia, queda maravillosamente esclavo de la obra justiciera"¹⁷.

Això no obstant, per Azaña, el que és més important no són les mesures de govern d'ordre regional, sinó les autènticament nacionals. Com amb Ortega, la principal preocupació d'Azaña fou sempre Castella, a la qual li atribuïa un **destí històric** molt concret. Així en una allocució a Valladolid, Azaña afirmava taxativament que

"Yo soy castellano, pero soy español, o si me lo permitís, no soy más que español, y vosotros estáis obligados a no ser más que españoles, y si no lo entendéis así (...) hacéis dimisión de vuestro papel en la península. Consideradlo, porque en ello va vuestro destino histórico, destino que se dirige a llevar en la gobernación del Estado y en la orientación de los destinos de España el sello propio, sin rivalidad ni hegemonías ni hostilidades con nadie, sino sabiendo distinguir lo que es nacional de lo que no lo es"¹⁸.

Per "refacció" d'Espanya, doncs, s'entén el recuperar un camí que no s'hauria d'haver abandonat mai: el de les llibertats locals, com

¹⁷ AZAÑA, M., (1966-68). Vol. Pg. 426.

¹⁸ "El Genio político de Castilla", a AZAÑA, (1966-68). Vol. 2, pg. 469.

a peça bàsica de la llibertat de tot el poble espanyol. Segons Azaña, "Es pues, la República para nosotros, la reanudación de una gran tradición española, de una tradición liberal, de una tradición popular"¹⁹. Pot semblar paradoxal, però un dels trets més destacats que Azaña s'autoatribueix és precisament el del seu tradicionalisme, "Se sorprenderían algunos si dijere rotundamente que yo soy el español más tradicionalista que hay en la Península"²⁰.

Això no obstant, aquest defensa de les llibertats locals no es pot oposar a la lleialtat a la Nació espanyola i a la República. Car Azaña, de fet, no es troba tan allunyat dels seus enemics respecte la qüestió nacional. L'únic que fa és substituir la Monarquia per la República. Defensa amb igual força, però, la Sobirania de la Nació, espanyola, òbviament, i s'oposa als nacionalismes regionalistes o particularistes.

No és d'estranyar, en aquest sentit, que en les darreres eleccions

¹⁹ "La República como forma del ser nacional", (28 de març 1932), a AZAÑA, (1966-68), Vol.II, pg. 228.

²⁰ Ibídem. pg.227.

espanyoles, **José M. Aznar**, castellano viejo per excel·lència i sens dubte identificat amb aquests plantejaments, gosés reivindicar el nacionalisme d'Azaña com a part del bagatge ideològic de la seva formació política, amb el consegüent escàndol i indignació per part dels seus oponents.

4.3.- Altres aportacions al nacionalisme espanyol

Si José Ortega y Gasset y Manuel Azaña y Díaz són les dues màximes figures del nacionalisme espanyol liberal del període de preguerra, és evident que no podem deixar d'esmentar altres aferrissats nacionalistes que també destacaren en determinades conjuntures polítiques tant durant la guerra com també a l'exili posterior. D'aquests ens ocuparem de dos, de **Juan Negrín** i de **Salvador de Madariaga**, ambdós membres també de la ja reiteradament citada Generació de 1914. Si hem escollit a aquests dos és, a banda de la seva rellevància política, pel fet que formularen propostes de reconciliació nacional exclusivament entre els dos bàndols, marginant d'aquesta manera l'existència i privant de qualsevol protagonisme als governs català i

basc, sobretot. Això és el que féu Negrin amb la seva proposta de Govern d'Unió Nacional basat en tretze punts, on no hi havia un reconeixement explícit del manteniment dels règims autonòmics. Per altra banda, als arxius del Foreign Office britànic, s'hi troben propostes de pacificació presentades per en Salvador de Madariaga, on es deixa ben clar que en tot procés de reconciliació els dos únics interlocutors han de ser el govern republicà i el de Burgos, amb la mateixa conseqüència pel que fa als governs autonòmics. Aquestes iniciatives són plasmacions polítiques de la teoria de les **dues Espanyes** tan cara al nacionalisme espanyol post-bèl·lic, i que deriva d'una visió nacional unitària de l'Estat espanyol.

A) Juan Negrín López, (1892-1956), sense ser una gran figura política, arribà a tenir un ampli poder polític sobretot durant el seu mandat com a cap de l'executiu de la República entre maig de 1937 i el març de 1939. Des d'aquest càrrec s'enfrontà durament amb el nacionalisme català així com també amb el propi Azaña, sobretot arran de la influència que en el seu govern arribaren a assolir els soviètics.

Abans, però, de centrar-nos en la seva transcendència política, fem una breu ullada a la seva biografia humana.

Nascut a l'interior d'una família benestant de la burgesia canària, Negrín es dedicà professionalment a la medicina, en el qual camp de seguida es féu un gran reputació personal. Com tants d'altres membres de la seva Generació, fou fonamental per a la seva formació els estudis realitzats fora de l'estat espanyol, en concret a la Universitat de Leipzig. La seva experiència a l'estranger, a més, afavorí la consolidació d'un coneixement exhaustiu de diverses llengües europees, requisit del qual, en el primer terç del segle XX, pocs polítics espanyols podien demostrar -i que en gran mesura encara ara succeeix, com és ben conegut. En aquest sentit, podem dir que Negrin respon als trets comuns de la generació de 1914: alta qualificació professional, cosmopolitisme i ... un nacionalisme espanyol ferotge.

Políticament, Negrín s'integrà al PSOE. Escollit diputat el 1931, sota el Govern de Largo Caballero, esdevingué Ministre de Finances

(1936) càrrec des del qual refermà els seus contactes amb les autoritats soviètiques, fins que, com ja s'ha dit, acabà ocupant la Presidència del Consell de Ministres del Govern de la República. Durant els quasi dos anys que exercí com a màxim responsable polític de la República, Negrín s'enfrontà tant amb els partidaris d'algun tipus de negociació que dugués a un armistici i al cessament de les hostilitats, com amb el Govern català, al qual segons ens han deixat constància diversos autors, i com tot seguit detallarem, titllava de traïdor i anti-patriota (espanyol, és clar). Quant als primers, Negrín aconseguí marginar efectivament Azaña de la direcció política de la República -tot i ser-ne el President- i, de l'altra banda, forçà la dimissió com a Ministre de la Guerra d'Indalecio Prieto, el líder socialista moderat, al qual s'acusà de derrotista²¹. Quant al govern català, i aquí, no per casualitat, coincidia amb Azaña, la seva autèntica bèstia negra fou el President Lluís Companys.

De Negrín mereix ser destacat el seu capteniment respecte el

²¹ Acusació que, en el context de la guerra podia posar en perill la integritat física, àdhuc la vida, de l'acusat.

nacionalisme català. Abans, però, hem de remarcar que Negrín serà el màxim defensor de la tesi de la resistència a ultrança, la qual féu frustrar un possible armistici sota control internacional que obrís la possibilitat d'ajornar el desenllaç de l'enfrontament militar (tothora favorable a les forces feixistes) fins a l'inici de la Segona Guerra Mundial -que ja el 1938 es veia imminent- dins el marc de la qual, la República hauria comptat amb el suport de les potències liberal-democràtiques.

Si ja hem vist com Azaña s'obsessionà amb l'actitud del govern català, sobretot respecte la seva lleialtat, el mateix es pot dir de l'actitud de Negrín, amb la important matisació que mentre Azaña no tenia cap força, en el cas de Negrín sí que la tenia i en féu un ús continuat per controlar tots els moviments del President Companys i dels seus col.laboradors i subordinats²².

²² En aquest sentit, el President Companys, sobretot d'ençà el trasllat del Govern de la República a Barcelona, acostumava a mantenir aquells contactes que considerava importants **fora del Palau de la Generalitat** car no el considerava segur, degut a la presència de membres del Servicio de Inteligencia Militar (SIM) infiltrats.

El nacionalisme espanyol de Negrin queda palès en diferents manifestacions seves recollides en determinades conjuntures polítiques, o bé reproduïdes a La Vanguardia, com sempre, corretja de transmissió dels dictats del poder real. Sens dubte, el moment de més tensió entre els executius català i republicà fou a mitjans de 1938. Així el també socialista Julián Zugazagoitia, es fa ressò de la indignació de Negrín respecte la política del nacionalisme català, atribuint-li les següents paraules,

"Esa [les activitats de la Generalitat] puede ser, muy concreta, una razón por la que yo me marche del Gobierno. No estoy haciendo la guerra contra Franco para que nos retoñe en Barcelona un separatismo estúpido y pueblerino. De ninguna manera. Estoy haciendo la guerra por España y para España. Por su grandeza y para su grandeza. Se equivocan los que otra cosa supongan. **No hay más que una sola nación: ¡España!** No se puede consentir esta sorda y persistente campaña separatista, y tiene que ser cortada de raíz si se quiere que yo continúe siendo ministro de Defensa y dirigiendo la política del Gobierno, que es una política nacional. Nadie se interesa como yo por las peculiaridades de su tierra nativa (...) pero por encima de todas esas peculiaridades, España"²³.

Un fragment més avall, Negrín fa un pas endavant, i demostra que abans que la democràcia i la legalitat republicana hi ha el manteniment

²³ ZUGAZAGOITIA, (1977). Pg.454.

de la unitat nacional, al preu que sigui:

"Antes de consentir campañas nacionalistas que nos lleven a desmembraciones, que de ningún modo admito, cedería el paso a Franco sin otra condición que la de que se desprendiese de alemanes e italianos. En punto a la integridad de España soy irreductible y la defenderé de los de afuera y de los de adentro. Mi posición es absoluta y no consiente disminución" ²⁴.

Aquestes paraules, tan rotundes no ens poden més que recordar la famosa expressió de **José Antonio Primo de Rivera** de "Antes roja que rota". I és que els espanyols, com de fet tots els països normals -és a dir els que disposen d'un estat- tenen molt clar que per damunt de les ideologies, hi ha la Independència i la Integritat territorial²⁵.

B) Salvador de Madariaga, (1886-1978) Membre destacat de la Generació de 1914, Salvador de Madariaga, don Salvador, és probablement un dels seus pocs representants que, aconseguiren superar, biològicament, la segona dictadura i ser testimoni de la tercera restauració borbònica. A més a més reeixí, òbviament des de l'exili, a

²⁴ Idem.

²⁵ Així Zugazagoita, més endavant, afirma que "*El decreto de Franco aboliendo la autonomia de Catalunya tenía apasionados suscriptores entre los republicanos*"(pg. 472).

adaptar-se a l'evolució de la política mundial post-bèl·lica, evitant que el seu pensament i la seva pràctica política quedessin ancorats en 1939, a l'igual que va passar amb tants i tants polítics i intel·lectuals espanyols. En aquest sentit, podem dir que Madariaga fou un dels intel·lectuals més representatius de l'exili liberal espanyol. Aquest fet, però, no es va traduir en una influència efectiva en el nou panorama polític post-franquista. Tal vegada l'herència del pensament polític de Madariaga pot dependre del futur polític d'un familiar seu, l'actual **Ministre d'Afers Exteriors, Javier Solana Madariaga**²⁶.

El pensament polític de Madariaga, cal reconèixer-ho, es caracteritzà per una notable modernitat. El seu seguiment de la política europea post-bèl·lica, així com les seves relacions amb polítics rellevants de diferents països, el convertí en un fervent apòstol de l'uropeïisme així com del federalisme, coincidint, doncs, amb els grans corrents

²⁶ Cal no oblidar que Solana és considerat com un dels possibles successors de Felipe González al capdavant del Govern. González, Solana i Serra, l'altre aspirant, són els únics que han format part dels successius governs de forma ininterrompuda d'ençà 1982. Anteriorment Solana havia ocupat altres carteres claus com són Ensenyament i Cultura.

polítics dels anys 50s i 60s que contemplaren els primers passos vers la unió europea.

Això no obstant, una altra base sobre la qual desenvolupà la seva activitat pública fou el seu aferrissat nacionalisme espanyol oposat per motius ideològics a l'espanyolisme franquista, i per motius estrictament nacionals, als nacionalismes "perifèrics", és a dir, al català i al basc, contra els quals adreçà reiterats atacs, bé directament, bé sub-valorant-los. Sens dubte, un exemple d'aquest posicionament espanyolista, és el seu enfrontament permanent amb el patriota català, i també il·lustre exiliat a Londres, el **Dr. Josep Maria Batista i Roca**, les relacions amb el qual foren sempre difícils, tal i com poden donar testimoni molts catalans i britànics que els conegueren²⁷. En aquest sentit, no podem

²⁷ Josep Maria Batista i Roca (1895-1978) fou delegat pel President Companys l'any 1938 a Londres per aconseguir que el Govern britànic pressionés els dos bàndols (govern republicà i les forces rebels) per arribar a un armistici. El 1940, després de l'assassinat del President Companys, fou membre del **Consell Nacional de Catalunya**, on defensà el dret de Catalunya (Països Catalans) a l'autodeterminació, considerant superada la legalitat republicana i estatutària de 1931-32. Més endavant formà i presidí el **Consell Nacional Català**, que es destacà per les seves actuacions prop dels organismes internacionals davant dels quals denuncià el genocidi cultural que Catalunya patia sota el règim franquista.

oblidar que el propi **Joan Fuster** no perdé mai l'oportunitat d'adreçar alguns dels seus atacs més furibunds contra **Madariaga**, al qual menyspreava profundament²⁸.

Salvador de **Madariaga**, forma part d'un nucli reduït d'intel.lectuals espanyols que destacaren com a diplomàtics al servei de la República (la Societat de Nacions, Washington, París), però que, a l'igual que **Ortega y Gasset**, rebutjaven explícitament tot tipus de radicalisme social, de polarització destructora. En aquest sentit, l'esclat de la guerra el juliol del 36 no el féu posicionar-se per cap dels dos bàndols, el que certament li portà més d'un problema, sobretot per part de la premsa socialista que l'atacà durament. El fet cert és que el 30 de juliol de 1936 va abandonar l'estat espanyol, desplaçant-se a Ginebra, per després instal.lar-se al Regne Unit. Aquí el nou ambaixador republicà, **Pablo de Azcárate**, no trigà en acusar-lo de voler posicionar-se "au dessus de la mêlée" respecte la contesa bèl.lica que llavors tot just

²⁸ **FUSTER**, (1994).

s'iniciava²⁹. En d'altres paraules, que podem considerar Madariaga com un altre membre de "l'Espanya neutralista" a la que ja s'ha fet referència anteriorment.

D'entre les aportacions de Madariaga, sens dubte ocupa un lloc destacat el seu llibre *España. Un ensayo de historia contemporánea*, publicat per primer cop l'any 1931, i que més que un llibre d'història clàssic, pretén ser un intent d'introspecció històrica. Tant en aquesta obra, com en d'altres de posteriors, Madariaga es preocupà molt per fer anàlisis, sovint de caire psicologista, a l'entorn del "poble espanyol". En aquest sentit, assenyala com un tret característic d'aquest la tendència als moviments centrífugs, és a dir, al particularisme i, en definitiva a l'individualisme, atribut que el diferencia de la resta d'Europa i que d'aquesta manera permet reduir els moviments nacionalistes català i basc, sobretot, a exemples de reaccions típicament espanyoles de particularisme i cantonalisme. Aquí les similituds amb Ortega, que teoritzà també sobre el particularisme, com ja hem vist, són ben

²⁹ MADARIAGA, (1983). Pg. 233, nota 11.

evidents. Madariaga defineix els catalans com a "espanyols que viuen a les ribes del Mediterrani"³⁰, i nega l'existència de qualsevol tipus d'identitat altra que la pròpiament espanyola. En conseqüència, Madariaga referma la unitat nacional d'Espanya des de plantejaments liberals i federalistes, tot intentant equiparar els moviments nacionalistes amb plantejaments únicament centrífugs, entesos com a manifestacions inequívokes d'espanyolitat. En aquest sentit, els plantejaments de Madariaga no estan tan allunyats de l'anàlisi que dels nacionalismes "perifèrics" es fa des de Madrid avui en dia³¹.

³⁰ Sobre l'individualisme dels "espanyols mediterranis" hi ha molt a dir. Normalment s'atribueix la importància de l'anarquisme català a aquest tret psicològic, com a conseqüència de l'estructura econòmica (predomini de les petites empreses) i de la política (anti-estatisme furibund). Amb tot, sovint s'oblida, que Barcelona fou el bressol del moviment obrer solidari i mutualista, on es crearen les primeres organitzacions obreres.

³¹ Vegi's, a tall d'exemple, com guanya terreny la denominació de "nacionalismes espanyols" aplicada a tots els moviments nacionalistes que es donen dins de l'Estat, tant als que volen el reforçament de la identitat espanyola, com als partidaris de l'autonomia o la independència de Catalunya, Euskalherria, Galícia o Canàries. Per rebatre aquesta denominació només cal fer referència als moviments nacionalistes català i basc que es donen fora de l'estat espanyol, és a dir, a l'Estat francès, això és a la Catalunya Nord i a Euskadi Nord. Són també aquests, uns tipus concrets de "nacionalisme espanyol"? O és que potser són manifestacions flagrants de "nacionalisme francès"?

Per acabar aquesta breu referència a en Madariaga, no podem deixar de reproduir aquella anècdota explicada per en Joan Triadú, segons la qual, quan Madariaga fou informat sobre la progressiva recuperació de la cultura i la identitat catalana d'ençà començaments dels seixanta, en un atac de sinceritat impagable, exclamà, decepcionat, **"Así que ni esto ha resuelto Franco!"**. Clarificador, oi?.

CAPÍTOL CINQUÈ: EL NACIONALISME ESPANYOL, AVUI

5.1.- La Dictadura franquista i el nacionalisme liberal

El triomf del bàndol franquista en la guerra fou considerat com la solució definitiva a la caracterització nacional de l'Estat espanyol¹. Per fi es podia crear un nou Estat-nació fonamentat en unes bases ideològiques i nacionals inqüestionables. El projecte nacional espanyol franquista contemplà l'erradicació física de tot altre projecte oposat, com els casos català i basc. En l'assassinat del President Lluís Companys i Jover, es volia materialitzar una segona, i definitiva, Fi de la Nació Catalana. La persecució de tots els signes d'identitat d'una cultura nacional-popular damunt la qual s'havia bastit el projecte català en els darrers cinquanta anys, fou esborrada completament, i s'hagué

¹ Malgrat que el triomf militar tingué lloc el 1939, de fet no fou fins després de l'acabament de la Segona Guerra Mundial que podem dir que el franquisme es consolida definitivament.

de refugiar a l'exili. Amb tot, no és l'objecte d'aquesta recerca l'anàlisi d'aquest nacionalisme espanyol franquista, car aquest ja s'ha fet per part d'altres autors. En aquest capítol assenyalem, per una banda, l'impacte que la dictadura tingué en la transformació de les estructures polítiques, socials i econòmiques de l'estat. Va ser a l'interior d'aquestes estructures on foren **socialitzats** la major part, per no dir tots, dels representants de l'actual avantguarda del nacionalisme espanyol liberal. Efectivament, l'actual classe política espanyola-madrilenya, per entendre'ns, va créixer i formar-se dins les estructures oficials o para-oficials del règim. Aquesta constatació ens duu, en segon lloc, a estudiar com els nacionalistes liberals espanyols s'aprofitaren d'aquestes transformacions, per segregar un nou discurs unitarista que és l'actualment vigent. Tot i que no l'analitzarem en aquest treball, val a dir, que també una part important de l'actual classe política catalana va desenvolupar-se a redòs d'aquestes estructures oficials, la qual cosa va contribuir al sorgiment d'autèntiques aberracions intel·lectuals i, diguem-ho de passada, a la generació de sentiments d'auto-odi encara

avui en dia no superats².

A) El franquisme i l'homogeneïtzació estructural.- Els quaranta anys de dictadura van servir per a una completa reordenació de l'estructura social i econòmica de l'estat espanyol. Després de l'etapa autàrquica ideològicament dominada pel falangisme, s'inicia un període de desenvolupament econòmic sota el lideratge dels sectors més tecnocràtics, els elements més valuosos dels quals seran oportunament reciclats a les universitats americanes. Un dels principals objectius tant dels falangistes com dels tecnòcrates fou el reduir la disparitat d'estructures socio-econòmiques existents a l'interior de l'estat espanyol, generant nous pols de desenvolupament en zones fins llavors bàsicament agràries (Castella, per exemple), amb l'objectiu de limitar el creixement de l'economia catalana. No debades, hom ha atribuït al propi Franco la següent declaració,

² Òbviament dins d'aquestes estructures oficials, hem de situar el paper del sistema universitari. En aquest sentit, un estudi pendent és el de la col.laboració de la universitat en l'espanyolització de Catalunya. La lluita pel control del "poder universitari" entre els nacionalismes català i espanyol ha estat tradicionalment sense quarter.

"Tot el problema català està en què el progrés de Catalunya porta seixanta anys d'avantatge al de Castella. El dia que Castella hagi recuperat aquest retard, el problema català s'haurà acabat"³.

És a partir dels cinquantes que té lloc la industrialització de tot l'estat. És un procés clarament controlat pel propi estat. És simptomàtic que els principals instruments, tals com el **Consejo Superior de Investigaciones Científicas** o el **Instituto Nacional de Industria**, marginessin sistemàticament els científics i tècnics catalans en benefici dels d'altres zones. En aquest sentit, també, cal destacar que el propi desenvolupament i industrialització accelerada de la capital, Madrid, que cresqué en poc més de vint anys d'un 70%, s'adreçava a l'objectiu de vertebrar el territori i a convertir el centre polític en també el centre econòmic, extrem aquest que mai s'havia donat fins llavors. Aquest desenvolupament planificat, realitzat sense cap tipus d'oposició global va reeixir en una progressiva, que no completa, homogeneïtzació estructural a tot l'estat espanyol, tal i com els sociòlegs han destacat

³ **CONSELL NACIONAL CATALÀ, (1955).**

en multitud d'estudis sobre les estructures de classes a l'Estat espanyol que es desenvoluparen a partir dels seixanta. El que ens interessa ara subratllar és que d'aquest fet el nacionalisme liberal espanyol traurà raonaments polítics que més endavant seran analitzats.

Però l'homogeneïtzació no fou exclusivament sòcio-econòmica. També cal tenir en compte altres tres factors de gran importància, el demogràfic, el lingüístic i el comunicacional.

Quant a la demografia, és evident que les transformacions ocorregudes al llarg de la dictadura van canviar completament la societat catalana. L'arribada de centenars de milers d'immigrants de les zones agràries empobrides d'Espanya transformà el paisatge urbà sobretot de Barcelona i la seva rodalia, i, si bé esdevingueren una mà d'obra barata per a la indústria, també és cert que de seguida es veié que podien ser un focus d'una futura divisió de la societat catalana, sobretot pel que fa a la recuperació de la llengua i els signes d'identitat, en cas que un govern espanyol decidís jugar la carta de

l'enfrontament⁴.

Car òbviament, la qüestió demogràfica i la lingüística van estretament lligades. Així, i entrant en el segon element, sota la dictadura franquista, podem dir que van desaparèixer els darrers monolingües catalans. Si els moviments de població ocorreguts durant la guerra -autèntics precedents dels que tindran lloc després- produïren més d'un cas d'incomprensió lingüística entre la població catalana i els soldats republicans i/o refugiats procedents de zones no catalano-parlants, degut al no coneixement de l'espanyol per part d'una proporció significativa de la població rural catalana, aquest fet era ja irrepetible a la fi de la dictadura. Així la bilingualització dels catalans "autòctons" ha estat total, mentre que àmplies franges de la població d'origen immigrant continuen sent totalment monolingües, en espanyol,

⁴ Vegi's en aquest sentit, l'Informe del Consell Nacional Català ja citat, adverteix que, "Àdhuc el dia en què la situació es normalitzés, un Govern espanyol que volgués trobaria en aquesta massa immigrada un pretext per a defensar l'ús del castellà a Catalunya, almenys en forma bilingüe, fent-la servir com a una minoria nacional espanyola dintre del nostre país".

és clar⁵.

Finalment, el tercer factor en l'homogeneïtzació estructural és clarament el comunicacional, és a dir, el desenvolupament d'un sistema de mitjans de comunicació que sota el franquisme assolí un gran abast amb l'aparició, entre 1959-60 de la televisió. Pensem que, en gran mesura, l'Estat espanyol dels darrers decennis, és el producte de la televisió, i molt concretament, de Televisió Espanyola (TVE). És a dir, que la imatge/percepció que es transmeté de la realitat de l'Estat espanyol fou afaïçonada i condicionada en una gran mesura per la televisió com a mitjà de comunicació de masses. La TV va reeixir a

⁵ Aquí és on cal situar, segons el nostre parer, el punt crític del futur del català. Des del moment que tots els parlants d'una llengua passen a conèixer una altra, és evident que l'ús de l'una o de l'altra es farà en funció d'una tria, d'una decisió, personal i/o col.lectiva (entorn), la qual tria sempre estarà condicionada a una determinada correlació de forces. La no existència de monolingües en aquesta llengua, fa que perdi un dels atributs de tota llengua, el de ser un element de socialització indispensable. La solució no compulsiva, en el cas català, seria la mateixa que el que s'ha donat en altres casos de llengües amb un nombre relativament reduït de parlants i amenaçades -o no- per una llengua més potent, el coneixement generalitzat de més d'una llengua forastera, en el nostre cas, com a mínim, l'anglès -sense descartar-ne d'altres.

enfortir la cohesió estatal i la identificació col·lectiva dels ciutadans espanyols. Per primera vegada, el poder podia ser present, d'una forma molt més eficient que la ràdio, a totes i cadascuna de les llars que disposessin de receptors que, donada l'explosió de consumisme que tingué lloc en els seixanta, aviat fou la majoria. D'aquí que de seguida es convertí en un instrument del poder de primer ordre, pel control del qual es lliuraren centenars de combats, explícits els pocs, de sota mà els més.

Òbviament, no fou TVE l'únic mitjà que es desenvolupà en aquests anys. Progressivament d'altres s'hi incorporaren en aquest procés de creació d'un espai comunicacional nacional-espanyol, tant de tipus escrit, com radiofònic. És un procés que sembla reforçar-se en l'actualitat, amb la consolidació de les cadenes de televisió privada i la formació de grans grups empresarials multimèdia, d'entre els quals cal destacar el grup de El País⁶.

⁶ Val a dir que el protagonisme dels mitjans de comunicació de masses en la conformació d'una identitat col·lectiva, nacional, no és òbviament un fenomen estrictament espanyol, ans universal, car es dona a tots els estats i també en àmbits sub-estats. Vegeu per

En definitiva, el franquisme representa la completa subordinació de Catalunya a l'Estat espanyol. Objectiu, aquest, cercat des de feia segles, per les elites governants espanyoles. El franquisme, a més a més, reeixí a introduir factors que van contribuir de forma importantíssima a l'homogeneïtzació estructural i a la dependència econòmica respecte el centre polític-econòmic de l'estat. En d'altres paraules, és sota el franquisme que l'Estat espanyol organitza d'una forma racional el seu desenvolupament social i econòmic, sense que hi hagi cap tipus d'obstacle polític que ho impedeixi⁷. En aquest sentit,

exemple la importància popular que la pròpia TV3 ha assolit en els darrers deu anys com a signe distintiu d'un projecte polític autonomista-regionalista.

⁷ El professor Batista i Roca, des de l'exili, menà, en la mesura de les seves possibilitats, una lluita aferrissada contra el franquisme, denunciant en diversos fòrums internacionals les polítiques genocides del franquisme. Així presentà als delegats de la 7a. Assemblea de la UNESCO, reunida a Paris l'any 1952, un Memoràndum sobre la política anti-catalana del règim franquista. Veure **BATISTA i ROCA** (1952).

La bibliografia sobre la submissió econòmica, política i cultural de Catalunya, sota el franquisme és important -si bé també amb importants llacunes. Com a mostra sintètica podem esmentar els següents estudis de **CABANA** (1972); **BENET** (1973); **RIBAS i MASSANA** (1978); **LLARCH** (1984); **SOLÉ i SABATÉ** (1985).

Catalunya restà a servei dels governants de Madrid durant molts anys, sense que fos capaç de generar una dinàmica econòmica i social pròpia fins als seixanta. I quan es produí, aquesta seguí els canals establerts pel règim.

B) El nacionalisme espanyol liberal i l'homogeneïtzació estructural de

l'estat.- Quan a partir dels anys 60s començaren a aparèixer estudis acadèmics sobre les transformacions estructurals ocorregudes a l'Estat espanyol d'ençà el triomf del franquisme, l'homogeneïtzació estructural fou un dels elements que de seguida se subratllaren. D'entre els components principals d'aquesta homogeneïtzació cal esmentar els següents: la consolidació de Madrid com a capital no només política, ans també econòmica i social de tot l'estat, fenomen aquest que mai s'havia donat en els temps anteriors. En segon lloc, el desenvolupament de les classes mitjanes, procés d'abast general en totes les societats en procés de terciarització, el qual repercutí en la fi de la polarització tradicional entre burgesia i proletariat. Una altra transformació fou el pas d'una societat rural a una d'urbana, amb els enormes moviments

migratoris als quals ja hem fet al·lusió, que incidiren en les principals ciutats (Barcelona, València) així com en els seus cinturons metropolitans, amb importants conseqüències socials, urbanes i lingüístiques. En quart lloc podem esmentar l'increment de la importància dels mitjans de comunicació en els comportaments col·lectius i individuals, amb la TV al capdavant. Fou precisament a través d'ella que es canalitzaren usos socials (normalment inspirats en la **gente bien** madrilenya) a tot l'Estat. Una altra transformació prou important fou la secularització de la societat, amb la destrucció de la família com a nucli de socialització, i la progressiva incorporació de la dona al món laboral de l'home.

Totes aquestes transformacions afavoriren una creixent homogeneïtzació de la societat "espanyola" com mai en cap altre moment s'havia donat. Amb tot, no esborraren de socarrel les diferències territorials. Aquestes continuaren persistint, molt afeblides, i a partir dels anys 60s lentament els moviments nacionalistes català, basc i gallec tornaren a arrelar i entroncaren amb la lluita d'oposició al

règim, lligant doncs recuperació de les llibertats amb reivindicació nacional⁸. L'estat espanyol, doncs, havia fracassat de nou, com ja hem vist que conclogué, decepcionat, Madariaga, en la "solució" de la qüestió nacional. Però els canvis que s'havien produït no havien passat debades. La societat catalana de 1960-1970 no era la mateixa que la de 1920-30, i és en aquesta transformació que el nacionalisme espanyol liberal, traient profit de la feina feta pel franquisme, ha basat gran part dels seus posicionaments unitaristes.

Una de les constatacions que es troben més arrelades en la cultura política del nacionalisme espanyol és producte directe de l'homogeneïtzació estructural a la qual ens acabem de referir. Per a molts intel·lectuals i polítics espanyols, la identitat catalana, no és més

⁸ Això no implica que amb anterioritat a aquesta dècada no existissin moviments de resistència. De fet l'estudi dels anys 40s i 50s, és la gran assignatura pendent tant en la historiografia com en d'altres ciències socials. Els pocs estudis que existeixen, deixen entreveure una gran importància, no tant a nivell quantitatiu -per raons òbvies- com qualitatiu dels membres més destacats d'aquesta fornada. Una explicació d'aquest poc interès pels resistents d'aquests anys rau en el protagonisme de la generació següent, la dels 60s (nascuts el 1939-45), en la transició política dels 70s.

que una variant local de la identitat espanyola, amb alguns trets particulars, més aviat folklòrics. Així, per exemple, un dels intel·lectuals capdavaners del neo-nacionalisme espanyol, el Catedràtic de Dret Constitucional de la Universitat Autònoma de Madrid **Juan José Solozábal Echavarría**, és capaç de definir les comunitats històriques com aquelles "comunidades con cierta identidad étnico-cultural"⁹. Fixem-nos que tot el fet nacional català és reduït a una "cierta" identitat ètnico-cultural. I això que l'autor diu defensar una visió unitària, però de base plural de l'Estat! Només pel fet de posseir una llengua pròpia, que a més de patrimoni dels catalans, és patrimoni de tota la Humanitat, s'hauria d'evitar aquests pronunciaments menyspreadors i minimitzadors de la identitat catalana. El fet cert és que com aquest, podem trobar exemples a cabassos, en molts articles i estudis d'altres destacats polítics i científics nacionalistes espanyols. En tots ells hi ha el comú denominador de la consideració de l'existència d'una "Nació espanyola" homogènia, producte sobretot de la Història i de segles de

⁹ **SOLOZABAL ECHAVARRÍA**, (1993). Pg. 67. La negreta és nostra.

convivència, "prescindiendo de su carácter voluntario o no"¹⁰, la qual "conlleua" amb alguns territoris que perseveren, irracionalment, en mantenir alguns trets particularistes. La minorització de la identitat catalana (i basca, i gallega) és doncs ben evident.

En l'arrel d'aquests posicionaments, hi trobem per una banda, les teoritzacions del nacionalisme espanyol de pre-guerra, però també la constatació de la homogeneïtzació estructural franquista, i que fa possible que es considerin les "diferències regionals" com a simples trets anecdòtics, àdhuc políticament irrellevants. D'aquí l'acusació als líders nacionalistes "perifèrics" d'exacerbar, és a dir, d'exagerar els trets diferencials entre les "comunidades" espanyoles. Segons el Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española, exacerbar significa "agravar o avivar una enfermedad, una pasión o una molestia", és a dir, en darrer terme magnificar quelcom considerat perjudicial o nociu, és a dir, l'existència de projectes polítics de base nacional altra que l'espanyola. Car pels nacionalistes espanyols, els nacionalismes

¹⁰ Ídem. pg. 78.

català, el basc, el gallec, etc., són considerats moviments localistes que no han arribat a la "modernidad", i que funcionen encara seguint la lògica caciquil. Per això, llurs elites, quan veuen amenaçats els seus privilegis per la modernització, pateixen reaccions psicològiques de por i d'indefensió que els duen a inventar identitats, símbols i lleialtats. Vegem, per exemple, com un reconegut sociòleg espanyol interpreta els moviments nacionalistes "perifèrics",

"Como bien es sabido, las diferencias regionales, siempre importantes en España, arraigadas como lo están en una historia dramática y multiseccular de reinos medievales, diversidades lingüísticas y económicas, y en algún caso, étnicas, fueron **exacerbadas** durante el último siglo y medio, sobre todo en Cataluña y en el País Vasco. El crecimiento económico de estas regiones atrajo emigrantes. Las clases medias regionales, **orgullosas** de su poder económico, **incómodas** ante el reto que aquellos inmigrantes planteaban a su identidad colectiva y **resentidas** por la carencia de un poder político proporcionado al **sentimiento** que tenían de su importancia, abrazaron la ideología nacionalista de la época, a menudo con el apoyo de las iglesias regionales"¹¹.

El fragment no té desperdici. Deixant de banda la referència a la "riqueza regional de España", element obligat en tot discurs

¹¹ PÉREZ DÍAZ, (1991). Pg. 76. Les paraules en negreta són nostres.

espanyolista, fa la impressió que el científic analitza el comportament d'uns caps de tribus salvatges que reaccionen davant l'arribada de la Modernitat. No cal dir, que la teorització sobre el comportament irracional de les "clases medias regionales" -"orgullosas", "incómodas", "resentidas", "sentimiento"- ens recorda d'allò més a les formulacions del propi Ortega y Gasset, que hem vist més amunt.

L'altre element recurrent de la cultura política nacionalista espanyola és la referència lingüística. La llengua espanyola, és considerada, no només com el principal vincle d'unió de tots els espanyols, ans també la principal aportació d'Espanya a la Humanitat, en tant que llengua universal. Àdhuc es considera que és la llengua de tots aquells pobles que tenen una altra de pròpia o, com acostumen a dir, de "privativa", siguem catalans, bascos, quètxues o maies. El mateix cap de l'Estat afirmava no fa pas gaires mesos, en plena histèria anti-catalana a Espanya, que,

"Sobre nada más firme se asienta la nación española que sobre la lengua que la Constitución declara común de todos los españoles"¹².

La polèmica lingüística ha esdevingut molt més violenta que, per exemple, la del 15%, el que demostra que les qüestions referents a la identitat i als seus signes i símbols, estan molt més arrelades i són capaces de provocar més mobilització que d'altres considerades més racionals o més reduïbles a quantificació, tals com el finançament¹³.

¹² Recollit per EPOCA, núm.455, 15 de novembre de 1993. Aquestes paraules foren pronunciades en l'acte de constitució ni més ni menys que de la Fundación Pro Real Academia de la Lengua Española.

¹³ Les teoritzacions que emfasitzen l'homo oeconomicus, és a dir, aquell que actua bàsicament per motivacions racionals i de maximització de la utilitat, no tenen en compte la importància dels referents identitaris i col·lectius. Aquests, pel fet de formar part de la socialització immediata de l'individu estan molt més arrelats que el simple càlcul cost/benefici. A aquestes constatacions ja s'hi arribà fa anys al Quebec. Així el polític Donald V. Smiley, criticava l'any 1980 el Govern del Partit Quebequès tot afirmant que, "The P.Q. assumption is that the Anglo-Canadian is preemently an economic man who will respond to Quebec's expressed desire for sovereignty-association on the basis of calculations of material advantage alone. This assumption has potentially catastrophic consequences". Com es demostrà en el referendun d'aquell any, on una majoria de ciutadans quebequesos (entre els quals la pràctica totalitat dels anglòfons) rebutjaren la proposta de Sobirania-Associació. SMILEY, (1980). Pg. 260.

En aquest sentit també, el nacionalisme espanyol ha tret profit del franquisme. Car mai s'havia donat una presència tan massiva de la llengua espanyola a Catalunya com en els darrers quaranta anys. La immigració per una banda, i la TV per l'altra, han capgirat de forma total l'equilibri lingüístic, bàsicament diglòssic, que existia tradicionalment al país. Que aquest fet fou, si més no, fomentat per les autoritats franquistes, està fora de dubtes. El règim se serví per una banda, de la misèria de les seves regions més pobres, i de l'altra, de la repressió que impossibilità als catalans "autòctons" de dir-hi la seva¹⁴. El fet cert, però, és que, més enllà de la retòrica de la transició sobre la integració dels immigrants a la societat catalana, hi ha una part important d'aquest col·lectiu que és molt receptiu als discursos pan-espanyolistes difosos des de determinats mitjans de comunicació, tals com ABC, El País, la COPE i sobretot, des de les televisions privades (Tele 5 i Antena 3TV). Aquest discurs pan-espanyolista, pot representar a curt termini

¹⁴ És més que evident, que en cas d'haver existit a Catalunya un sistema constitucional liberal-democràtic, no s'hauria produït una immigració tan intensa com la que tingué lloc. L'abast de la immigració espanyola a Catalunya només pot comparar-se amb altres moviments poblacionals ocorreguts en règims dictatorials, tals com els que es donaren a l'URSS d'Stalin.

una amenaça evident per l'statu quo político-cultural actual. La campanya del nacionalisme espanyol, a més a més, sembla que darrerament incideix també en l'àmbit internacional, com ho demostra el fet que a l'Amèrica del Sud comencen a aparèixer articles en diversos mitjans contra la "persecución del español" a Catalunya. En aquest sentit, no podem oblidar fets com el creixent intervencionisme bel.ligerant d'homes com **Mario Vargas Llosa**, recentment nacionalitzat espanyol i escollit membre de la Real Academia de la Lengua Española, contra la política lingüística de la Generalitat d'adalt¹⁵. O, per altra banda, la política del govern espanyol -encapçalada per Javier Solana, al qual ja ens hem referit més amunt- a Andorra¹⁶

¹⁵ Veure en aquest sentit les declaracions de Vargas a **EL PAIS**, 27 de març de 1994. És interessant assenyalar el fet que molts mitjans de comunicació han aprofitat l'adopció de la nacionalitat espanyola d'aquest escriptor per enaltir el patriotisme espanyol, en una conjuntura tan crítica com l'actual.

¹⁶ L'establiment de relacions diplomàtiques Espanya-Andorra, més enllà de les declaracions oficials, ha donat lloc a fets tant increïbles com l'elecció d'un ambaixador espanyol a Andorra que no parla, ni entén, el català. Tampoc ens podem oblidar de les insistents pressions que des de Madrid es fan per tal de substituir el Bisbe de la Seu d'Urgell pel Rei Borbó com a co-príncep. O la recent formació d'un Consejo de Residentes Españoles, com a grup de pressió al Govern andorrà.

En definitiva, el neo-nacionalisme espanyol liberal s'ha construït en base a dos elements principals. Un primer és la tradició nacionalista pre-bèl·lica, amb les aportacions tan dels historiadors del XIX, que forjaren el mite de l'Espanya pre-romana així com dels intel·lectuals i polítics del primer terç del segle XX, els més representatius dels quals ja hem estudiat. L'altre element són les transformacions ocorregudes durant la dictadura franquista, que han donat lloc a una progressiva homogeneïtzació del territori -bé que no total- i a la difusió d'una determinada identitat col·lectiva com mai abans s'havia donat, gràcies al desenvolupament científic-tècnic així com a les migracions poblacionals que modificaren les estructures socials de tot el territori. Aquestes transformacions han permès que molts intel·lectuals i polítics minimitzin la identitat nacional catalana, i sobretot, intentin impedir el desenvolupament d'una lleialtat política altra que la estrictament adreçada a l'Estat i la Nació espanyola.

CAPÍTOL SISÈ: L'ESPANYA DELS "JÓVENES NACIONALISTAS"

L'any 1992 representa, sens dubte una fita important en la història recent de l'Estat espanyol. L'anomenat "Año de España" donà lloc a especulacions optimistes sobre el sorgiment d'una "nova Espanya", les quals, però, de seguida la realitat -en forma de crisi econòmica- va demostrar que no eren més que producte bé d'un estat d'excitació puntual, bé d'un voluntarisme coratjós i idealista¹. Des del nostre punt de vista, el que ens interessa d'aquest any és que amb ell s'acomplia una dècada de l'ascens al poder d'una fornada de polítics que per primera vegada professaven explícitament un nacionalisme, el principal objectiu del qual era el reforçament del sentiment nacional

¹ Veure **COMPANY-PASCUAL** (1993).

espanyol, des d'una perspectiva liberal i europeista, seguint doncs, les formulacions dels intel·lectuals pre-bèl·lics. L'octubre de 1992 donà lloc a moltes anàlisis sobre les transformacions que s'havien succeït al llarg dels darrers anys, les quals es materialitzaren en llibres, diaris, etc. Sens dubte, però, l'èxit més rotund d'aquests governants ha estat el saber transmetre a la societat un missatge d'orgull patriòtic espanyol, no només trencant amb la identificació entre espanyolisme i feixisme que s'havia donat al llarg dels decennis anteriors, sinó també reeixint a presentar davant l'opinió pública "espanyola" els nacionalismes perifèrics, com a moviments reaccionaris, deslleials i egoistes. Aquest patriotisme espanyol s'estengué per un efecte "contagi" al partit de l'oposició, fins al punt que en les eleccions de 1993 assistírem a una lluita ferotge entre els dos principals candidats per monopolitzar el sentiment d'espanyolitat.

En les següents pàgines, analitzem els principals trets d'aquest neo-nacionalisme espanyol, que es poden sintetitzar en cinc idees-força: identitat, vertebració, nacionalització, solidaritat i societat civil.

6.1.- La identitat espanyola

Poc després de la seva investidura, Felipe González, en una conversa amb el llavors director del El País, Juan Luís Cebrián, li comentava,

"Sabes lo que dicen del nuevo gobierno español en Estados Unidos? Pues que somos un grupo de jóvenes nacionalistas. Y no les falta la verdad. Creo que es necesaria la recuperación del sentimiento nacional, de las señas de identidad del español"².

Arran d'aquesta significativa revelació, Cebrián raonava,

"Ahora descubro en él (...), las huellas de un Indalecio Prieto reclamando la "conciencia interior de España para los españoles", la fervorosa ensoñación de Azaña por la "resurrección de la civilización española". Este vigoroso sentimiento patrio, que a los de nuestra generación nos recuerda un poco a la retórica de los luceros y los fuegos de campamento, tiene su hondo arraigo en las mejores tradiciones del 98 que recogieron ilustres republicanos e izquierdistas de la preguerra"³.

Aquestes cites són altament significatives. En primer lloc descobreixen l'orientació nacionalista del nou govern, sovint dissimulada

² CEBRIÁN (1982). Pg.1.

³ Ídem.

sota una fraseologia socialista i esquerranista. Segonament, ens indica la importància de la reconstrucció dels signes d'identitat de l'espanyol, i, en darrer lloc, que aquesta reconstrucció es duu a terme en base a la recuperació dels intel·lectuals de la pre-guerra.

D'aquestes constatacions, la primera és de calaix. Tot partit que accedeix al govern ha de fer una política per tota la societat, no únicament adreçada als seus votants. Per això la seva acció esdevé automàticament "nacional", és a dir de defensa i promoció dels interessos de la nació o col·lectivitat,

"(...) es tarea prioritaria del Partido Socialista formular el interés general de España en la década de los noventa. Lo hicimos con acierto en 1977 y en 1982, por lo que nuestro proyecto, además de socialista, ha tenido desde mi punto de vista un carácter de proyecto nacional en el sentido de identificar y perseguir objetivos nacionales que son, por ello, comunes a la mayoría de españoles"⁴.

El que ens interessa, però, és la referència a la recuperació de les "señas de identidad del español". Òbviament, aquestes no podien fonamentar-se literalment en l'espanyolisme feixista que havia difós

⁴ BENEGAS, (1990). Pg. 11.

l'anterior règim. Calia reconstruir una nova identitat de l'espanyolisme, formulada sobre una base democràtica. Això és precisament el que defensava en Jordi Solé i Tura quan fa pocs mesos afirmava en unes jornades de reflexió que, pels socialistes, "Nuestro objetivo es dotar de contenido a la identidad democrática española"⁵. Aquest voluntarisme, senyal inequívoc que el que es desitja no es dóna en l'actualitat, comporta la invenció d'una nova cultura política fonamentada en la lleialtat dels ciutadans a l'estat espanyol com a estat democràtic plenament homologat a la resta d'Estats europeus amb els quals s'està en procés d'unificació, i els quals, com ja s'ha remarcat a l'inici d'aquest treball, exigeixen l'existència d'aquesta identitat.

Òbviament, aquesta nova identitat democràtica, s'ha de fonamentar en l'acceptació de l'Estat de Dret i en el pluralisme polític i social. D'aquí que la Constitució, la norma suprema polític-jurídica i àdhuc simbòlica, se'ns presenta en l'actualitat com el referent comú de tots els espanyols,

⁵ LA VANGUARDIA, 18 de juliol de 1993.

"Es decisivo que todos tengamos clara la verdadera entidad de lo que implica el término ciudadanía y donde reside esa condición en el momento actual. Podemos sentirnos profundamente catalanes, vascos, extremeños o andaluces, pero debe quedar claro que nuestros derechos a influir y ser escuchados en los asuntos públicos, a ser respetados por los poderes establecidos, a ciertas reglas de juego en las relaciones laborales, las tenemos en nuestra condición de ciudadanos españoles, al amparo de una Constitución que es la española de 1978"⁶.

És a dir, que és la Constitució la que dóna una identitat democràtica a l'espanyolisme. Aquesta nova formulació de la identitat espanyola ha estat teoritzada a partir de dos conceptes que cada cop assumeixen més importància dins els teòrics del neo-nacionalisme espanyol. El primer és el de **patriotisme constitucional**, mentre que el segon, és el de la **nació política** en oposició a la nació cultural.

La formulació del patriotisme constitucional fou inicialment desenvolupada per **Jürgen Habermas**, i la seva aplicació al cas espanyol ha estat obra de l'actual president del Senat, **Juan José**

⁶ **RODRÍGUEZ IBARRA**, (1993).

Laborda⁷. Per patriotisme constitucional s'entén que tota comunitat humana històricament constituïda té com a referent central i comú, un ordenament jurídic que garanteix la llibertat, entesa aquesta com la igualtat essencial dels drets i deures del ciutadà. És a dir, que és l'ordenament jurídic -la Constitució-, construït en base a uns principis político-jurídics universals, el factor d'identificació nacional prioritari. Això suposa que és únicament la Constitució espanyola la que ens permet ser ciutadans lliures amb drets i deures. Hi ha doncs, una abstracció d'ordre político-jurídica plena, no comptant per res altres valors, com els culturals, lingüístics, etc., que resten totalment subordinats als d'ordre jurídic. En darrer terme, això implica que les identitats **culturals** catalana, basca i gallega, només es poden desenvolupar si així ho estableix la Constitució. D'aquí s'arriba a la paradoxa que únicament es pot ser català, basc o gallec, si s'és espanyol, condició aquesta, doncs, prèvia a les altres.

Aquesta teorització lliga amb la segona que hem esmentat, la de

⁷ **LABORDA**, (1992).

la Nació política, la qual ha estat formulada pel Professor Andrés de Blas Guerrero, al qual ja ens hem referit més amunt. De Blas, seguint també altres teòrics polítics, diferencia la Nació política de la Nació cultural. Aquest plantejament parteix de la distinció entre dues teories generals del nacionalisme. La doctrina del Nacionalisme Polític té el seu origen en la Il·lustració i en Revolució francesa, i es caracteritza pel seu component racionalista i abstracte, rupturista amb la tradició, i per concebre la Nació bàsicament com un conjunt de ciutadans que els uneix el gaudi d'uns drets derivats d'una constitució que han pactat entre ells. És una visió, doncs, subjectivista, voluntarista i on la Nació és bàsicament un projecte de futur. Quant al Nacionalisme cultural, és un producte expressament contrarevolucionari, formulat pels romàntics i idealistes alemanys tals com Herder i Fichte i continuada per l'Escola Històrica del Dret, pels quals, la Humanitat està naturalment dividida en Nacions les quals són realitats objectives definides segons trets culturals històricament determinats (llengua, costums, raça). Aquí, doncs, la voluntat de l'individu resta subordinada a l'organisme

col·lectiu que és la Nació (organicisme)⁸. És en base a aquesta dualitat teòrica del nacionalisme, que Blas titlla els nacionalismes "perifèrics" com a culturals, i l'espanyol, com a polític⁹. Això ha estat evident en el cas del nacionalisme català, sobretot arran la influència de l'Escola Històrica del Dret de Savigny damunt del Prat de la Riba ideòleg de **La Nacionalitat Catalana**. Àdhuc s'ha arribat a acceptar un nacionalisme cultural sempre i quan aquest impliqui una lleialtat a la Nació i l'Estat espanyols, és a dir, no doni lloc a projectes polítics alternatius a l'espanyol¹⁰. Per Blas, així, la legitimació històrica de les nacions culturals, no ha de servir per erosionar la legitimació democràtica de la nació política espanyola, la qual evidentment s'entén situada en un pla suposadament superior a aquella.

En definitiva, podem dir, el neo-nacionalisme espanyol planteja que el nou règim polític, amb la Constitució i particularment el seu article 2,

⁸ HERRANZ DE RAFAEL, (1992).

⁹ BLAS GUERRERO, (1984).

¹⁰ BLAS GUERRERO, (1993b).

tenen un caràcter **refundacional** d'una identitat espanyola democràtica¹¹. D'aquí, doncs, que el principal problema o obstacle que té l'afermament d'aquesta identitat, són els moviments nacionalistes que plantegen l'existència de marcs polítics de lleialtat/pertanyença incompatibles amb el constitucional-espanyol, car pressuposen l'existència d'àmbits de sobirania diferents al del poble espanyol (art.1.2 de la CE) o, en el seu cas, les Corts Generals (art.66 de la CE). En concret, aquests moviments nacionalistes fonamenten la seva legitimitat en l'apel.lació al **dret a l'autodeterminació**, entès com un dret humà col.lectiu¹². Per això des del nacionalisme espanyol, s'ha dut a terme una lluita ideològica sense quarter per a erradicar aquest principi,

¹¹ L'article 2 de la CE sosté que, "La Constitución se fundamenta en la indisoluble unidad de la Nación española, patria común e indivisible de todos los españoles, y reconoce y garantiza el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que la integran y la solidaridad entre ellas".

¹² Veure HERRIA 2000, (1990).

"La puesta en cuestión del sistema -la autodeterminación como proceso abierto- es un factor extremadamente negativo para la afirmación del Estado. No hay Estado que pueda asegurar su condición básica de existencia -la estabilidad- si su población y territorio se ponen en cuestión"¹³.

La reformulació consisteix en el següent,

"Frente a esto se ha de defender que la autodeterminación se produjo con la aprobación de la Constitución y de los estatutos de autonomía y se ejerce cotidianamente mediante el funcionamiento del Estado de derecho"¹⁴.

Això no obstant tot el que s'ha dit fins ara, és evident que la Constitució espanyola no respon al model contractualista de creació de comunitats polítiques, donat que, com cada cop es posa més de manifest, es considera que la "Nació espanyola", en tant que comunitat cultural històricament constituïda és anterior al pacte polític de 1978.

Per això,

¹³ **RECALDE**, (1991). Pg. 39.

¹⁴ Ídem.

Sobre el debat generat entorn el dret a l'autodeterminació, particularment en els diaris, veure **BLAS GUERRERO**, (1993c). Pgs. 9-20; també és interessant l'article de **VICIANO PASTOR**, (1991). Pgs. 141-188.

"La Nación española es un *prius* sociológico y emotivo anterior y superior a la Constitución"¹⁵.

Car el nacionalisme espanyol no està exempt de referències culturals i ètniques. Ja hem vist, que la llengua és tal vegada el signe d'identitat més important, també, pels espanyols. Per altra banda, l'article 3.1 de la Constitució estableix que el castellà és la llengua oficial de l'Estat espanyol, la qual tots els ciutadans tenen l'obligació de conèixer-la, el que significa, no cal dir-ho, un greuge comparatiu respecte les altres llengües.

D'altra banda, hom ha considerat que la distinció entre nacionalismes culturals i els polítics no és més que un intent de menysvalorar o subordinar els primers respecte els segons¹⁶. Car totes les nacions, o si es vol, tots els moviments nacionalistes, tenen per objectiu, en darrer terme, construir un estat propi, per a la qual cosa intenten **maximitzar els seus avantatges**, tot emprant aquells recursos

¹⁵ **SOLOZABAL ECHAVARRÍA**, (1993). Pg.77.

¹⁶ Vegi's per exemple **RIBÓ**, (1988). Pg. 71.

que tenen més a l'abast. Així,

"Si de moment no es tenen institucions estatals generals com a embolcall i instrument, el nacionalisme se'n cerca un substitut en les estructures de què disposa, en estats parcials o en les forces socials globalment nacionals, en la literatura, en l'església, el sindicat o el partit. Però la seva meta sempre continua essent realitzar-se en un estat nacional (...). Estat i nació continuen referits l'un a l'altra, encara que el propi estat de vegades falti"¹⁷.

Altrament dit, no existeixen vocacions en les nacions, en tant que societats humanes, car

"la observación sociológica debe hacernos rechazar asimismo el concepto ideológico de vocación de una nación, vocación pacífica, bélica, cultural, misionera, etc. Aunque deban tenerse en cuenta las aspiraciones diferenciadas de cada clase (y esta diferenciación es elocuente en sí misma), cualquier nación tiende a maximizar sus ventajas"¹⁸.

En definitiva, la construcció d'una identitat espanyola democràtica, tot i fonamentar-se en gran mesura en principis jurídicocostitucionals als quals ja hem fet referència, no pot escapar-se també d'incloure elements culturalistes i ètnics, tals com la llengua, que a l'igual que molts altres nacionalismes, també és considerada pel

¹⁷ WITTE, (1986). Pg. 79.

¹⁸ RODINSON, (1975). Pg. 50.

nacionalisme espanyol com un element prioritari d'identificació col·lectiva. Això ens porta a concloure que malgrat els intents de presentar els moviments nacionalistes "perifèrics" en un pla inferior al moviment nacionalista "central", l'espanyol, el fet cert és que ambdós actuen en un mateix escenari, el que implica l'existència inequívoca d'un conflicte polític, de legitimitats i de lleialtats, que travessa de forma profunda l'Estat.

6.2.- La vertebració

No cal dir que el tema de la vertebració de l'Estat espanyol és sens dubte un dels més clàssics dins de la cultura política del nacionalisme espanyol, d'ençà que Ortega y Gasset el formulà explícitament amb la seva coneguda obra a la qual ja ens hem referit. I més que un tema clàssic, se'l pot considerar com una obsessió dels successius governants espanyols. S'entén per vertebració de l'Estat espanyol, bàsicament, l'existència d'un "projecte de vida en comú" de totes i cadascuna de les seves regions, que pretén posar terme tant a

les "Dos Españas" com als projectes territorials particularistes, considerats pel propi Ortega com una autèntica malaltia de l'organisme polític espanyol. En aquest sentit, la vertebració d'Espanya implica l'existència d'organitzacions d'àmbit estatal que siguin corretges de transmissió d'aquest moviment integrador, les quals han de ser presents en tots els territoris de l'estat, per evitar "egoismes territorials".

Òbviament, la dictadura franquista significà un pas endavant enorme en aquesta vertebració, mitjançant l'homogeneïtzació estructural a la qual ja hem al·ludit. Amb tot, el seu caràcter autoritari li restava legitimitat democràtica. Calia doncs, un projecte que conjugué vertebració i democràcia. Sens dubte, pel neo-nacionalisme espanyol, aquest projecte va ser assumit d'ençà 1982 pel Partido Socialista Obrero Español, car és l'únic partit que té una presència més o menys regular -amb variacions, però- en tot el territori estatal¹⁹. Els líders i quadres socialistes presenten aquest fet, el de ser l'únic partit

¹⁹ Recentment, Felipe González responia a aquells que l'acusaven de cedir als "xantatges" dels nacionalistes, dient que el socialisme tenia la voluntat de construir un projecte polític vàlid des de Girona fins a Cadis.

amb un arrelament significatiu en cadascuna de les 52 circumscripcions electorals i en les 17 comunitats autònomes, amb un orgull poc dissimulat,

"Todo ello configuró un panorama en el que el PSOE aparece como la única fuerza política cuya implantación homogénea en todo el Estado le permitía vertebrar, con una perspectiva de solidaridad nacional, el proceso de construcción del Estado democrático en su dimensión política y en su dimensión de Estado de las Autonomías"²⁰.

Aquest posicionament és paradoxal, car de fet representa, des d'una perspectiva nacionalista-espanyola un reconeixement de la feble capacitat d'integració nacional. Per això, un dels principals objectius de l'acció de govern ha estat reforçar les institucions d'àmbit estatal i de caràcter voluntari, en un intent d'enfortir la societat civil com veurem més avall²¹. Un exemple paradigmàtic d'aquesta política, és la portada

²⁰ GUERRA, (1985). Pg. 11-12.

Així el PSOE ha denunciat sistemàticament la feblesa del PP en determinades comunitats autònomes, bàsicament les titllades d'històriques, i particularment el pacte amb la UPN, que ha dut a la desaparició del PP navarrès en benefici dels regionalistes. Per això, el PSOE considera que el PP és incapaç d'articular un "projecte nacional".

²¹ Recentment la polèmica sobre la invertebració d'Espanya sembla ressorgir. Veure per exemple, ABELLÁN, (1994).

a terme pel Ministerio de Asuntos Sociales, si més no durant l'etapa encapçalada per Matilde Fernández, la qual es caracteritzava per distribuir subvencions exclusivament a aquelles associacions de voluntaris o no-governamentals d'àmbit estatal.

De la vertebració, però, també podem fer una altra lectura. Aquella que es deriva de l'actuació dels poders públics en l'ordenació de l'espai, del territori. Aquí, òbviament, les infraestructures ocupen un lloc destacadíssim. Un país ben comunicat, és un país ben integrat. Així, la construcció de xarxes de transport, no només respon a problemes tècnics i econòmics, sinó que també tenen una vocació política i comunitària. En aquest sentit, ja en el segle XIX, els governants de l'Estat espanyol, van tenir molt clar quin havia de ser el mapa de les comunicacions per ferrocarril. Com se sap la xarxa ferroviària espanyola es construí de forma radial, existint un centre (Madrid, per descomptat) de la qual partien totes les línies que comunicaven amb la resta de l'estat. I qui diu els ferrocarrils, diu també la xarxa de "carreteres nacionals", ja en el segle XX. Això implica que no hi havia comunicació

entre aquells territoris que no fossin atravesats per una mateixa línia radial, reforçant-se d'aquesta manera el rol vertebrador i centralitzador de Madrid. Els eixos alternatius als radials, fossin de tipus concèntric o no, o bé foren construïts més tard, o bé, cas per exemple de l'eix Barcelona-València, ho foren per la iniciativa privada.

Tota aquesta disquisició ve a tomb pel protagonisme que les obres públiques i les infraestructures han tingut en els darrers anys. Curiosament, a l'igual que en els casos de la Primera i la Segona Dictadures, gran part de l'actiu dels governs socialistes s'ha fonamentat en aquests sectors. Així un dels eixos principals del programa electoral socialista per a les eleccions de 1993 era precisament un faraònic projecte de desenvolupament de les infraestructures que contemplava la inversió de 18 bilions de pessetes²².

Àdhuc, la necessitat del desenvolupament d'infraestructures ha estat defensada per alguns com una política concreta que beneficiaria

²² LA VANGUARDIA, 5 de març de 1993.

els plans de contra-insurgència, de lluita contra ETA particularment, en modificar de manera ostensible el desenvolupament futur d'aquells territoris -comarques- considerats planters d'activistes.

La vertebració d'Espanya, doncs, esdevé un objectiu prioritari del nacionalisme espanyol. Que s'hagi aconseguit, però, és tota una altra història. Òbviament, en tot cas, el que és segur és que l'any 1985, no s'havia assolit, malgrat l'opinió del propi Alfonso Guerra, el qual en una conferència pronunciada a Oxford aquell any, conclouia taxativament,

"Estamos superando entre todos los males descritos por Ortega y transformamos al país desde la disgregación a la vertebración. Estamos por fin ante una España vertebrada"²³.

6.3.- La Nacionalització

A l'igual que l'anterior, la nacionalització de l'Estat, ja hem vist que també va ser propugnada per Ortega y Gasset. Les seves crides a la nacionalització de l'Estat, de la política, es referien bàsicament a la

²³ GUERRA, (1986). Pg. 18.

destrucció del sistema oligàrquic, del caciquisme, d'un sistema polític i d'una administració controlats pels sectors més retrògrads que impediien el desenvolupament de les potencialitats productives. Nacionalització, doncs, implica la construcció d'un aparell d'Estat, d'una administració professional, tecnocràtica i independent de les alternances de partits. Precisament allò que mai s'havia aconseguit en un estat sotmés en els darrers cent cinquanta anys a continus cops de força i desplaçaments polítics traumàtics, que havien generat la figura del "cesante", sempre disposat a conxorzar-se per tornar a pujar al poder i així fer fora al del color oposat, que un cop en l'oposició també conspirava per recuperar el poder i així reiniciar el procés. La nacionalització, doncs, no es refereix a la propietat dels béns de producció, sinó a l'orientació de l'acció de l'administració, basada en la neutralitat política, i en la no acumulació de poder en una oligarquia, ans en la creació de diversos pols de poder (polític, social, econòmic) que puguin fer de contrabalança un de l'altre²⁴. De fet, doncs,

²⁴ Sobre aquesta qüestió, veure les declaracions de González a RIVERIEGO, (1982). Pgs. 113-114.

nacionalització implica la construcció d'un estat com a projecte col·lectiu de tots els ciutadans, en el qual tothom s'hi pugui identificar, i no únicament aquells que en un moment determinat són al poder. Era precisament aquest tipus d'organització, el que debades va propugnar Ortega en els primers anys trenta, i el que precisament Azaña no respectà car la seva actuació política fou també particularista, la qual cosa marcà l'allunyament del primer de la defensa activa de la República. Paradoxalment, alguns dels balanços que s'han fet amb motiu dels deu anys de govern socialista, àdhuc des de posicions considerades properes, han remarcat el fet que el PSOE, en aquest període, contràriament al que propugnava públicament quan va accedir al poder, havia reeixit a controlar la pràctica totalitat dels òrgans de l'Estat (el Defensor del Poble, el CGPJ, el TC, el Tribunal de Comptes, RTVE, el Banc d'Espanya) emparat per les folgades majories absolutes²⁵, el que ha fet créixer una desconfiança envers aquests òrgans, i envers l'administració en general, per part de la ciutadania²⁶.

²⁵ GOR, (1992). Pgs. 30-31.

²⁶ Òbviament és lícit preguntar-se fins a quin punt, aquest control dels principals òrgans de l'Estat, àdhuc els encarregats de controlar la

6.4.- La solidaritat

Sens dubte el concepte de solidaritat és el més present dins el discurs polític del neo-nacionalisme espanyol, i encara més en el cas del PSOE, en tant que partit considerat com d'esquerreres. La seva importància es reflexa en l'article 2 de la CE. La solidaritat s'ha materialitzat contemporàniament en l'Estat del Benestar. La solidaritat és concebuda pel neo-nacionalisme espanyol tant en el pla individual com en el col·lectiu o territorial. El primer implica la redistribució parcial de la riquesa de les rendes des dels sectors amb més recursos als més pobres, així com la prestació de serveis socials i d'altres tipus per part de l'estat²⁷. Pel que fa al pla col·lectiu o territorial, la solidaritat consisteix en la reducció dels desequilibris territorials quant a nivell de desenvolupament econòmic (PIB regional per habitant, taxa d'atur...)²⁸. L'estat del benestar, en aquest sentit, es considera com un projecte de

pròpia administració, no pot considerar-se com una de les causes de l'expansió de la corrupció política.

²⁷ CASTIÑEIRA, (1990).

²⁸ RODRIGUEZ IBARRA, (1993).

reforçament de la cohesió d'una societat humana (creació de xarxes de solidaritat) que a l'hora legitima l'aparell estatal, per la qual cosa es pot considerar que respon a un plantejament nacionalista comunitari. A l'estat espanyol, la protecció social representava el 12% del PIB l'any 1975, percentatge ínfim en comparació amb la de la resta d'estats europeus en aquell mateix any. Ha estat amb el PSOE al govern que s'han implementat les polítiques de benestar més ambiciosos, tals com la universalització de la sanitat i l'ensenyament, entre d'altres, fins al punt que l'any 1991, les despeses de protecció social representaven el 21.37% del PIB²⁹. El que ens interessa subratllar és que, seguint l'eslògan del XXX Congrés del Partit, celebrat a les darreries de 1984, "Espanya", és un "compromiso de solidaridad", és a dir, que el discurs nacionalista es vehicula a través de valors comunitaristes, el més important dels quals és la solidaritat entre tots els "espanyols". En aquest sentit, la construcció d'un Estat del benestar implica també el reforçament dels vincles d'integració nacional enfront els egoismes sectorials i/o territorials. És precisament aquest el discurs que el neo-

²⁹ EL PAIS, 27 de maig de 1993, Quadern Electoral, pg. 2.

nacionalisme espanyol ha emprat per combatre els nacionalismes perifèrics. Un exemple claríssim el trobem en la polèmica del 15%, en les referències a la necessitat de l'existència d'una "caixa comuna" reivindicada reiteradament i contundent pels opositors al traspàs d'aquesta quantitat, per exemple, per Rodríguez Ibarra³⁰.

El reforçament d'aquests vincles d'integració nacional el duu a terme l'Estat del Benestar a través d'una centralització i burocratització del poder, derivades del seu caràcter planificador i intervencionista, que fa que tendeixi, en aquells estats federals o duals, a envair les jurisdiccions locals o regionals. Per legitimar aquesta "invasió" l'estat central addueix que és l'únic que vetlla per l'interès col·lectiu o general de la població i, en conseqüència, que té un capteniment objectiu i neutral, contràriament al dels governs locals o regionals, els quals actuen de forma egoista o particularista.

³⁰ De fet, però, Rodríguez Ibarra, malgrat les seves referències contínues a la solidaritat, no fa més que defensar els seus interessos particulars, car és ben evident que pel que fa a l'statu quo en matèria de finançament la seva comunitat és de les més beneficiades.

És precisament aquesta dialèctica entre el tot i les parts, la que neo-nacionalisme espanyol intenta consolidar. En concret, es fomenta el **conflicte intercomunitari** (entre diferents comunitats autònomes) així com el **conflicte intracomunitari** (a l'interior d'una pròpia comunitat autònoma), per tal de refermar el poder de les institucions centrals, pretesament neutrals i objectives (Govern, Corts Generals, Tribunal Constitucional), les quals exerceixen una funció **arbitral** que les legitima davant l'opinió pública. Dos exemples claríssims són la qüestió del finançament autonòmic i la de la llengua.

Quant al primer, el conflicte intercomunitari, el neo-nacionalisme espanyol ha intentat presentar-lo com a una lluita entre comunitats riques i comunitats pobres, dialèctica, dit sigui de pas, en la qual una part del nacionalisme català ha caigut de ple, tot fent comparacions amb el cas italià³¹. Car el que s'aconsegueix amb aquesta dialèctica és eliminar el caràcter eminentment **plurinacional** de l'estat espanyol

³¹ Posar Itàlia com a punt de referència per a l'Estat espanyol, és caure de ple, per raons òbvies, en l'estratègia estatalista característica de les opcions més o menys federalitzants. En cap cas, doncs, beneficia a les opcions nacionalistes i, molt menys encara, a les independentistes.

mitjançant dos procediments. Per una banda, es rebaixa l'estatus de les nacions no-espanyoles (Catalunya, País Basc i Galícia) al de comunitats autònomes, equiparant-les amb regions espanyoles. De l'altra, s'accentua l'esquarterament d'aquestes nacions, mitjançant la divisió dels seus territoris en diverses comunitats autònomes a les quals els és constitucionalment prohibit federar-se (article 145 de la CE). Un cop eliminat el caràcter plurinacional de l'estat -el reconeixement del qual implicaria, pel cap baix, unes relacions especials entre les nacions no espanyoles i el poder central- és fàcil presentar les querelles entre comunitats autònomes com a simples reaccions egoistes i particularistes les quals només es poden resoldre mitjançant la intervenció racional, neutral i objectiva del poder central.

Quant al segon, el conflicte intracomunitari, aquest s'ha desenvolupat sobretot en les comunitats autònomes considerades "bilingües"³². En elles s'hi ha intentat produir divisions societals entre

³² Que són el Principat, València, les Illes, Navarra, País Basc i Galícia. Caldria afegir també l'Aragó. En total, un 40% de la població de l'Estat espanyol viu en aquestes comunitats autònomes.

els nacionalistes particularistes i els "lleials" a l'Estat, prenent com a instruments aquells aspectes que podien polaritzar més l'opinió pública. El recurs més recurrent ha estat la qüestió lingüística. És molt interessant assenyalar que el neo-nacionalisme espanyol ha tendit a magnificar la importància dels sectors oposats a la normalització lingüística fins a col·locar-los al mateix nivell que els que en són partidaris -àdhuc al mateix nivell que els propis poders regionals³³. Car és evident que quan dos es barallen, cal la presència d'un tercer que arbitri o resolgui el contenciós³⁴. Per altra banda, el neo-nacionalisme espanyol també aprofita aquest conflicte per aconseguir un altre dels seus objectius preferents, el reconeixement per part de la ciutadania

³³ Vegeu per exemple l'editorial de **EL PAIS** del 27 de desembre de 1993, on la intervenció de l'aparell judicial en la polèmica lingüística permet posar al mateix nivell les dues parts, no tenint en compte el pes social de cadascuna d'elles. Noteu també la típica tòpica demagògia "espanyolista-obrerista" sobre "los hijos de los trabajadores inmigrados" en comparació amb els seus "compañeros de zonas más ricas".

³⁴ Salvant les distàncies, és el mateix mecanisme que va funcionar arran dels Fets de Maig de 1937. Davant la lluita entre dos bàndols, i la incapacitat d'imposar-se del poder regional, el govern de la República confiscà la competència d'ordre públic a la Generalitat. Fou la fi de la "independència de facto" del Principat i l'inici del procés de buidatge competencial de la Generalitat republicana.

catalana del fet que la llengua espanyola és també una llengua pròpia, consolidant-se així la bilingualització plena de Catalunya³⁵. Finalment, el neo-nacionalisme espanyol, vol circumscriure els territoris "bilingües" el màxim possible, tal i com es dedueix d'una enquesta recent del Centro de Investigaciones Sociológicas, organisme dependent del govern espanyol³⁶.

³⁵ És significativa, en aquest sentit, l'editorial de **LA VANGUARDIA** del 19 de març de 1994, on es presenta el bilingüisme com a "una riquesa". No sorprenentment, en la mateixa direcció apunten les declaracions públiques d'alguns polítics destacats com **Narcís Serra**, **Josep Borrell** o **Ernest Lluch**, entre d'altres. Borrell, en concret, d'ençà que la seva presència al Principat és cada cop més sovintejada, és el polític que més ha defensat la seva identitat bilingüe, buscant la legitimació intel·lectual en figures com en Josep Pla (**LA VANGUARDIA**, 24 abril 1994). Tant Borrell com Lluch, però, més que de bilingüisme, del que realment parlen és de diglòssia, car afirmen que mentre que el català es reserva per a l'àmbit familiar o creatiu, s'empra l'espanyol per al treball i la producció.

³⁶ **EL PAIS**, 16 de març de 1994.

Quant a aquesta enquesta, em permeto malfiar respecte les dades referents al País Valencià i les Illes. Fa tota la impressió que es vulgui limitar les polítiques de normalització lingüística, més o menys efectives, a les quatre províncies, deixant entreveure que en la resta, no hi ha interès. La meva sospita es basa, per exemple, en les enquestes realitzades en els darrers temps sobre hàbits lingüístics al País Valencià, on es registra un creixement de l'ús del català, particularment entre els joves.

El discurs de la solidaritat, doncs, actua com a una idea-força, crea un sentiment de comunitat i a l'ensem reforça el protagonisme del poder central com a únic actor capaç d'actuar en benefici dels interessos generals del país -de la nació- i no únicament d'una de les seves fraccions o parts.

6.5.- La construcció d'una Societat civil

Arribem al darrer concepte que considerem clau en el desenvolupament del neo-nacionalisme espanyol. El fet que sigui l'últim, però, no significa que sigui el de menys rellevància, ans tot el contrari. Els neo-nacionalistes espanyols han pres consciència que l'Estat espanyol és precisament molt estat, en el sentit, d'institucions oficials, i molt poc societat, o si es vol comunitat. Aquest fet contrasta amb la

Per altra banda, no ens cansarem mai de recordar que a Catalunya els únics bilingües som els catalans "autòctons", i que en conseqüència la situació és lluny de considerar-se com d'un "bilinguismo espontáneo y libremente aceptado", segons afirma LA VANGUARDIA (24 abril 1994).

percepció de les realitats catalana i basca, principalment, on precisament la relació que existeix és la inversa. És a dir, que en aquestes nacions hi ha una activa societat civil i, tradicionalment, un feble protagonisme de l'estat. Aquesta diferenciació és percebuda com a perjudicial pel nacionalisme espanyol. Car mentre les institucions oficials s'identifiquen amb la coacció de l'estat damunt de l'individu, independentment de la seva voluntat, la societat civil és precisament el producte d'una associació lliurement acceptada, producte de la voluntat activa dels ciutadans d'organitzar-se en aquells grups d'interès que creguin més convenients. El resultat és que, òbviament, la capacitat integradora és molt més superior en les nacions amb una societat civil activa i arrelada, que en aquelles altres on és l'estat directament qui intenta organitzar la societat mitjançant uns canals determinats. És en aquest sentit, que un antic ministre de la UCD, darrerament rehabilitat, afirmava recentment que "España necesita la cohesión social que tiene Catalunya"³⁷. Aquesta bondat de la societat civil com a element integrador per damunt del propi estat, coincideix amb una expansió d'un

³⁷ LA VANGUARDIA, 6 de maig de 1993. Revista.

tercer sector social i econòmic. Enfront els tradicionals sectors privat i públic, en els darrers anys s'ha desenvolupat de forma creixent el sector de les associacions no-governamentals o de voluntaris, sense ànim de lucre, que vehiculen l'activitat de cada cop més ciutadans sensibilitzats per les desigualtats de tot tipus que atravesava la societat sense aparentment cap supeditació governamental³⁸. La reivindicació de la societat civil, en aquest sentit, és vist, doncs, com un mecanisme molt més subtil d'integració voluntària en un projecte de país determinat. De fet, és una altra manera de difondre una idea de ciutadania, de participació, no directament lligada a organitzacions partidistes, i que per això mateix, permet arribar a més gent. Òbviament el desenvolupament d'aquests grups d'interès, grups de pressió o lobbies,

³⁸ No m'agradaria donar una visió idíl·lica de la societat civil. De fet són cada cop més els autors que qüestionen la seva persistència. Precisament, el que es critica és la progressiva "institucionalització", de moltes entitats d'aquest tipus, sobretot en la mesura que progressivament depenen més i més de les subvencions estatals per al desenvolupament de llurs activitats. El que pot condicionar, òbviament, la seva orientació. Àdhuc, determinades associacions civils poden afavorir els projectes governamentals. Vegem per exemple, el cas de les associacions d'objectors de consciència, a l'Estat espanyol, que han estat a l'avantguarda de la implantació pel govern de la Prestació Social Substitutòria (PSS), col·laborant contra el moviment anti-militarista i per la insubmissió.

a l'hora que són presentats com a producte de la vitalitat auto-organitzadora d'una societat, canalitzen també determinades "visions de país" o prenen determinats marcs de referència nacionals i no d'altres.

El neo-nacionalisme espanyol s'ha adonat al llarg d'aquests darrers anys de la importància d'aquest "retorn de la societat civil"³⁹. Així en els documents del XXX Congrés del PSOE (1984), podem llegir,

"Es, igualmente, objetivo primordial de los socialistas contribuir decididamente a la construcción en nuestro país de una nueva sociedad civil integrada y vertebrada que genere comportamientos sobre la base de una cultura democrática"

O bé

"el afianzamiento de un tejido asociativo, la reconstrucción de la sociedad civil, constituye una de las tareas más urgentes para los socialistas"⁴⁰.

Aquesta expressa voluntat política ha dut a la reforma del marc

³⁹ PÉREZ DÍAZ, (1987).

⁴⁰ PSOE, (1984). Pgs. 12 i 39 respectivament.

jurídic que afavoreixi el desenvolupament del protagonisme social d'associacions, fundacions, etc., així, com també, i cal subratllar-ho, a l'aparició de "professionals" o directius, d'especialistes en definitiva, en la gestió d'aquest tipus d'organitzacions⁴¹. Òbviament, el seu tamany és molt variable. Podem trobar des de les d'àmbit local amb recursos reduïts, passant per les clàssiques associacions d'estudiants, fins a les d'àmbit internacional amb un poder de pressió enorme (tals com Amnistia Internacional, Greenpeace, etc.)⁴².

La construcció d'una societat civil, doncs, ha esdevingut un altre dels instruments que ha emprat el nacionalisme espanyol per reforçar la seva posició. Possiblement de tot el conjunt d'organitzacions no

⁴¹ Aquests processos s'han donat també a nivell autonòmic i local, per descomptat.

⁴² Entre aquests dos extrems, trobem associacions o fundacions que fitxen ex-alts càrrecs polítics i que mouen quantitats enormes de capital. Un exemple el tenim en la **Fundación contra la Drogadicción**, fundada per l'ex-vice-president del govern Gutiérrez Mellado, que contractà l'ex-Secretari d'Estat de Defensa Eduardo Serra com a Director General. Compta amb un fons social de 1.300 milions de pessetes i desenvolupa campanyes propagandístiques per valor de 4.000 milions. Veure **LA VANGUARDIA**, 9 abril 1994.

governamentals susceptibles de formar-ne part, les que més ressò han aconseguit han estat, en general, els mitjans de comunicació. Particularment les televisions privades han basat gran part de llurs estratègies precisament en diferenciar-se el màxim possible de les televisions públiques, sobretot de TVE⁴³. El seu èxit més rotund sens dubte el van aconseguir amb motiu de les eleccions de 1993, en l'organització de sengles debats televisats, que tingueren audiències milionàries i que afavoriren una bipolarització del vot, en detriment de tercers partits estatals i sobretot dels partits d'àmbit autonòmic. Caldrà veure si aquest fenomen es torna a produir en les properes conteses electorals. Que la implantació de les televisions privades ha contribuït a la "re-espanyolització" del panorama televisiu al Principat, després d'uns pocs anys de relatiu equilibri, és un fet innegable. A més a més, la perspectiva nacional de les privades és molt més desacomplexada, és d'un espanyolisme pur i dur al qual el telespectador de Catalunya

⁴³ La societat civil, entesa en un sentit ampli, no només es compon d'organitzacions sense ànim de lucre, voluntaristes o filantròpiques, sinó també d'organitzacions privades les activitats de les quals tenen un fort impacte en el seu entorn.

estava poc acostumat, sobretot en determinats programes⁴⁴

La situació, però, no és exclusiva de la televisió. També la premsa i la ràdio privades han desenvolupat un discurs ferotgement espanyolitzador. La lluita pel control dels grans grups de comunicació multimèdia s'ha accentuat en els darrers anys. Àdhuc el procés d'unificació europea fa que des de sectors influents s'opti clarament per la fusió de la majoria d'aquests grups, amb l'objectiu d'erradicar l'anomenat "minifundisme" informatiu, sobretot pel que fa a la premsa⁴⁵.

El desenvolupament d'una societat civil "espanyola", amb un missatge clarament partidari de reduir el paper de l'estat en la societat, ha coincidit amb l'expansió d'una administració pública autonòmica que,

⁴⁴ Un exemple d'aquest desacomplexament és el malnom que reben alguns dels propietaris de mitjans de comunicació. Així el "Grup dels Serbis" estaria compost per Xavier de Godó (La Vanguardia), Antonio Asensio (El Periódico), Jesús de Polanco (El País) i l'ara defenestrat Mario Conde. Veure **EL SIGLO DE EUROPA**, Núm. 50, 5 octubre 1992.

⁴⁵ Aquest seria el posicionament, per exemple, reiteradament defensat per Juan Luis Cebrián, del Grup PRISA.

per raons òbvies, no renuncia a assumir el rol de ser "el poder" per excel·lència, si més no al Principat. Això ha donat lloc a una inversió de la situació respecte al que succeïa fa tot just pocs anys. Mentre que ara, és el nacionalisme espanyol el que és presentat com obertament partidari del desenvolupament de la societat civil al marge de l'estat i es pronuncia a favor de polítiques de privatització, el nacionalisme català és severament atacat per recolzar-se en l'administració pública com a mitjà per a reforçar posicions i evitar que sigui el mercat qui "ordeni" la societat⁴⁶. L'exemple més paradigmàtic d'això que diem el podem trobar en les reaccions a l'avantprojecte de nova llei de normalització lingüística coneguda en els darrers mesos, i que va indignar els nacionalistes espanyols. Particularment criticada foren

⁴⁶ Darrera aquesta acusació hom hi entreveu la consideració que sense els ajuts públics autonòmics, el català com a llengua de comunicació de masses, i el nacionalisme, en general, no tindria cap futur. Aquí l'experiència no reeixida de la **Cadena 13** de ràdio, o els dels diaris **El Observador** -un intent de fer nacionalisme català en espanyol- o **Diari de Barcelona**, són sovint posats com a exemple. No debades, el Partit Popular, que actualment encara juga més descaradament la carta de l'anti-catalanisme per socavar l'acord de fet entre PSOE-CiU, repetidament ha deixat entendre la seva predisposició a privatitzar els canals autonòmics.

determinades mesures coercitives que s'hi contemplen, tals com les multes o els cànonns de pel·lícules en català als cinemes. Les acusacions de burocratisme, intervencionisme, de persecució i repressió lingüística contra l'espanyol, es repetiren reiteradament en diversos mitjans.

El neo-nacionalisme espanyol, doncs, sembla "haver canviat de pell" en els darrers anys. Si bé els seus esforços continuen centrant-se en presentar-se com a un factor de progrés i de modernitat enfront els nacionalismes "perifèrics" -fet recurrent al llarg de la seva història-, ara, davant el desenvolupament d'administracions autonòmiques, dels coneguts com a "mesogovernns", adopta una actitud menys intervencionista, més societal que burocràtica, que intenta connectar amb la tendència al lliurecanvisme que sembla imposar-se en l'economia mundial, on el mercat assumeix el rol regulador de les interaccions entre els agents. En aquest sentit, podem dir que els "joves nacionalistes" de 1982, que donaren una gran importància al desenvolupament de l'Estat del Benestar, han anat adoptant posicions cada cop menys intervencionistes i més favorables a l'hegemonia del mercat i de la

CONCLUSIONS

El **nacionalisme espanyol**, en tant que construcció ideològica, neix en el segle XIX, producte d'un doble procés contraposat. Per una banda, havia de legitimar històricament el procés de construcció d'un Estat de tipus jacobí, hereu de l'antiga Corona de Castella, que tenia per objectiu la uniformització interna dels territoris sobre els quals s'estenia. De l'altra, el nacionalisme espanyol sorgeix paral·lelament a la crisi del seu Imperi d'ultramar, el qual es desfèu de forma humiliant entre 1824 i 1898, el que suposà la pèrdua definitiva de la seva consideració de potència mundial. La sublimació d'aquesta autèntica desfeta col·lectiva, impulsà, per una banda, el sorgiment del mite de la **Hispanitat**, amb la celebració, per primera vegada del IV Centenari del *Descubrimiento*, i de

l'altra l'oposició aferrissada als moviments nacionalistes que es desenvolupaven a l'interior de la península en els darrers decennis del segle. En aquest sentit, les noves fornades d'intel.lectuals i polítics que aparegueren a partir del 98, s'emmirallaren en Europa, i concretament en aquells estats més poderosos -és a dir, els més imperialistes- com a exemples per a aplicar a l'Estat espanyol, el qual tradicionalment havia estat dirigit per una classe política oligàrquica i conservadora. D'aquí el sorgiment d'un *intelligentsia* nacionalista, liberal, europeista i modernitzadora, les primeres bases de la qual havien estat posades per la **Institución Libre de Enseñanza**. Però si la Generació de 1898 fou més vital que racional, és en la de 1914, on trobem els grans **vertebradors** d'aquest pensament nacionalista liberal espanyol.

En aquesta recerca hem estudiat en concret els dos intel.lectuals i polítics més importants, Ortega i Azaña. Malgrat les seves diferències, moltes, com hem subratllat, tots dos han esdevingut els models d'aquella *intelligentsia* de la pre-guerra, la qual es caracteritzà per un patriotisme espanyol profund, gens "contaminat" per la utilització que en feu el franquisme, en els anys següents.

En la nostra recerca hem subratllat que és precisament aquesta "puresa" democràtica la que més ha estat reivindicada pels ideòlegs del neo-nacionalisme espanyol dels anys vuitanta i noranta. El gran repte d'aquests ha estat el cercar una "identitat democràtica" al nacionalisme espanyol i això es fa sense trencar per res amb el que s'ha anomenat la "història sagrada" d'Espanya que fou inicialment formulada pels historiadors nacionalistes del XIX, i la qual mai ha estat rebutjada ni tan sols pels sectors més progressistes, malgrat el seu conservadorisme ideològic. Aquesta "història sagrada" percep el procés de construcció de l'Estat espanyol com un procés "integrador" lògic i coherent, el principal protagonista del qual és Castella. Evidentment no es qüestionen els grans mites de la història espanyola com són els Visigots, els Reis Catòlics i, també, es tendeix a "oblidar" Portugal en tant que exemple reeixit d'independència estatal en el context ibèric¹.

El revifament del nacionalisme espanyol, doncs, sembla indicar que, després d'uns anys de dinàmica centrífuga marcada per la construcció de l'Estat

¹ Àdhuc darrerament, hem assistit a pronunciaments favorables a una unió ibèrica en el context de la Unió europea, com a solució per a obtenir més pes en les decisions comunitàries.

de les Autonomies, ens trobem a hores d'ara davant un moviment centrípet, de re-nacionalització espanyola del discurs polític. Així ho indica, si més no, la progressiva polarització de la vida política entre dues opcions estatals que lluiten aferrissadament per presentar-se com a "patriotes espanyoles", així com la progressiva demonització dels nacionalismes "exacerbados", i particularment, el català. En aquesta darrera qüestió, hem assenyalat que el neo-nacionalisme espanyol, malgrat el seu rebuig teòric al patriotisme franquista, ha tret profit de les profundes transformacions estructurals que es donaren durant la Segona Dictadura, particularment pel que fa a la demografia. Així darrerament hem assistit, potser per primera vegada, a la defensa del fet espanyol a Catalunya, no en base a arguments autoritaris, tipus "*derecho de conquista*", ans en base a arguments democràtics i universals, tals com la defensa dels Drets Humans a la que es refereix el Tribunal Suprem. Els intents de dividir la societat catalana, en aquest sentit, pensem que només han fet que començar.

Aquest canvi de discurs està directament relacionat amb el procés d'unitat europeu. L'estat espanyol, des del punt de vista de la resta d'Europa, presenta una mancança fonamental, que és la seva no realitzada homogeneïtzació

nacional, i doncs, l'existència de nacions sense estat, que representen en certa mesura un destorb, i que poden originar "efectes domino" en d'altres estats d'estructura jacobina (França) o unitària (Regne Unit). D'aquí la necessitat, la urgència, gosariem dir, de portar a terme una vertebració nacional-espanyola. Per fer-ho s'ha de presentar el projecte polític nacional-espanyol com a un repte col·lectiu, engrescador, capaç de mobilitzar energies i recursos i, sobretot, d'atreure a les élites (polítiques, econòmiques, socials, culturals) de les nacions sense estat, per tal de construir una suposada "nova Espanya".

Gosariem dir, que aquest projecte polític engrescador, s'està estructurant en els darrers temps entorn la represa de la "perspectiva hispanoamericana" de la política exterior espanyola, entesa a l'hora com a repte per a "re-conquerir" el mercat de les antigues colònies i com a reclam per atreure a les elites catalana, basca i gallega -totes tres, tradicionalment, amb importants interessos a l'altra banda de l'Atlàntic-. Això, si més no, és el que deixa entreveure algunes de les darreres iniciatives, com la I Trobada Iberoamericana, celebrada en les darreries d'abril, a Sitges². Aquest projecte, però, sembla més aviat una

² On destacats polítics i empresaris, la major part d'ells, poc o gens propers al nacionalisme català, es mostraren partidaris d'una major presència d'Espanya

fugida endavant del Govern espanyol, sobretot degut a les dificultats de tenir un pes decisiu dins la Unió Europea, el qual sembla inclinar-se cada cop més cap al centre i el nord d'Europa - fet aquest que s'accentuarà amb la incorporació de quatre estats més, situats en aquelles latituds-. Per altra banda, la previsible expansió del NAFTA, és a dir, de l'acord de lliure comerç de l'Amèrica del Nord, a tot el continent americà, no sembla predir un bon futur a aquesta reorientació de la política espanyola³.

Davant d'aquesta perspectiva exterior, el més probable, és que el nacionalisme espanyol opti per una nova croada re-nacionalitzadora a l'interior de les seves pròpies fronteres, tal i com ja succeí aviat farà un segle. És en aquest sentit, que podem parlar d'una propera polarització de la qüestió nacional a l'Estat espanyol en els anys veniders⁴

a l'altra banda de l'Atlàntic. En la mateixa direcció sembla anar el projecte d'ubicar a València d'un gran centre de producció de televisió adreçada a tot l'espai iberoamericà, producte del gran "èxit" de les dues darreres edicions del Festival de la OTI, en la ciutat del Túria.

³ Fa poques setmanes, Xile ja va sol.licitar la incorporació a aquest Acord que actualment aplega als Estats Units, Canadà i Mèxic.

⁴ Una altra enquesta recent del CIS, gens sospitós, per raons òbvies, de simpaties amb les nacions sense estat, informava que els percentatges de ciutadans que es consideraven únicament o més catalans, bascos i gallecs que espanyols era de, respectivament, 37%, 45% i 30%, AVUI, 26 d'abril 1994.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÁN, José Luís, (1994), "España invertebrada: estado de la cuestión", EL PAIS, 1 de febrer.**
- AGUILAR, R.-MONTORO, R., (1984), El discurso político de la transición española, Madrid, CIS.**
- ARBÓS, Xavier-PUIGSEC, Antoni, (1980), Franco i l'espanyolisme, Barcelona, Curial.**
- ARBÓS, Xavier, (1986), La idea de nació en el primer constitucionalisme espanyol, Barcelona, Curial.**
- AZAÑA, Manuel, (1966-68), Obras Completas, Mèxic, Oasis. 4 Volums.**
- BALCELLS, Albert, (1991a), El Nacionalismo Catalán, Madrid, Historia 16.**
- BALCELLS, Albert, (1991b), "Manuel Azaña i Catalunya durant la Guerra Civil", L'AVENÇ, Revista d'Història, núm. 152.**
- BALCELLS, Albert, (1992), "<Azaña, una biografia política>. Ressenya del llibre de Santos Julià", L'AVENÇ, Revista d'Història, Núm. 146.**
- BATISTA i ROCA, Josep Maria, (1952), Memorandum on the Anti-Catalan Policy of General Franco's Government, mecanografiat.**
- BATISTA i ROCA, Josep Maria, (1968), La desintegració d'Espanya i les idees de Toynbee, Barcelona, El Llamp, 1983.**

BENEGAS, José Maria, (1990), "España, el impulso necesario", SISTEMA, núm. 99.

BENET, Josep, (1973), Catalunya sota el franquisme. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura catalana, París, Edicions Catalanes.

BENET, Josep, (1990), "Azaña i la Guerra Civil (III)", AVUI, 4 de novembre.

BERAMENDI, J.G.-MÁIZ, R., (eds), (1991), Los nacionalismos en la España de la II República, Madrid, Siglo XXI.

BLAS GUERRERO, Andrés de, (1984), Nacionalismo e ideologías políticas contemporáneas, Madrid, Espasa-Calpe.

BLAS GUERRERO, Andrés-LABORDA MARTÍN, Juan José, (1986), "La Construcción del Estado en España", dins de HERNÁNDEZ, X.-MERCADÉ, X., Estructuras sociales y cuestión nacional, Barcelona, Ariel.

BLAS GUERRERO, Andrés de, (1988), "La Izquierda española y el Nacionalismo. El caso de la transición", LEVIATAN, Núm. 31.

BLAS GUERRERO, Andrés de, (1989a), "Instituciones, procesos de decisión y políticas en el Estado Autonómico: Hacia un nuevo modelo de Estado de las Autonomías", REVISTA DEL CENTRO DE ESTUDIOS CONSTITUCIONALES, Núm. 4.

BLAS GUERRERO, Andrés de, (1989b), "La situación del Patriotismo", EL PAIS, 3 de novembre.

BLAS GUERRERO, Andrés de, (1989c), El Nacionalismo Español, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.

- BLAS GUERRERO, Andrés de, (1990), "El problema nacional-regional español en la transición", dins de TEZANOS, J.F.-BLAS GUERRERO, A., et altri, La Transición Española, Madrid, Fundación Sistema.**
- BLAS GUERRERO, Andrés de, (1991), Tradición Republicana y Nacionalismo español, Madrid, Tecnos.**
- BLAS GUERRERO, Andrés de, (1993a), La ambigüedad nacionalista de Ramiro de Maeztu, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials.**
- BLAS GUERRERO, Andrés de, (1993b), "Legitimidad y Estado Autonómico", EL PAIS, 29 de gener.**
- BLAS GUERRERO, Andrés de, (1993c), "Estudio de la Autodeterminación y la Secesión", REVISTA DEL CENTRO DE ESTUDIOS CONSTITUCIONALES, Núm. 15.**
- CABANA, Francesc, (1972), "Els grans bancs espanyols i llur penetració a Catalunya", RECERQUES, Núm. 2.**
- CALVET, Jordi, (1992), "Conversa amb Juan Pablo Fusi", L'AVENÇ, Revista d'Història, Núm. 158.**
- CALVO SERER, Rafael, (1949), "España, sin problema", ARBOR, Núm. 45-46.**
- CARDÚS, Salvador, (1989), "El neonacionalisme espanyol", dins de DD.AA., El Nacionalisme català a la fi del Segle XX, Barcelona, Revista de Catalunya.**
- CASTIÑEIRA, Àngel, (1990), Societat Civil i Estat del Benestar, Barcelona, Pòrtic.**

- CEBRIÁN, Juan Luís, (1982), "El Señor Presidente", EL PAIS, 12 de
deseembre.**
- CEREZO GALVÁN, Pedro, (1984), La voluntad de aventura,
Barcelona, Ariel.**
- CEREZO GALVÁN, Pedro, (1993), "El pensamiento filosófico. De la
generación trágica a la generación clásica. Las Generaciones
del 98 y del 14", dins de JOVER, José Maria (dir), Historia
de España Menéndez Pidal. Tomo XXXIX: La Edad de
Plata de la Cultura española, (1989-1936), Madrid,
Espasa Calpe, Volum 1.**
- CIRUJANO MARIN, Paloma et altri, (1985), Historiografía y
Nacionalismo Español, 1834-1868, Madrid, Centro de
Estudios Históricos-CSIC.**
- COMPANY, Eduard-PASCUAL, Josep Maria, (1993), Hola Espanya!,
Barcelona, El Llamp.**
- CONSELL NACIONAL CATALÀ, (1955), Document Núm. 19/A.-
Informe sobre la situació política de Catalunya i Espanya,
12 abril. Facsímil.**
- CORTINA, Manuel, (1986), El Reformismo en España, Madrid, Siglo
XXI.**
- CUCURULL, Fèlix, (1970), Orígens i evolució del federalisme català,
Barcelona.**
- CUCURULL, Fèlix, (1975), Panoràmica del Nacionalisme Català,
Paris, Edicions Catalanes de Paris. Diversos volums.**
- CUCURULL, Fèlix (pròleg.), (1976), La Defensa de l'Estatut
d'Autonomia de Catalunya, Barcelona, Editorial Undarius.**

- CUCURULL, Fèlix (1982), "Les reivindicacions nacionals catalanes al Principat des de la Revolució Liberal a la Revolució de Setembre (1833-1868)", dins de QUADERNS D'ALLIBERAMENT, Núm. 7, pgs. 72-102.**
- DEL VAL, Fernando, (1984), Historia e ilegitimidad. La Quiebra del Estado liberal en Ortega. Fragmentos de una sociología del poder, Madrid, Universidad Complutense.**
- DÍAZ, Elías, (1983), El Pensamiento español en la era de Franco (1939-1975), Madrid, Tecnos.**
- DÍAZ HERRERA, José-TIJERAS, Ramón, (1991), El Dinero del Poder, Cambio 16.**
- ELORZA, Antonio, (1984), La razón y la sombra. Una lectura política de Ortega y Gasset, Barcelona, Anagrama.**
- ELORZA, Antonio, (1990), La modernización política de España. Ensayos de historia del pensamiento político, Madrid, Ediciones Endymion.**
- FERNÁNDEZ, Roberto, (1993), La España Moderna. El Siglo XVIII, Madrid, Historia 16.**
- FERRER, Miquel, (1975), Del Provincianisme al Regionalisme, Barcelona, Editorial Dalmau, Episodis de la Història.**
- FIGUERES, Josep Maria, (1986), "El País" a Catalunya, Barcelona, Club Arnau de Vilanova.**
- FUSI, Juan Pablo, (1990), "Revisionismo crítico e historia nacionalista", HISTORIA SOCIAL, Núm. 7.**
- FUSI, Juan Pablo, (1994), "En defensa de la memoria colectiva", EL PAIS, 25 de març.**

- FUSTER, Joan, (1985), Pamflets Polítics, Barcelona, Empúries.**
- FUSTER, Joan, (1994), Contra el Nacionalisme Espanyol, Barcelona, Curial, La Mata de Jonc.**
- GARCÍA CASADO, Sira, (1987), "Algunas reflexiones acerca del problemático nacionalismo español", CUADERNOS DE ALZATE, NÚM. 5.**
- GARCÍA DE ENTERRÍA, Eduardo, (1989), "La Constitución y las Autonomías Territoriales", REVISTA ESPAÑOLA DE DERECHO CONSTITUCIONAL, Núm. 25.**
- GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando-GONZÁLEZ VESGA, José Manuel, (1994), Breve Historia de España, Madrid, Alianza Editorial.**
- GIFREU, Josep (1989), Comunicació i reconstrucció nacional, Barcelona, Pòrtic,**
- GOR, Francisco, (1992), "La Toma de las instituciones", EL PAIS, Suplement especial, 28 octubre.**
- GUERRA, Alfonso, (1986), "El Socialismo y la España vertebrada", SISTEMA, Núm. 68/69.**
- HERRANZ DE RAFAEL, Gonzalo, (1992), La vigencia del nacionalismo, Madrid, CIS.**
- HERRIA 2000 ELIZA, (1990), Derechos Humanos Individuales, Derechos de los Estados, Derechos de los Pueblos, Bilbo.**
- HINA, Horst, (1986), El debate Castilla-Cataluña, Barcelona, Ariel.**

- JAUREGUI BERECIARTU, Gurutz, (1986), *Contra el Estado-Nación. En torno al hecho y la cuestión nacional*, Madrid, Siglo XXI.**
- JENKINS, B., (1990), *Nationalism in France. Class and Nation since 1789*, Londres, Routledge.**
- JOVER, José María, (1984), "Caracteres del Nacionalismo Español, 1854-1874", *ZONA ABIERTA*, Núm. 31.**
- JOVER, José Maria (dir), *Historia de España Menéndez Pidal. Tomo XXXIX: La Edad de Plata de la Cultura española, (1889-1936)*, Madrid, Espasa Calpe. 2 Vols.**
- LABORDA MARTÍN, Juan José, (1992), "Patriotismo Constitucional y Estado democrático", *SISTEMA*, Núm. 115.**
- LLARCH, Enric, (1984), *Creixement i dependència econòmica als Països Catalans*, Barcelona, La Magrana.**
- LINZ, Juan, (1992), "Los Nacionalismos en España", *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, Núm. 7.**
- LÓPEZ ARANGUREN, José Luís, (1983), *España: Una meditación política*, Barcelona, Ariel.**
- LÓPEZ GARRIDO, Diego, (1982), *La Guardia Civil y los orígenes del Estado Centralista*, Barcelona, Crítica.**
- LORÉS, Jaume, (1985), *La Transició a Catalunya (1977-1984). El Pujolisme i els altres*, Barcelona, Empúries.**
- MADARIAGA, Salvador, (1931), *España. Un Ensayo de Historia Contemporánea*, Madrid, Espasa Calpe.**

- MADARIAGA, Isabel, (1983), "Salvador de Madariag et le Foreign Office", REVISTA DE ESTUDIOS INTERNACIONALES, Núm.2.**
- MALLADA, Lucas, (1890), Los males de la Patria y la futura revolución española, Madrid.**
- MARAGALL, Jordi, (1993), "El Entendimiento cordial", LA VANGUARDIA, 22 de setembre.**
- MARÍAS, Julián, (1949), El método histórico de las generaciones, Madrid, Revista de Occidente.**
- MARÍAS, Julián, (1993), "La Identidad de España. España ante la Historia y ante sí misma", dins de JOVER, José Maria (dir), Historia de España Menéndez Pidal. Tomo XXXIX: La Edad de Plata de la Cultura española, (1989-1936), Madrid, Espasa Calpe, Volum 1.**
- MARICHAL, Juan, (1990), El Intelectual y la Política. Unamuno, Ortega, Azaña, Negrin, Madrid, CSIC-Publicaciones de la Residencia de Estudiantes.**
- MARICHAL, Juan, (1993), "La Idea de España en Azaña", EL PAIS, 30 de maig.**
- MICHELS, R., (1911), Los Partidos Políticos, Buenos Aires, Amorrortu, 1979. 2 Vol.**
- MIRA, Joan Francesc, (1985), Crítica de la Nació Pura, València, Editorial 3i4.**
- MORENO ALONSO, Manuel, (1985), "El Sentimiento Nacionalista en la Historiografía española del siglo XIX", dins de DD.AA., Nations et Nationalités en Espagne, Paris, Fondation Anger-Polignac.**

- MOYA, Carlos, (1984), Señas de Leviatán. Estado nacional y sociedad industrial: España 1936-1980, Madrid, Alianza Universidad.**
- MUÑOZ ESPINALT, Carles, (1971), Estudi de Manuel Azaña. Lliçó de Psicologia Política, Barcelona, Aportació Catalana.**
- ORTEGA Y GASSET, José, (1922), España Invertebrada, Madrid, Revista de Occidente-Alianza Editorial, 1993.**
- ORTEGA Y GASSET, José (1967), La Redención de las Provincias, Madrid, Alianza Editorial.**
- ORTEGA Y GASSET, José, OO.CC., Madrid, Revista de Occidente.**
- ORTEGA Y GASSET, José, (1990), Discursos Políticos, Madrid, Alianza Editorial.**
- PÉREZ DÍAZ, Víctor, (1987), El retorno de la sociedad civil, Madrid, Instituto de Análisis Económico.**
- PÉREZ DÍAZ, Víctor, (1991), "La emergencia de la España democrática", CLAVES DE RAZÓN PRÁCTICA, Núm. 13.**
- PICAVEA, Macías, (1899), El Problema Nacional, Madrid, Librería de la Viuda de V. Suárez.**
- PORCEL, Baltasar, (1973), Debat Català. Polèmica-diàleg amb la intel.lectualitat castellana, Barcelona, Editorial Selecta.**
- PSOE, (1984), Ponencia de Síntesis, Documents del XXX Congrés.**
- RAMA, Carlos, (1976), La Crisis española del Siglo XX, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.**

- RECALDE, José Ramon, (1991), "El Nacionalismo y la desintegración del Estado", CLAVES DE RAZÓN PRÁCTICA, Núm. 32.**
- RIBAS i MASSANA, Albert, (1978), L'Economia catalana sota el franquisme, 1939-1953, Barcelona, Edicions 62.**
- RIBÓ, Rafael, (1988), "Catalunya com a Nacionalitat", dins de DD.AA., Comentaris sobre l'Estatut d'Autonomia, Barcelona, Institut d'Estudis Autonòmics. Vol. 1.**
- RIQUER, Borja de, (1990), "Sobre el lugar de los Nacionalismos-Regionalismos en la Historia Contemporánea española", HISTORIA SOCIAL, Núm. 7.**
- RIQUER, Borja de, (1993), "Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX", L'AVENÇ, Revista d'Història, Núm. 170.**
- RIVIRIEGO, Víctor M., (1982), Felipe González. Un estilo ético, Barcelona, Argos-Vergara.**
- ROCA i FARRERAS, Josep Narcís, (1877), "La Factible Diputació General de Catalunya", dins de ROCA i FARRERAS, J.N., El Catalanisme Progressiu, Barcelona, La Magrana, 1983.**
- RODINSON, Maxime, (1975), Sobre la cuestión nacional, Barcelona, Anagrama.**
- RODRÍGUEZ IBARRA, Juan Carlos, (1993), "Solidaridad Interregional", EL PAIS, 12 abril.**
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni, (1936), Resum d'Història del Catalanisme, Barcelona, La Magrana, 1983.**
- SALES, Núria, (1993), "¿Estat fort = Estat nació?", L'AVENÇ, Revista d'Història, Núm. 173.**

- SERRA, Eva, (1987), "Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l'Estat Modern. Una reflexió", MANUSCRITS, Revista d'Història Moderna, Núm. 4/5.**
- SILVER, Philip W., (1988), Nacionalismos y transición: Euskadi, Catalunya, España, Donosti, Txertoa-**
- SMILEY, Donald V., (1980), Canada in Question: Federalism in the Eighties, Toronto, McGraw-Hill.**
- SOLÉ i SABATÉ, Josep Maria, (1985), La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953, Barcelona, Edicions 62.**
- SOLÉ i SABATÉ, Josep Maria-VILLARROYA, Joan, (1990), Catalunya sota les bombes, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.**
- SOLOZABAL ECHAVARRIA, Juan José, (1993), "El Estado autonómico como Estado nacional (Adaptabilidad y rendimiento integrador de la forma política española)", SISTEMA, Núm. 116.**
- SUAREZ CORTINA, J., (1986), El Reformismo en España, Madrid, Ariel.**
- TUSELL, Javier-QUEIPO DE LLANO, Genoveva G., (1990), Los intelectuales y la República, Madrid, Nerea.**
- VARELA, Santiago, (1976), El problema regional en la II República española, Madrid.**
- VICENÇ i VIVES, Jaume-LLORENS, Montserrat, (1958), Industrials i Polítics (Segle XIX), Barcelona, Editorial Vicenç Vives, 1980.**

- VIDAL FOLCH, Xavier, (1991), "Cataluña: El Nacionalismo polivalente", dins de CLAVES DE RAZÓN PRÁCTICA, Núm. 18, Desembre.**
- VIDAL FOLCH, Xavier, ed, (1994), Els catalans i el poder, Madrid, El Pais-Aguilar.**
- VILAR, Pierre, (1984), "El concepte de Països Catalans vist per un historiador", dins de DD.AA., Els Països Catalans. Un debat obert, València, Edicions 3i4.**
- VILAR, Pierre (dir), (1987), Història de Catalunya, Barcelona, Edicions 62, Vol. I.**
- VENTALLÓ, Joaquim, (1976), Los intelectuales castellanos y Catalunya, Barcelona.**
- VERNET, Jaume, (1990), "La recepció de l'autodeterminació en els precedents històrics de l'actual marc estatutari i constitucional", REVISTA DE CATALUNYA, Núm. 44.**
- VICIANO PASTOR, Roberto, (1991), "El Derecho de Autodeterminación en nuestra reciente vida constitucional: Análisis y problemática", REVISTA DE DERECHO POLÍTICO, Núm. 34.**
- WITTE, Bruno de, (1986), "Nació estatal, Nació cultural: el cas alemany i la seva disposició a Europa", REVISTA DE CATALUNYA, Núm. 1.**
- ZUGAZAGOITIA, Julián (1977), Guerra y vicisitudes de los españoles, Barcelona, Crítica,**